

Beden, Emek, Öznellik/ Body, Labour, Subjectivity

Toplumsal İnşa Alanı Olarak Menstruasyon: Kadınların Deneyimlerindeki Baskı ve Mücadelenin Çözümlemesi/ Menstruation As a Social Construction Field: Analysis of Oppression and Struggle in Women's Experiences
Merve Yılmazbilek (s.1-16)

Göçmen Kadının Özneliği Tartışması Üzerine / Discussions on Migrant Women's Agency in the Migration Studies on Turkey
Nazlı Şenses & Funda Gençoğlu (s.17-32)

Türkiye'de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler/ Inequalities Both Within and Between Women and Men in the Axis of Paid and Unpaid Labor in Turkey

Mustafa Gültekin (s.33-55)

Şiddetle Mücadelede Yeni Yaklaşımlar/New Approaches to Combating Violence

BAK ŞU KONUŞANA! 52 Hafta 52 Erkek Tesadüf Değil Erkek Şiddeti projesinin söylem analizi / LOOK WHO IS TALKING! Critical Discourse Analysis of 52 Weeks 52 Men
İlkay Özküraplî (s.56-69)

Kitap İncelemesi/Book Review: Locating the Opposition to Istanbul Convention in the Multilayered Dynamics of Gendered Challenges: Reflections on an Actor- Centered Analysis on Eastern Europe: Politicizing Gender and Democracy in the Context of the Istanbul Contention, by Andrea Krizsan and Conny Roggeband
Canan Aslan Akman (s.70-77)

Temsil ve Kurmacada Cinsiyet Sınırları/ Borders of Gender in Representation and Fiction

Crossing the Borders of the Genre and Gender: Jeanette Winterson's Redefinition of the Bildungsroman in *Oranges are Not the Only Fruit/ Edebi Türün ve Toplumsal Cinsiyetin Sınırlarını Aşmak: Jeanette Winterson'in Tek Meyve Portakal Değildir Romanında Bildungsroman'ın Yeniden Tanımlanması*
Dilek Öztürk Yağcı (s.77-89)

Repositioning the Representation of Femininity in H.D.'s "Garden"

H.D.'nin "Bahçe" adlı Şiirinde Kadınlık Temsilinin Yeniden Konumlandırılması/ H.D.'nin "Bahçe" adlı Şiirinde Kadınlık Temsilinin Yeniden Konumlandırılması
Tuğba Karabulut (s.90-102)

"Sabahat Filmer ve Binnaz (1919): Sinemasal Bir Palimpsestte Gerçek ve Kurmaca, ya da Kadınların Eylemliliğini Anlamak"/ Sabahat Filmer and the movie *Binnaz*: Reality, Fiction and Women's Agency in a Cinematic Palimpsest
Canan Balan (s.103-116)

14. yılımızın son sayısında üç dosyamız var. Beden, Emek, Öznellik dosyamızın ilk yazısı "Toplumsal İnşa Alanı Olarak Menstruasyon: Kadınların Deneyimlerindeki Baskı ve Mücadelenin Çözümlemesi" makalesinde Merve Yılmazbilek'in 21 katılımcıyla yaptığı görüşmeler, bireysel menstruasyon deneyimleriyle kültürel anlamların nasıl da sıkı sıkıya örüldüğünü gösteriyor. Menstrüasyona ilişkin klasik feminist tartışmalar, atanmış cinsiyetin ötesindeki menstruasyon deneyimlerine ve bu deneyimlere ilişkin literatüre ilişkin tartışmalara dair soru işaretleri uyandırıyor.

Nazlı Şenses ve Funda Gençoğlu tarafından hazırlanan "Göçmen Kadının Özneliği Tartışması Üzerine" başlıklı makale, Aralık sayımızın ikinci yazısı olarak dergimizde yer almaktadır. Akademiden siyasete, gündelik hayat pratiklerinden ekonomiye kadar birçok konuda kendisine tartışma alanı bulan "göç" konusuna feminist bir yapı söküm girişiminde bulunan yazarlar, genel düzlemde göçü, özelde ise göçmen kadını odak noktalarına alarak literatürdeki eksikliği gidermeyi kendilerine hedef ediniyorlar.

"Türkiye'de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçerisindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler" makalesinde Türkiye refah rejimi içinde ücretli ve ücretsiz kadın emeğinin bir bütün olarak değerlendirilmesi zorunluluğuna vurgu yapmaktadır. Bu yazıda 1980'lerden günümüze, Türkiye'de kadın ve erkeklerin hem kendi içerisindeki hem de kendi aralarındaki eşitsizliklerin eğitim durumu, medeni durum ve sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkları üzerinden analiz edilmiş ve 1988, 2003 ve 2019 yıllarında hem erkeklerin hem de kadınların eğitim durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkisel yapı keşfedilmiştir.

İkinci dosyamız Şiddetle Mücadelede Yeni Yaklaşımlar'ın ilk yazısı "BAK ŞU KONUŞANA! 52 Hafta 52 Erkek Tesadüf Değil Erkek Şiddeti projesinin söylem analizi," erkek şiddetinin çözümüne ilişkin girişim ve tahayyüllerde erkek kategorisini yeniden düşünmeye ve böylece sorumlu faillerinin dönüşümünü sağlayarak çözüme ulaşmaya çağırıyor. Bianet'in 2018 yılında gerçekleştirdiği bu projedeki şiddet ve erkeklikler hakkında yazan 52 metnin eleştirel söylem analizine dayanarak kendini ötekine açan bir erkek özneliğinin imkanlarını tartışıyor. İkinci yazı ise Andrea Krizsan and Conny Roggeband'ın bizi yakından ilgilendiren "Locating the Opposition to Istanbul Convention in the Multilayered Dynamics of Gendered Challenges: Reflections on an Actor-Centered Analysis on Eastern Europe: Politicizing Gender and Democracy in the Context of the Istanbul Convention," kitabının incelemesi.

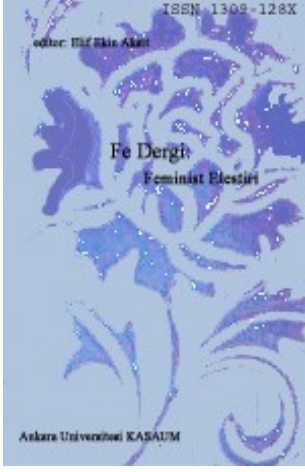
Üçüncü dosyamız olan Temsil ve Kurmacada Cinsiyet Sınırlarında'nın ilk makalesi, Jeanette Winterson'ın ilk romanı *Oranges are not the Only Fruit*'u, *bildungsroman* (oluşum roman) perspektifinden inceleyen "Crossing the Borders of the Genre and Gender: Jeanette Winterson's Redefinition of the Bildungsroman in *Oranges are Not the Only Fruit*" isimli makale. Dilek Öztürk Yağcı, romanın kahramanı Jeanette'in "normal" ve "doğal" olanı yeniden tanımlayarak feminist lezbiyen kimliğiyle topluma karşı büyümesini, erkek kahramanların normatif kişisel gelişim anlatılarına çarpıcı bir alternatif olarak inceliyor.

Tuğba Karabulut, "H.D.'nin 'Bahçe' adlı Şiirinde Kadınlık Temsilinin Yeniden Konumlandırılması" başlıklı yazısında bizlere avangard edebiyatın pek az bilinen, son derece ihmal edilen bir şairini, Hilda Doolittle'ı, anlatılıyor. H.D. mahlasıyla bilinen Doolittle'ın bu yazının konusu olan "Garden" (Bahçe) başlıklı şiirinin İmgeci şiirin temsilci olmasının ötesine geçtiğini ve kullandığı imgelerle kalıplaşmış kadınlık imgelerine alternatif bir kadınlık imgesi sunduğunu, dahası ataerki nasıl sorguladığını ortaya koyuyor. Lakin yazının bizce en önemli yanı birçok alanda da hâlâ kendi gitmiş ama bizlere anlaşılacak, anlatılmak, hatırlanıp hatırlatılmak üzere isimleri miras kalan kadınlardan birine dair oluşudur. Kendisine bu yolda omuz veren

Ezra Pound ¼stade olarak anılıp anlatılmaya devam ederken adı pek anılmayan H.D.’nin bu yazıda ele alınmadı edebiyat kanonlarına karşı devamı gelmesi gereken bir meydan okumadır.

“Sabahat Filmer ve Binnaz (1919): Sinemasal Bir Palimpsestte Gerçek ve Kurmaca, ya da Kadınların Eylemliliğini Anlamak” makalesinde Sinematik palimpsesti bir kavram ve analogi olarak kullanan Balan, Osmanlı ve T¼rkiye Cumhuriyeti sinema tarihinde ismi çok fazla anılmayan Sabahat Fimlerin biyografisi ile 1919 tarihli Binnaz filminin, çok katmanlı bir okumasını yapıyor.

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Toplumsal İnşa Alanı Olarak Menstruasyon: Kadınların Deneyimlerindeki Baskı ve Mücadelenin Çözümlemesi

Merve Yılmazbilek

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 02.03.2022

Yazı Kabul Tarihi: 08.08.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: Merve Yılmazbilek, “**Toplumsal İnşa Alanı Olarak Menstruasyon: Kadınların Deneyimlerindeki Baskı ve Mücadelenin Çözümlemesi**” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 1-16.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_1

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Toplumsal İnşa Alanı Olarak Menstruasyon: Kadınların Deneyimlerindeki Baskı ve Mücadelenin Çözülmesi*

Merve Yılmazbilek**

Bu çalışma kadınların menstruasyon dönemlerindeki deneyimlerinin ataerkil kapitalizmle ilişkisi ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda kadınların toplumsal bir inşa alanı olan menstruasyonu nasıl deneyimlediklerini, bu deneyimlerdeki baskı öğelerini ve kadınların bu baskıyla mücadele edemediklerini sorgulamaktadır. Feminist metodolojiye dayanan bu çalışmada yirmi bir kadınla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Biyolojik bir süreç olan menstruasyonun kadınlar için nasıl toplumsal ve kültürel bir inşa haline geldiği ve hangi güç ilişkilerini içerdiği feminist metodolojinin ilkelerine dayanarak çözümlenmiştir. Menstruasyon tıp alanının dışında sosyolojik ve feminist bir bakış açısıyla değerlendirilirken kadın bilgisi odak noktası olmuştur. Çalışma boyunca menstruasyonu kadınların anlamlandırmasının, deneyimlemesinin ataerkil ideoloji ve kapitalist sistemle ilişkisi kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Menstruasyon, Kadın bedeni, Yeniden üretim, Ataerkillik, Feminizm

Menstruation As a Social Construction Field: Analysis of Oppression and Struggle in Women's Experiences

This study aims to examine the relationship between women's experiences during menstruation and patriarchal capitalism. In this direction, it questions how women experience menstruation, which is a social construction area, the elements of pressure in these experiences, and whether women can (or cannot) struggle with this pressure. In this study, based on feminist methodology, in-depth interviews were conducted with twenty-one women. How menstruation, which is a biological process, has become a social and cultural construction for women, and what power relations it contains are analyzed based on the principles of feminist methodology. While menstruation was evaluated from a sociological and feminist perspective outside the field of medicine, women's knowledge became the focus. Throughout the study, the relationship between women's understanding and experience of menstruation and the patriarchal ideology and the capitalist system was established.

Keywords: Menstruation, Female body, Reproductive, Patriarchy, Feminism

Giriş

Kadın bedeni ataerkillik tarafından denetim altına alınarak sınırlandırılmaktadır. Bu sınırlama, kadınların emeği ve cinselliğinin yanı sıra kimliklerinin de baskı altına alınmasıdır. Kadınların ikincilleştirilmesi (Firestone, 1993) kadın ve erkek biyolojisinin birbirinden farklı yanlarının hiyerarşik ve toplumsal inşalarıyla ilişkilidir. Erkeklerin aksine sadece kadın biyolojisinde gerçekleş(ebil)en menstruasyon, kadın/erkek farklılığını kuran bir gösterebilir. Cinsiyet ideolojisi, bu farklılıklara yüklediği anlamlar üzerinden kadınları erkek kültürü (Firestone, 1993) içerisinde hareket edebilecekleri bir alana yerleştirir. Kadın bedeninin anatomik yapısından kaynaklanan menstruasyon, biyolojik bir durumken ataerkillik tarafından kadınları kontrol etmek ve baskı altında tutmak için kullanılır. Menstruasyonun ataerkil kültürde taşıdığı anlam, çocuk sahibi olma potansiyeliyle yani doğurganlıkla ilişkili olarak kurulur. Menstruasyon birçok kültürde büyümek, kız çocukluğundan çıkıp kadınlığa geçmek, doğurmaya ve anne olmaya elverişlilik bağlamında değerlendirilir. Dolayısıyla menstruasyon çocuk sahibi olmanın gerçekleşebildiği bir zaman dilimi olarak kadınlar üzerinde 'biyolojik saatin' hatırlatıcısı olan aile ve toplum baskısına dönüşebilmektedir. Aynı zamanda menstruasyon, çocuk sahibi olamayan kadınlar için onlara arzularının gerçekleşmediğinin her ay ortaya çıkan bir hatırlatıcısı da olabilir. Çocuk sahibi olmak ve olamamak üzerinden yaşam ve ölüm bağlamında kurulan toplumsal ikilik, doğumla yaşamın kutsanmasına dönüşürken

*Bu makale 25.01.2022 tarihinde Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı tarafından kabul edilen "Kadınların Menstruasyon, Çocuk Sahibi Olma ve Annelik Süreçlerinde Ezilme ve Direnme Deneyimleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Etik Kurul onayından geçmiştir.

**Dr., <https://orcid.org/0000-0001-9751-1875>, mwervec@gmail.com

sadece menstruasyon kanıyla ise ölümün ve kirliliğin simgesi olur (Meyer, 2005, 125). Bu nedenle menstruasyonu sadece biyolojik bir döngü olarak değerlendirmek, kadınların ataerkil toplumda baskı altında olan konumlarını açıklamaya imkân vermez. Beden nasıl ki, sadece biyolojik bir gösteren değilse kadın bedeni de sadece biyolojik bilimlerce değerlendirilemeyecek bir alandır.

Bedenler, toplumların sosyo kültürel inşa alanlarıdır ve toplumun izlerini taşırlar. Kadın bedeninin üremeye imkân sağlayan yapısı, ataerkil toplumda kadının öncelikli olarak biyolojisi üzerinden kimlik kazanmasına yol açmaktadır. Kadınların üreme (Atkinson, 1974) işlevi üzerinden tanımlanması, ataerkillikle ve ataerkilliğin kadınları erkeklerle bağlantılı olan rolleriyle sınıflandırmasıyla ilişkilidir (Berkday, 2009). Kadın/erkek arasındaki farkı kuran ve yeniden üreten bu sınıflandırma, biyoloji üzerinden belirlenen bir güç ilişkisidir. Dolayısıyla kadın bedeninin mümkün kıldığı menstruasyon da toplumsal bir inşa alanıdır. Ataerkil toplum kültür, dil, nüfus politikaları, medya gibi birçok araçla biyolojik bir döngü olan menstruasyonu kadınları ikincilleştirmek, sömürmek ve baskı altında tutmak için kullanır.

Birçok toplumda menstruasyona yüklenen olumsuz anlamlara rağmen bazı toplumlarda bu olumsuzluğun yer almadığı görülür. Doğurganlığa geçiş olarak kabul edilen menstruasyon, kadınların toplumdaki statülerinin yükselmesiyle ilişkili olarak değerlendirilir (Kathrynn ve Kreyenbuhl, 2003). Evliliğe (Shostak, 1983) girişin bir temsili olarak okunduğunda aynı zamanda kutlamaları da beraberinde getirir. Spencer Ratus (2000) Yeni Gine taraflarındaki bazı yerlerde kız çocuklarının menarşlarının seremonileştirildiğinden bahseder. Norveç mitolojisinde ise Tanrı'nın menstruasyon kanıyla dolu olan bir nehirde yıkanarak aydınlandığı (Delfin, vd., 2017, 122) anlatılarak menstruasyon bilgelikle ilişkilendirilir. Menstruasyona yüklenen olumlu anlamlar, Tamara Slayton'un (2001) vurgusuyla menstruasyonun bir 'kalıp' olduğudur; bazı kültürlerde bilgelige girişin temsiliyle birlikte bilgeliliğin her ay deneyimlenen ve pekiştirilen şeklidir. Bu yönüyle menstruasyona yüklenen anlamlar kültürel değişiklikler içererek kimi zaman olumlu olarak karşımıza çıkabilir. Marija Gimbutos (2007), Avrupa toplumlarındaki kadınların önceden Tanrıçalık kültürünün egemenliğinde utanç duygusu olmadan menstruasyon döngülerini yaşadıklarını ve bunu aynı döngüleriyle ilişkilendirdiklerini anlatır. Ataerkillik öncesi olarak, endüstrileşme ve Hristiyanlık öncesi olan bu anlayışın yerini endüstrileşme ve dinlerin etkisiyle ataerkilliğin dönüştürdüğü yeni biçimin aldığı vurgular (aktaran Bobel, 2010, 69).

Var olan çeşitliliğe rağmen birçok toplumda menstruasyonun dönüştürüldüğü yeni biçim, kadını erkek karşısında ötekileştirmek ve onu aşağı statüde tutmak için kullanılır. Bu toplumlarda menstruasyonun toplumsal inşası, 'kirlilik, kötülük' (Bobel 2010; Douglas 2007) temaları üzerinden gerçekleşir. Ataerkil sistemde menstruasyon inşası, kadını değersizleştirmek (kirlilik temsili), utandırmak (menstruasyon kanının kıyafetlere sızması, hijyenik pedlerin temsili ve satın alınması), eksik hissettirmek (doğuramama) aracılığıyla bedeni üzerinden kategorize ederek gerçekleşir. Kadınları ikincilleştirmek için kullanılan bu inşa, aile kurumu aracılığıyla gerçekleşen çocukların sosyalizasyon sürecinde sürekli yeniden üretilir. Kadınların menstruasyonu bir baskı alanı olarak deneyimlemelerinde çocukluk döneminde içselleştirilen kültür son derece etkilidir.

Güney Afrika'nın bazı bölümlerinde, Zaire'de, Japonya'da kısıtlamalarla çevrelenmeyen menstruasyon biyolojik bir durum (Sacks, 1974) olarak kabul edildiğinden var olan kültürün çocukların sosyalizasyon sürecine yansımaları, doğallık ve topluluğa dahil olma üzerinden olur. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise yirminci yüzyılda sınırlayıcı tanımlamalarla kurulan menstruasyon (Sacks, 1974), günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke için hâlâ sınırlama alanıdır. Bu kültürlerde menstruasyon, çocukluğun sembolik olarak bitişi anlamına gelir. Bu anlamı bedenin hamileliğe açık olmasından ve doğurabilmenin (her ne kadar elverişsiz olsa da) başlamasından alır. Vajinanın korunması gereken ve tehlikeye açık bir alan olduğu üzerinden baskı altına alınmaya başlanan çocuk için yeni bir dönem başlar. Kadınlığa girişi temsil eden bu dönem hem çocuğun kendisi hem de çevresi tarafından denetlenen bir baskı ağı kurar. Bu baskı ağı ise kadınların hayatları boyunca deneyimlerini ve kendilerine dair algılarını, ataerkil ideolojinin perspektifinden üretir.

Bu çalışma boyunca kadınların menstruasyon aracılığıyla neden ve nasıl baskı altında tutuldukları, ataerkil ideoloji ve kapitalist sistemle ilişkili olarak feminist teorilerdeki yeriyile tartışılırken yapılan alan araştırmasıyla ataerkil baskının kadın deneyimindeki karşılığı çözümlenecektir. Bu doğrultuda ataerkil kapitalizmin kadınları menstruasyon ile nasıl baskı altına aldığı, kadınların bu baskıyı nasıl deneyimledikleri ve bu baskıyla mücadele edip edemediklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Kadın Bedeni ve Ataerkil İdeoloji

Feminist teoride kadının baskı altında olmasıyla ilgili olarak yapılan tartışmaların odak noktasını kadın bedeni (Brownmiller 1975; Firestone 1993; Gordon 1977; Hartmann 2006; Mitchell 1966; Millett 1987; Walby 2016)

oluşturur. Ataerkillik, kadın bedenini ve biyolojisini kadınları kontrol altında tutmak için kullanır. Kamla Bhasin ataerkilliği “erkeğin kadına egemen olduğu güç ilişkilerini anlatmak ve çeşitli yollardan kadınların ikincil konumda tutulduğu sistem” (2003, 1) olarak ifade eder. Böylece ataerkilliğin bir güç ilişkileri sistemi olarak anlaşılabilirliğinin altını çizer. Kadınları ikincilleştiren, baskı altında tutan ve sömüren bu güç sistemi, Shulamith Firestone’a (1993) göre kadın ve erkek biyolojisindeki farklılık aracılığıyla kadınları kontrol eder. Juliet Mitchell (1975) kadınların biyolojik yapısının menstürasyon ve biyolojik yeniden üretime imkân tanınması, anatomik yapı ve psikobiyolojik metabolizma açıklamalarıyla beslenerek, kadınların iş gücü olarak ücretli çalışma için erkeklerle göre kullanışsız olduğu fikriyle desteklendiğini söyler. Böylece kadınların baskı altında tutulmasından ataerkillik kadar kapitalizmin de kâr sağladığının anlaşılmasını sağlar.

Kadınların ezilmesinde hem kapitalizmin hem de ataerkilliğin maddi temeli olduğu üzerine 1979 yılında yazdığı “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği”nde açıklamalarını yapan Heidi Hartmann (2006), ataerkillik ve kapitalizmin kadınları bedenleri üzerinden baskı altına aldığı tartışır. Valerie Bryson (2007) ataerkil toplumlarda toplumsal cinsiyet farklılıklarının biyolojik farklılıklarda destek bularak, kadınların erkeklerle göre eşitsizliğiyle sonuçlandığını söyler. Kadın biyolojisinden kaynaklanan menstürasyon ve biyolojik yeniden üretim, özel alanın ve bu alanla ilgili politikaların görünmezliğine bağlı olarak kadınların ücretli işte ya da ev işindeki konumlarını da etkiler. Bu durum hem ataerkillikle hem de kapitalizmle bağlantılı bir durumdur (Bryson 2007, 139-185).

Toplum yapısında egemenlik sürdüren ataerkil kapitalizm, kadınları baskı altına almakta ve bu baskıyı sürekli hâle getirmekte oldukça etkilidir. Ataerkil kapitalizm, toplumda egemen olan kurumlar ve politikalar aracılığıyla kadınların kendileriyle ve toplumla olan ilişkilerini belirlemekte ve bu ilişkiyi kadınları erkeklerle göre dezavantajlı konumda bırakarak, onları ikincilleştirerek kurmaktadır. Bu noktada beden, Çabuklu’nun (2007, 136) vurguladığı “objektif sınırlamalara dayanarak sabit biçimde tanımlanmış ötekiyi kontrol etmek daha kolay” olan bir mekanizmadır. Dolayısıyla kadın ve erkek, bedenine yüklenen anlam farklılığı aracılığıyla bir grup olarak kadınlar baskı altına alınır.

Ataerkillik, kendi egemenliğini kadın bedeni üzerinden ürettiği söylemlerle kurar. Bu söylemler, aynı zamanda toplumdaki erkek egemenliğini yeniden üretmek için kullanılan normlardır. Bu anlamda beden, Susan Bordo’nun (1993) “yönetilen bedendir.” Bordo (1993) bu kavramıyla, bedenin sınırlarının ataerkillik ve kapitalizm tarafından belirlendiğini, erkek arzularına göre şekillendirildiğini ve kadınların dışındaki bir gerçeklik olarak kurulduğunu vurgular. Bu doğrultuda kültür ve toplumsal kontrolle iç içe geçen kadın bedeni, olan değil aksine inşa edilen bir bedendir. Dolayısıyla kadın bedeninin toplumsal deneyimi, ataerkilliğin erkek egemen değerlerinden oluşmakta ve kadınların toplum içerisindeki konumları ve kendilerini algılayışları bu kültürel örüntülerdeki damgalanışlarına göre şekillenmektedir. Kadın bedeninin erkek bedeninden farklı olarak mümkün kıldığı doğurganlık, ataerkilliğin yüklediği anlam ile toplumsal olarak cinsiyetlendirilir ve Delphy’nin (2012) vurguladığı ezme-ezilme ilişkisine neden olur.

Bu noktada çocuk sahibi olamama durumu dışında doğurganlığı mümkün kılan menstürasyon ise kadının ikincil konumunu açıklamak için önemli bir başlangıç noktasını oluşturur. Biyolojik bir farklılık olan menstürasyon, ataerkil ideolojinin etkisiyle kadınlar üzerinden doğrudan baskı kurulan bir mekanizmaya dönüştürülür. Karen Houppert’ in (2004) vurguladığı “lanet olan menstürasyon” inşası, ataerkil ideolojiyle menstürasyonun anlamının dil aracılığıyla nasıl belirlendiğinin anlaşılmasını sağlar. Hijyenik bir problem, koku kaynağı, ruh halindeki dengesizliklerle ilişkili olarak kurulan menstürasyon, aynı zamanda tabularla kadınların sınırlandırıldığı alanları belirlemekte kullanılır. Genel olarak kadınların topluluktan dışlanmasını içeren ve onları kötülük saçmakla ilişkilendiren Hint, Afrika gibi birçok kültürde yer alan tabular (Meyer, 2005), günümüzde Türkiye dâhil birçok ülkede hâlâ karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde biyolojik bir döngü olan menstürasyon, kadınların biyolojik yapıları nedeniyle baskı altına alınmalarına, sömürülmelerine, ikincilleştirilmelerine ve ötekileştirilmelerine neden olan bir alana dönüşür.

Menstürasyonun Baskı Mekanizması Olarak İnşası

Biyolojik bir süreç olan menstürasyon, Batı toplumlarında on dokuzuncu yüzyılla birlikte patolojikleştirilmeye başlanır. Bu dönemde İngiltere’de menstürasyon, erkek doktorların egemenliği altında tanımlanan ve müdahale edilen bir alana dönüşür (Bobel, 2010, 32). Biyolojik yeniden üretimle ilişkisiyle sınırlandırılan menstürasyon İngiltere, Amerika gibi batı kültürünün egemen olduğu ülkeler dışında İslam kültürünün egemen olduğu Türkiye gibi ülkelerde de kültürel olarak kodlanarak çocukluktan çıkışı simgelerken

kadınlığa girişin kodlarını da doğurganlık üzerinden içinde taşır. Bu inşa; Melissa Meyer'e (2005) göre kadın kanının doğurganlık, erkek kanının ise av/kurban ile ilişkilendirildiği antik zamanlara kadar gider ve *kanın ideolojisinin* (2005, 17) oluşmasına dayanır. Böylece biyolojik bir süreç olan menstruasyonun kültürel olarak yorumlanıp kodlanması, toplumlardaki egemen bir durum olarak karşımıza çıkar. Menstruasyon ile ilgili olumlu kültürel kodlara doğurganlık, annelik ve kadınlığa giriş üzerinden rastlanırken bu kodlar, kadınların toplumdaki statülerini yükseltir (Kreyenbuhl, 2003).

Menstruasyona ilişkin olumsuz kodları ise menstruasyona yönelik tabular olarak değerlendirmek mümkündür. Menstruasyonun, kadınların statülerini düşürmek ya da düşük statülerini devam ettirmek için kirlilikle bağlantısını kurmak Alma Gottlieb'in vurgusuyla paraleldir. Gottlieb (1988) tabu anlamına gelen *polinezu* kelimesinin menstruasyonla eş anlamlılığına dikkat çeker. Kirliliğin saklanması gerektiğiyle ilişkilendirilen tabulaştırma, kirliliği kontrol altında tutmak için çeşitli yöntemlerle baskılanması gereken menstruasyonun toplumsal tabu haline gelişiyle ve uygulanışıyla oldukça yakından ilgilidir. Tabular, biyolojini kadınlar için toplumsal bir mesele hâline nasıl dönüştüğünü anlamının kapısını açar. Eski Afrika kültürüne bakıldığında menstruasyon döneminde kadınların ineklerden süt sağmasının ineklerin ölümüyle sonuçlanacağına inanıldığı görülür (Meyer, 2005, 127). Benzer şekilde birçok kültürde kadınların bu dönemde yemek pişirmemeleri, çeşitli maddelere (kaşık, çatal, şarap, vb.) dokunmamaları (Meyer, 2005, s.127-128) vurgusuyla üzerlerinde toplumsal baskı uygulandığı görülür.

Mekânı bölmek, kadını topluluktan ayrı tek başına tutmak ve kadının aktivitelerini düzenlemek Kreyenbuhl, 2003, 12) bu dönemde kadına uygulanan yasakların çerçevesini belirler. Bu noktada din, yaptırım uygulayan bir kurum olarak karşımıza çıkar. Kadın bedeni söz konusu olduğunda farklı dinlerde ortak yaptırımların yer aldığı görülür. Kadınları kötülük ile eşleştiren ve menstruasyonu bu kötülüğün/günahın hatırlatıcısı olarak gören Hristiyanlarda kadınların topluluklara dahil olmaması ve cinsel ilişkiye girmemesi söylenir (Kreyenbuhl, 2003, 17). Kadın, menstruasyon döneminde kirlilik ve kötülük kaynağı olarak görüldüğü için toplumun diğer üyeleriyle temas ettirilmez. Rathus (2000), Hinduizm inancına göre menstruasyonun, saflığı kaybetmeye işaret ettiğini ve bu nedenle menstruasyonu boyunca kadınlara yemek yaptırılmadığını söyler. Yahudilikte ise menstruasyonlu kadının erkeklerin yanından geçişinin erkekler için öldürücü olduğuna inanılırken, Musevilikte bu dönemdeki kadının yedi gün ayrı yerde tutulduğu ifade edilir (Meyer, 2005, 127). Bu dönemde kadına yönelik yasak ve kısıtlamalara bakıldığında bu uygulamaların amacının kadının içindeki kötülüğü çevresine yaymasını engellemek olduğu anlaşılır. Menstruasyonla ilgili İslâm yasalarına bakıldığında ise olumlu ve olumsuz farklı yorumlara rastlamak mümkündür. İslâm yorumları içinde menstruasyon dönemindeki kadın, kötülükle ilişkili değildir, Tillion (2006) İslâmın bu dönemdeki kadının kışkırtıcılığına vurgu yaptığını ve bu nedenle de kadının denetlenmesinin, tek başına kapalı tutulmasının gerektiğinin vurgulandığını anlatırken (aktaran Savran 2010, 23) kimi yorumcular tarafından da bu görüş çürütülür.

Toplumların kadın üyelerine yönelik bu olumsuz kodlar kolektif bilinç, kültür, sosyalizasyon gibi süreçlerle nesiller üzerinden aktarılarak menstruasyon gibi biyolojik bir sürecin toplumsal bir mesele hâline dönüşümüne neden olur. Aynı zamanda bu dönüşümün kadınlar üzerinde negatif etkiler oluşturmaya da sebebiyet verir. Kristeva (1982), menstruasyon kanının hem istenmeyen, dışarı atılan olarak *abject* olduğunu hem de bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirildiğinden tolere edilebilen bir salgı olduğunu söyler. Menstruasyonun sadece kirlilik olarak değerlendirilemeyeceğini, onu asıl belirleyenin kualsızlık olduğunu ifade ederken, "sınırlara, durumlara, kurallara saygı göstermeyen" (1982, 4) vurgusuyla da menstruasyonun karakterini belirler. Bu karakter, kadını kural tanımaz olarak erkeğin karşısında belirlerken, Elizabeth Kissling'in (2006) vurgusuyla "evrimsel süreçte kadını, öteki olarak işaret eden lanet biçimindeki toplumsal inşa" şeklini alır. Böylece menstruasyonun kadını öteki yapmadığına, aksine kadının daha dünyaya gelmeden menstruasyonla lanetlenen bir öteki olduğuna işaret eder (aktaran Bobel 2010, 28).

Kültürel öğelerin, dinsel yasakların yanı sıra toplumsal düzenlemeye ilişkin bir diğer faktör de tıp olarak karşımıza çıkarken; tıbbileştirmeyle birlikte patolojikleştirme süreçleri kadın bedenini baskılar ve menstruasyonun çerçevesini de bu şekilde belirler. Anne Figert (1996, 98-99) *tıbbileştirmeyi*; tıbbın alanını genişleterek toplumsal kontrolde rol oynayan bir kurum olarak ortaya çıkışını anlatmak için kullanırken; kadınlar için bunun anlamı yaşamlarının tıbbi dönemlere/evrelere ayrılması olarak kendini gösterir (Kreyenbuhl 2003, 57). Bu tıbbi dönemlerden biri olarak belirlenen menstruasyonla bağlantılı olarak on yedinci yüzyılda kirli kabul edilse de patolojikleştirilmeyen menstruasyon kanı, kadın bedeninin tıbbi objeye dönüşmesinden sonra on dokuzuncu yüzyılda "lanet" olarak tanımlanarak patolojikleştirilir ve uzmanlık alanı hâline getirilir (Bobel 2010, 32). Bu durumun anlamı ise, menstruasyonla ilgili bilgilerin tıp alanı içerisinde üretilmesi ve kadın

deneyiminden çok tıbbi uzmanların otoritesinin hakimiyetinde olmasıdır. 1931’de Karen Horney tarafından *PMT* (Pre-Menstrual Tension), menstrasyon öncesi gerginliği ifade etmek için kullanılır. Menstrasyonun tıbbi alan içerisinde okunması feminizm içerisinde eleştirilse de *PMT*, bu gerginliğin menstrasyonun başarısız anneliği simgelemesiyle ilişkili olarak ataerki toplumdaki çocuk sahibi olamayan kadınlara yönelik baskıdan, ayrımcı tutumdan, ötekileştirmeden ve dolayısıyla kadının ikincilleştirilmesinden kaynaklanan bir rahatsızlık olduğunu vurgulaması açısından önemlidir (Kereyenbuhl 2003, 33).

Buna rağmen menstrasyona ilişkin var olan genelleştirilmiş ve tek tipleştirilmiş toplumsal algının kadınlar üzerinde oluşturduğu baskı, menstrasyonun anlam ve deneyiminin kültürel olarak inşa edildiğinin (Martin, 1987) gözden kaçırılmasına neden olur. Çünkü deneyimler, toplumsal ve bireysel içinde barındırırken ortaya biricik farklılıklar çıkarabilir. Sophie Laws’a (1990) göre kadınların bu dönemde yaşadığı fiziksel acı, kullandıkları ağrı kesiciler ve onları edinme yolları bile birbirinden farklıyken, Lesley Dolay (1995) bu durumu benzer deneyimlerin anlamlandırılma sürecinin farklılığıyla ilişkilendirir (aktaran Moloney 2010, 123-127). Aynı zamanda bu farklılık, kadınların menstrasyonla ilgili konuşma süreçlerinde de karşımıza çıkar. Tıpkı cinsellik gibi menstrasyonun konuşulması da toplumlara, kültürlere ve kadınların aile yapısındaki farklılıklara göre değişebilir. Bu noktada menstrasyonun vajinanın görünürlüğünün simgesine dönüştüğünü düşünüyorum. Böylece menstrasyon, bir yandan sadece kadınla ilgili cinselliği çağrıştıran bölgeyle ilgili konuşmak anlamına gelen ve istenmeyen bir duruma dönüşür. Bu duruma tezat olarak sürekli konuşulabilir ve sorgulanabilir bir hâle gelmesi ise evlilikle çocuk sahibi olmak üzerinden gerçekleşirken kadının cinselliği aile içerisinde üreme işleviyle bağlantılı olarak normalleştirilir. Bu alan içerisinde bakıldığında menstrasyonun toplumsal alanda konuşulmasının neden ve nasıl sınırlandırıldığı daha net anlaşılabilir.

Sophie Laws (1990) *menstrual görgü kuralları* terimiyle menstrasyon döneminde kadınların kimlerle, nasıl ve neleri konuşması gerektiğinin sınırlarının belirlendiğini ifade eder. Menstrasyon döneminden, sadece biyolojik bedensel deneyimleri içermesine rağmen, gizlenmiş metaforlarla bahsetmek birleştirici olabilirken, cinsellik ile bağlantılı olan bu metaforlaştırma aynı zamanda kadınlara utanç duygusu (Young 2005, 97-98) hissettirerek kadınları baskılayabilir. Kadınlar için özdenetim süreci hâline gelen menstrasyon; kadınların beden bilinci ve kendilik bilincinin nesneleşmesine yol açarak bedenlerini ve kendilerini diğerinin eleştireliliğinde değerlendirmelerine, kendilerinden uzaklaşmalarına neden olur (Chrisler, vd. 2015, 78). Jennifer Sasser Coen ve Janet Lee (1996) menstrasyonun kadınlar için anlamının karşılığının bedenlerine yabancılaşma olduğunu ifade ederler (aktaran Young 2005, 104). Bu durum son derece önemlidir, çünkü yaşanan yabancılaşma; kişisel, kültürel birçok sebepten kaynaklanarak kadınların, bedenleri ve kendilikleriyle aralarına mesafelerin girmesine neden olur.

Menstrasyonla ilişkisi bağlamında kadın bedeni, “hem günahkâr hem kışkırtıcı hem de namus simgesi olan kutsal annedir” (Savran 2010, 23). Daha önce vurguladığım gibi bu karşıtlık, kadının cinselliğiyle ilişkili olarak kurulur. Erkek egemen kültürlerde kadın cinselliği bireysel/özel bir mesele olduğunda olumsuz kodlara dönüşüp ötekileştirmeye ya da hiç konuşulmadan yok sayılmaya çalışırken; doğurganlıkla, annelikle ilişkili olan toplumsal alana ait bir meseleye dönüştüğünde olumlu kodlarla birlikte konuşulabilir bir hâl alır. Bu yönüyle menstrasyonun kadın bedenindeki temsili bir o kadar görünmez bir o kadar da görünürdür. Özel alana ait görüldüğünden, kişisel bir mesele olarak algılandığından hatta mesele olarak görülmediğinden olacaktır ki, menstrasyon feminizm içerisinde bile hâlâ gizli karakterini korumaya devam etmektedir. Oysa menstrasyon kadınların hem bireysel hem toplumsal yaşamlarını, konumlarını etkilemekte; kültürel faktörler üzerinden kendilerini değerlendirmelerine yol açmaktadır. Kadınların bedenleri üzerinden gerçekleşen toplumsal belirlemelerin, kadınların dünyayı ve kendi hayatlarını algılayış biçimlerini etkilediğini düşündüğümüzde, kadınların menstrasyona ilişkin deneyimlerini ve anlamlandırmalarını ortaya koyabilmenin kadın bilgisi için önemli olduğunu söyleyebilirim.

Metodoloji

Bu çalışma feminist metodoloji ile gerçekleştirilmiştir. Menstrasyon sürecinde kadınların bedenleri aracılığıyla baskı altına alınmalarının araştırılmasında, kadın bedenindeki ataerki kapitalist baskının ortaya çıkarılması için kullanılan feminist analiz son derece önemlidir. Toplumsal cinsiyetlendirilmiş olan menstrasyonun kadın deneyimindeki karşılığı, bu deneyimlerin hem bedensel yönünü hem de toplumsal inşadan kaynaklı yönünü değerlendirmeyi sağlar. Bu değerlendirme, kadınların baskı altına alınmasının, sömürülmesinin ve bedensel deneyimlerinin kültürel olarak nasıl çeşitlendirilip üretildiğini anlamamıza olanak sağlayan feminist çaba ile mümkündür (Ramazanoğlu ve Holland 2002, 96). Judith Cook ve Mary Fonow (1986), feminist metodoloji için

beş epistemolojik konunun temel olduğunu vurgular. Bunlar; “toplumsal cinsiyete karşı düşünümsel kaygılar, görme yolu ve metodolojik araç olarak bilinç yükseltme, özneliğin nesnellikten ayrı olmadığı iddiasıyla salt nesnellikle mücadele, kadınların araştırmanın nesnesi olmadığı etik kaygısı ve araştırmayı politik bir aktivite olarak görmektir” (aktaran Stanley ve Wise 2013, 38).

Dolayısıyla bu çalışma, feminist metodolojik ilkeler temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda eleştirel gerçeklik anlayışı içerisinde araştırmacının kendi bakışı ve eleştirel bakış açısıyla bilgi üretimine geçtiğinde, politik ve objektif olan gömülü gerçeği anlamaya erişeceğini savunan (Lykke 2010, 147) feminist duruş kuramı ile kadınların deneyimleri çözümlenmiştir. Menstruasyonu başlangıç noktası olarak aldığım bu çalışmada, Harding’in (1987) vurgusundaki gibi, reddedilen kadın deneyimlerine odaklanarak toplumsal cinsiyet ilişkilerini yönetenlerin değil, deneyimleyenlerin perspektifinden değerlendiriyorum.

Menstruasyon ile ilgili deneyimlere ulaşmak için kadınlarla yaptığım görüşmeler 2019-2021 yılları arasında kapsamaktadır. Bu görüşmeler 21 kadının deneyimine dayanmakta ve bu süreci nasıl yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu görüşmelerde kişisel bilgilerin gizliliğine dikkat ederek kadınların gerçek isimlerini değiştirerek farklı isimler kullandım. Kadınların demografik durumlarını gösteren Tablo 1’deki bilgiler, deneyimlerin veriler ışında okunmasına imkân sağlamaktadır. Kadınlarla gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmelerin ses kayıtlarının transkripsiyonunu yaptım. Her temaya ilişkin çözümlerimi, feminist duruş kuramı doğrultusunda Smith’in (1992) kullandığı fenomenolojik ve eleştirel yöntemle gerçekleştirdim. Böylece kadınların günlük yaşamlarındaki ve gerçekliğe dair sahip oldukları bilgilerdeki ataerkilliğe dair inşaları ve güç unsurlarını ortaya çıkararak kadınların deneyimlerini çözümlerim. Çalışmam, kapsamı açısından bazı sınırlılıklar da taşımaktadır. Araştırmamda yaptığım görüşmeler, eğitim durumu ve gelir düzeyi açısından orta sınıf, evli ve çocuklu kadınları kapsamakta, dolayısıyla diğer sınıflardan kadınların, bekâr kadınların ve LGBTİQA+’ların deneyimleri¹ çalışmamda yer almamaktadır.

İsim	Yaş	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Meslek	Hane Geliri	Evlilik Yılı
Bihter	27	Ankara	Lisans	Öğretmen	7000 TL	2
Yelda	29	Eskişehir	Lisans	Öğretmen	14000 TL	5
Gülay	30	Eskişehir	Yüksek Lisans	Öğretim elemanı	18000 TL	6
Melis	31	Eskişehir	Lisans	Mühendis	12000 TL	6
Ferhunde	31	Bulgaristan	Yüksek Lisans	Mühendis	10000 TL	4
Aslı	31	İstanbul	Lisans	Öğretmen	10000 TL	5
Tuğba	31	Eskişehir	Doktora	Öğretim elemanı	20000 TL	4
Öykü	32	Tokat	Lisans	Avukat	10000 TL	6
Serpil	32	İzmir	Lisans	Öğretmen	10000 TL	4
Özlem	32	Eskişehir	Doktora	Mühendis	8000 TL	2
Çağla	34	Eskişehir	Lisans	Büro elemanı	9000 TL	8

Elif	34	Eskişehir	Lisans	Bankacı	10000 TL	2
Sanem	34	Eskişehir	Lisans	Memur	9000 TL	6
Narten	35	Eskişehir	Lisans	Öğretmen	18000 TL	11
Melek	35	Konya	Lisans	Uzman	8500 TL	3
Pera	36	Eskişehir	Yüksek Lisans	İdareci	15000 TL	3
Ezgi	36	Eskişehir	Lise	Ev kadını	5000 TL	9
Duru	38	Alpu	İlkokul	Ev kadını	4000 TL	13
Asya	38	İzmir	Lisans	Yardımcı yönetmen	20000 TL	7
Ayşecan	40	Gaziantep	Yüksek Lisans	Öğretmen	4000 TL	8
Berrin	41	Eskişehir	Lisans	Ev kadını	5000 TL	14

Tablo 1. Kadınların demografik bilgileri.

Alan Araştırması: Kadınların Deneyimlerinin Çözülmesi

Menstrasyonun Anlamlandırılmasının Kadınların Deneyimindeki Yeri

Menstrasyon biyolojik bir süreç olmasına rağmen toplumsal yargılardan bağımsız olmadığından taşıdığı anlam da değişebilir. Görüştüğüm kadınların bazıları için menstrasyon “biyolojik süreç”, “hormonların dengelenmesi”, “rahatlama” anlamına gelirken bazıları içinse “eziyet” olarak anlamlandırılır. Aslı, menstrasyonu “kadınlara özgü tamamen biyolojik bir şey. Yapımız gereği oluyoruz. Herhangi bir şeyle de bağdaştırıyorum, fiziksel biyolojik bir şey olarak görüyorum” sözleriyle açıklarken menstrasyona herhangi olumlu ya da olumsuz anlam yüklemeyiz. Menstrasyona sıradan biyolojik bir süreç olarak bakılmadığında ise kültürel yorumlar ve etiketler beraberinde gelir. Görüştüğüm kadınların bazıları ise menstrasyonu “kadın olmak”, “anne olmaya imkân sağlayacak bir hediye”, “mucize” olarak anlamlandırır:

İlk etapta yani ilk genç kız zamanında düşünürsek insan heyecanlanıyor, büyüdüm havalarıma giriyor. Ama yaş ilerledikçe, evlendikten sonra bunun ne kadar önemli olduğunu düşünüyorsun. Çünkü adet görmek aslında anneliğin olmasına imkân sağlıyor. Yaş ilerledikçe önemi anlaşılıyor. Evlendiğinde hamile kalıp kalmadığını anlayabiliyorsun. Dediğim gibi evlenmeden önce bunları düşünmüyorsun ama evlendikten sonra düşünüyorsun. (Narten, 35)

Narten’in menstrasyona yüklediği anlamın süreç içerisinde değişmesi, toplumun kadınlardan beklentisinin de yaşa ve koşullara (evlilik/bekârlık) göre değişmesiyle paralellik gösterir. Bu beklenti, kadınların evlilik sözleşmesi ile cinsel ilişkiyi yaşayabilmesi ve bu ilişkinin amacının ise biyolojik yeniden üretim (Delphy 2012) olmasıyla da ilgilidir. Böylece kendi başına anlamı olan biyolojik bir olay, potansiyel doğurganlığı ve kadınlıkla annelik arasında kurulan ilişkiyi (Kreyenbuhl 2003) sembolik olarak işaret ederken aynı zamanda kadınların anlamlandırma süreci üzerinde de etkili olur.

Bu anlamlandırmalar kadınlık ve günahkârlık/kötülük arasında kurulan ilişkiyi sağlamlaştırmak için de kullanılır. Duru, menstrasyonla ilgili düşüncelerini, “büyümeyle ilişkili. Büyüme ve günaha girmek. Kızım 12

yaşında yeni adet oldu, bak artık günahlar başladı dedim, oruç tutacağız, ona göre dikkat et dedim” şeklinde anlatırken bu ilişkiyi görmek mümkündür. Duru'nun Eskişehir'in ilçesi olan Alpu'da büyümesi, kendisinin ve ailesinin ilkökul mezunu olması, İslami yorumların etkisinde olması gibi durumlar bilgisinin şekillenmesinde konumsallığın etkisini gösterir. Bu anlamda menstruasyon, Duru için hem kadınlığa hem de günahkârlığa geçişi simgeler.

Görüştüğüm kadınlar için kadın olmanın anlamı, biyolojik olarak üreme potansiyelinin başlangıcı yerine, daha çok kadın olmaya yüklenen “cinsellik”, “çocuk sahibi olmak”, “annelik” gibi durumları gerçekleştirmek için gerekli özgürlüğe sahip olmak ve bu durumların sorumluluğunu taşıyabilmektir. Görüştüğüm kadınlar arasında toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili baskıya direnen tek kadın olan Melek, “*bizim evlilik öncesinde de bir birlikteliğimiz vardı zaten. Ben cinsel birlikteliği evlenmeden önce yaşamak istedim. Hep bir bekâret algısı var ya o çok kızdığım bir şeydi*” sözleriyle bedeni üzerindeki ataerkil denetimi kırdığını ve cinselliği üzerinde baskı kurulmasına izin vermediğini anlatır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında Melek'in değindiği bekâret meselesi, menstruasyonun kimi kadınlar için neden ‘büyümek’ anlamına geldiğini açıklar. Yaptığım alan araştırmasında menstruasyonun kadınlara çocukluktan çıkılıp kadınlığa girişin gerçekleştiğini, çocuk sahibi olma potansiyel sürecine geçiş yapıldığını ve bu nedenle de kadın olarak artık bedenini ve cinselliğini denetlemesi gerektiğini hatırlatan kültürel bir anlam kazandığı görülür. Menstruasyona yüklenen anlam, ilk menstruasyon deneyimini etkilerken aynı zamanda ilk menstruasyon deneyimi de menstruasyona ne anlam yükleneceği üzerinde etkili olur.

Menstruasyonun Deneyimlenmesi

Kadınlarla yaptığım görüşmeler, ilk menstruasyon deneyimleri öncesinde menstruasyon hakkında bilgi sahibi olmalarının, bu deneyimin onlar üzerindeki etkisinin nasıl olacağını belirlediğini gösterir. Çalışmamda yer alan kadınlardan bu konuda bilgisi olanların ilk kez menstruasyon olduklarında yaşadığı duygu “bilinmezlik”, “tedirginlik”, “sevinç” ve “endişe” iken bilgisi olmayanların yaşadığı duygu ise “korku” ve “utanç” olarak karşımıza çıkar. İlk kez menstruasyon olduklarında sevinen kadınlar, genellikle menstruasyon dönemine arkadaşlarından sonra girmiş olanlardır. Büyümeyi, kadınlığa doğru atılan adımı simgeleyen menstruasyon, ‘kadınlar grubuna aitliğin’ göstergesi haline gelirken henüz menstruasyon olmamak, ‘grup dışında kalmanın’ göstergesi olabilir. Bu nedenle menstruasyon olmak ve kadın olmak arasında kurulan bağlantı, kadınlar arasında *menstruasyon ortaklığı* olarak adlandırılabilen bir ortaklık kurar. Bu durumun menstruasyon olamamış kadınlar için anlamı ise bu ortaklığın dışında kalmaktır.

Menstruasyonun bu anlamının dışında kendi doğasından kaynaklanan anlamı da kadınları etkileyebilir. Elif ilk kez menstruasyon olduğunda yaşadıklarını “*vücudumdan bir şey çıkıyor ve buna engel olamıyorum. Şaşkınlık hali. Müdahale edemediğin, engelleyemediğin bir şey oluyor*” sözleriyle anlatırken, Melek de benzer bir şekilde “*6. sınıftaydım. Annem gösterirdi, anlatırdı bize korkmayın diye. Korkmadım ben de. Tuvalete girdim siliyorum geliyor, siliyorum geliyor. Tedirgin olmuştum*” sözleriyle anlatır. Çalışmada, menstruasyonun ne anlama geldiği ne zaman ve nasıl olacağı hakkında bilgilendirilen kadınlar için kadının kendisiyle ilgili değil, menstruasyonun kendisiyle ilgili olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Özellikle menstruasyon öncesinde bilgilendirilmemiş olanlar için menstruasyonun doğasıyla ilgili olan *kuralsızlık* ‘utanç ve korkuyu’ beraberinde getirir:

Ben adet olduğumu kanı görünce anladım ama anneme gidip söylediğimde tam idrak ettim. “Bu ne” diyorsun. Ne olur, nasıl olur, bunun hakkında bir şey bilmiyorsun ki. Sen hazırlıklı olsan daha başka olur. Ama kimse demedi. Bence şimdi keşke kız çocuklarıyla konuşulsa, bilgi verilse. Bunun kötü bir şey olmadığı anlatılsa. Çünkü gerçekten çocuklar “ne oldu ya, bana bir şey mi oldu?” diye düşünüyorlar. Veya bu “sen artık adet oldun, kızlıktan çıktın, kendine çok dikkat etmek zorundasın” falan tarzında değil de “bu senin normal şeyin, bu kendi bedeninin, olması gereken bir şey olarak” söylenmeli. (Gülây, 30)

Gülây'ın anlattıkları menstruasyonun olumsuz bir şekilde deneyimlenmemesi için bilgilendirilme gerektiğini göstermesinin yanı sıra bu bilgilendirmenin içeriğinin nasıl olması gerektiğine değinmesi açısından önemlidir:

Ortaokuldaydım. Çok ağlamıştım, ne olduğunu anlayamamıştım. Büyümek istemiyordum tam olarak. Artık büyüdüğümü, oyunlarımın değişeceğini falan düşünmüştüm, evleneceğimi düşünmüştüm. Bunlar hiç bana göre değildi. Artık kadın oluyoruz ya çok korkmuştum, “istemiyorum” diye ağlamıştım. Okulda anlatmışlardı. Annem anlatmadı. Bunu toplum olarak kızlık zarıyla bağdaştırıyoruz bence. Çok anlam yüklenen bir şey hasta olmak. “Artık abla oldun”. Ne yapayım yani? Atıyorum din konusunda “artık sen namaz kılmak zorundasın” falan. Sorumluluklar artıyor da artıyor. O sorumlulukları istemiyorsun belki de. “Artık hanım kız olmalısın”. Niye? (Pera, 36)

Pera'nın anlatımı ona yapılan bilgilendirmenin, mensturasyonun kendisine odaklanmayıp çocuğun büyümesi ve kadınlığa girişi üzerine odaklandığında zorunlu değişim etiketini çocuğa yüklediğini ortaya koyar. Kissling'in (2006) vurgusundaki gibi çocuğa lanetlenen öteki olduğunu hatırlatır. Bu doğrultuda görüştüğüm kadınlar için bilgilendirmenin kalitesi, kadınların mensturasyona yükleyeceği anlamı ve bu anlam üzerinden deneyimini belirleyebilir:

Her şey leke olmuştu, ne yapacağımı bilememiştim, anneme söyleyememişim. Ne bulursam koymuştum bezleri falan, öyle gidermeye çalışmıştım. Annemle bu konuyu hiç konuşmamışım. Kendi olsa onu bile söylemez. Namaz kılmazsa oradan anlarız biz. Eşyalarım kirleniyor. Ne yapacağımı bilemiyorum. Hatırlıyorum o dönemde bez parçası arayıp ne yapacağım diye koşturduğumu (Ayşecan, 40).

Ayşecan'ın yaşadıklarının benzerini Duru da yaşar:

O zamanlarda hijyen yoktu, pedler yoktu. Yani vardı da belki bizler bilmiyorduk 20 sene önce belki daha fazla. Hemen bitse dedim, hemen bitse de kurtulsam. Şimdilerdeki gibi rahatlık yoktu. Bir çarşaf kestim. Ne koyacağımı bilemedim. Bunun için üzüldüm olduğuma. Kimseye de göstermedim, utandım. Anneme de kardeşlerime de hiç kimseye... (Duru, 38)

Ayşecan ve Duru'nun yaşlarının birbirine yakın olması, mensturasyon hakkında doğru ve yeterli bilgi sahibi olmamaları ve anneleriyle mensturasyonla ilgili paylaşımlarının olmaması, ilk deneyimlerinin benzer şekilde gerçekleşmesine neden olur. Mensturasyonu bu şekilde deneyimlemek bu kadınlar için bedenlerinde kontrol kaybı yaşanmasıdır. Buna rağmen Ayşecan ve Duru “çarşaf kesmek” ya da “bez koymak” gibi çözümler üreterek o duruma baş etmeye, anı kurtarmaya yönelik mücadeleye girerler. Alan araştırmasındaki kadınların ilk mensturasyonlarının nasıl geçtiği, öncesinde doğru ve yeterli bilgi alıp almadıkları, kendileri ve çevresindekiler tarafından mensturasyona ne anlam yüklendiği, mensturasyonun üzerlerinde baskı ögesi haline gelip gelmemesi noktasında oldukça etkili olduğunun anlaşılmasını sağlar.

Yaptığım görüşmelerde kadınların bu döneme ait unutamadıkları anılar, bir yandan mensturasyona ne anlam yüklediklerini gösterirken bir yandan da onlar için neyin baskı ögesi olduğunu gösterir. Kadınların bu döneme ilişkin unutamadığı anılarının çok azı “ağrı”, “bayılma” gibi fiziksel semptomlardan kaynaklanırken “erkekler tarafından hijyenik pedin ele geçirilmesi ve dalga geçilmesi”, “kıyafetine/koltuğa regl kanının geçmesi”, “paylaşacağı kimse olmadığı için duyulan yalnızlık”, “tuvalette kan pıhtısı gelince büyüme ile ilişkilendirdiğinden başlayan ağlama krizi” gibi mensturasyona yüklenen anlamdan kaynaklanan anılar daha fazla anlatılır:

Danışmanımın odasında olmuştu. Ben oturdum koltuğa, kalktım, farkına vardım. Ama üzerimde siyah pantolon vardı. Sonra başka bir arkadaş oturdu o koltuğa. Sesimi çıkaramadım çünkü insan o durumlarda ne yapacağını da bilemiyor. Sonrasında onun ne olduğunu ya da kime ait olduğunu bile anlamamışlardır belki ama her ay o anı hatırlıyorum. Ne yapmam lazımdı hâlâ bilmiyorum. (Tuğba, 31)

Tuğba, doktora yapan akademisyen bir kadın olmasına rağmen mensturasyon onun için hâlâ sıradan bir şey değil, mensturasyon kanı da sıradan bir kan değildir. İlk mensturasyon olduğu zamanı “bunun utanılacak bir şey olduğunu düşünmüştüm” sözleriyle anlatan Tuğba için mensturasyon ve utanç arasındaki ilişki sona ermemiştir. Tuğba'nın ilk mensturasyonuna ve mensturasyonu nasıl içselleştirdiğine bakıldığında mensturasyonun kültürel kodlanışının utanç duygusu üzerine kurulduğu ve onu bu utanç üzerinden baskıladığı

görülür. Tuğba ve görüştüğüm kadınlardan çocukluklarında menstruasyon ve utanç arasındaki ilişkiyi içselleştirenler, büyüdüklerinde de menstruasyonun onlar üzerinde baskı kaynağı olmasına yol açmıştır. Bu durumun tam tersi olarak menstruasyon hakkında kaliteli bilgi sahibi olan ve onu normalleştiren Melek ise lisede yaşadığı bir olayı şu şekilde anlatır:

Lisede bir arkadaşım var, regl olmuş. Yanında pedi yoktu, sıraya geçmiş. Herkes çekindi, sıraya bakıyor, kız utandı. Ne ya sonuçta? Kan alt tarafı. Burnun da kanayabilir. Üstünden geçmiş, kız eve gitti. Herkes bir tuhaf bakıyor, sıraya kimse oturmuyor. “Ne bakıyorsunuz, hiç mi bir yeriniz kanamıyor” dedim. Peçete aldım, suyla ıslattım ve sildim. Bunda utanacak bir şey yok yani. (Melek, 35)

Melek’in anlattıkları menstruasyon kanının iğrençliği simgelemesinin yanı sıra kadını ve onun olduğu alanı bu iğrençlik üzerinden tanımlayarak ötekileştirildiğini de gösterir. Ataerkilliğin menstruasyona yüklediği anlam, dil üzerinden kadın ve erkek arasındaki farkı kurarken (Kristeva 1982) kadınların biyolojik farklılığı üzerinden onu baskı altına alır. Melek menstruasyonun kendisi için baskı kaynağı olmasına karşı çıkarken bu baskıyı yapanlara direnerek duruşunu ortaya koyar.

Menstruasyona yüklenen anlamın biyolojik farklılık üzerinden kadınları baskı altına aldığı bir başka durum ise menstruasyonun kadın bedeninde ve psikolojisinde meydana getirdiği değişiklikler ve ağrıdır. Araştırmamda menstruasyon dönemini ağrısız geçiren kadınlar olmasına rağmen bu dönemi ağrı ile geçiren kadınlar da vardır. Bu kadınların ağrı ile baş etme yolları “ağrı kesici”, “iğne”, “sıcak su torbası”, “zihin gücü ile kontrol etmeye çalışma”, “yatma”, “yürüyüş” gibi farklı yöntemler olurken, ağrı kesici kullanmayı “sağlığa olumsuz etkisi olması”na, “dayanmak gerektiği düşünesi”ne bağlı olarak doğru bulmayan kadınlar da vardır. Bihter’in bu durumu “*ben ilaç kullanmaya sıcak bakmıyorum. Dirayetli olmaya çalışıyorum. Bütün gün yatıyorum. Senin vücudunun o ağrıyı kaldırması lazım. Doğumda da o ağrıyı hissedeceksin. Bu ağrıyı ilaçla kapatırsan doğumda ne yapacaksın gibi geliyor*” sözleriyle anlatması dayanıklı olmak gerektiği düşüncesinin onun üzerindeki etkisini gösterir.

Bu düşüncenin çalışmadaki kadınlar için karşılığı, dayanmak/katlanmak gerektiği fikri üzerinden şekillenen ‘güçlü kadın’ imajıyla ilgili olduğundan, ağrı kesici kullanmak zorunda kalan kimi kadınlar için baskı söylemi olarak karşılık bulabilir. Bu dönemde işe gitmek zorunda olan ya da evdeki işleri yapmak zorunda olan kadınlar için ağrı kesici “en etkili ve kısa sürede cevap veren bir çözüm şekli” olarak kullanıldığı görülür. Çalışmadaki kadınların bazıları için “halsizlik” en önemli sorun olarak karşımıza çıkar. Ağrı gibi halsizlikte de iş koşulları ve evde kadına yüklenen sorumluluk azaltılmadığında, halsizlik katlanılması gereken bir baskı haline gelir:

Uyku hali oluyor öncesinde. Bel, sırt ağrısı, vs. Sorumlukları biraz eşim alıyor, yemekle, çocukla ilgili. Ama yalnız olduğumda çocuğumu kitap okuyarak oyalama gibi oyunlar seçiyorum. Evde bir hayat tarzı değişikliği oluyor. Üç çeşit değil de iki çeşit yemek gibi minimize ediyorum hayatı. (Asya, 38)

Asya’nın anlattıkları bir yandan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün ‘sorumluluk’ olarak içselleştirildiğini gösterirken bir yandan da baskı oluşturanın menstruasyondan kaynaklanan halsizlik değil, halsizlikle baş edecek koşullara erişememesi olduğunu gösterir. Asya’nın kocasının ev işi ve çocuk bakımını üstlenerek ona dinlenecek alan açması, birçok kadının kadın işi/erkek işi ayrımı nedeniyle ulaşamadığı bir çözüm biçimidir. Menstruasyon döneminde kadınlar üzerinde baskı oluşturan bir diğer durum ise “ağlama nöbeti”, “gerginlik”, “stres” gibi psikolojik durumlardır. Kadınların bazıları için psikolojik değişiklik, menstruasyon döneminde hiç yaşamadıkları bir durumken bazılarının hayatlarını ise önemli şekilde etkiler:

Evlenmeden önce ailele yaşadığım için onlara nazım geçiyordu, kimse yanıma yanaşmıyordu o dönem içerisinde. Ama evlendikten sonra bu daha zor oldu. Yönetimi daha zor oldu. Çünkü her ne kadar eşimle çok yakın olsak da benim yaşadığımı anlayamadığı için çoğu zaman tartıştığımız olmuştur. (Elif, 34)

Elif’in anlattıkları aynı psikolojik durumun aile ve koca tarafından nasıl farklı anlamlandırıldığını ve bu duruma nasıl farklı tepkiler verildiğini gösterir. Ev/ aile, çocuk (doğal bir fert) ve karı/eş (evlilik sözleşmesi ile) olarak içinde bulunduğu durum kimi zaman farklı anlamlara karşılık gelebilir. Bu noktada ataerkillik, evlilik

sözleşmesiyle sadece Elif'in emeğini sömürmekle yetinmeyip aynı zamanda onun duygularını yaşama biçimini de sömürür. Elif kocasıyla tartışmamak için duygularını bastırmak ve onları yönetmek zorunda kalır. Bu durumda Bordo'nun (1993) "yönetilen beden" olarak adlandırdığı kadın bedeninin yanı sıra sadece biyolojik özellikler üzerinden değil aynı zamanda biyolojinin duygulardaki yansıması üzerinden de yönetilen duygular olarak ortaya çıkan bir baskı durumu vardır. Görüldüğü gibi ataerkillik, erkeğin belirlediği ve yönettiği normlar üzerinden Elif'in bedeninin yanı sıra duygularını da baskı altına alır. Elif'in anlattığı gibi "kadının duygularını sorgulamasına" ve bunları "bastırmasına" neden olur. Böylece mensturasyonun kendisi denetim altına alınması gereken bir durum olarak ortaya çıkarken aynı zamanda bu denetim, çalışmadaki kadınlar için bedenlerinin ve duygularının da denetimi haline gelir.

Mensturasyonun Denetlenmesinin Kadınların Deneyimindeki Yeri

Mensturasyonun gizlenmesi veya paylaşılması gerektiği düşüncesiyle ilgili olarak görüştüğüm kadınlar, mensturasyonun "saklanacak bir şey olmadığını", "doğal bir süreç olduğunu", "sağlığını ifadesi olduğunu" anlatırken mensturasyonu gizlenmesi gerektiği düşüncesinin "toplum baskısı", "utanç", "ayıp olarak öğretilmesi" gibi nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Çalışmamdaki kadınlar bu durumun kendileri üzerlerinde baskı oluşturduğunun farkında olmalarına rağmen mensturasyonla ilgili çizilen sınırları devam ettirerek bu baskının yeniden üretilmesine neden olurlar. "Menstural görgü kuralları"na (Laws 1990) meydan okuyan kadınlar sayıca az olsa da bu kuralların yeniden üretimine katkı sağlamamaları son derece önemlidir:

Erkek çocuğunu sünet ettiriyorsun, pipisini herkese gösteriyorsun. Ama kız çocuğu adet olduğunda niye ona partiler yapmıyorsun? Biz kadınları o kadar çok bastırmaya çalıştılar. Ama babam bizimle küçükken daha adet olmadan "böyle bir şey var, kadınlar geçirir" diye konuşmuştu. Öyle bir babaydı babamız. O yüzden hiç saklama gereği duymadım. (Ezgi, 36)

Ezgi'nin anlattıkları onun mensturasyon hakkında babası yani erkek bir figür ile konuşmuş olmasının, mensturasyonu erkeklerle de konuşulabilecek sıradan biyolojik bir durum olarak kabullenişindeki etkisini gösterir.

Benim en çok rahatsız olduğum şey o koca Orkid popomdayken "acaba popomdan anlaşılıyor mu, ne giysem, nasıl örtünsem" derdiydi. Yani sonrasında biraz kafa basmaya başlayınca hiç umurumda değil yani. Bu çok olağan bir durum, hastalık değil. Bizim üretkenliğimizin, bizim doğurganlığımızın en kanlı sembolü. Tehlikeliyiz de her ay kanyoruz ama ölmüyoruz. (Asya,38)

Asya'nın anlattıkları kadınların mensturasyon tarafından kendi bedenini sürekli denetim altında tutma baskısı ile yönetildiğini gösterir. Mensturasyonun sıradan biyolojik bir durum olduğunu kabullenmek ise bu baskıyı ortadan kaldırır. Çalışmadaki çoğu kadın için bu kabullenme durumu söylemlerde kolay olsa da uygulamada kolay değildir:

Biz ataerkil bir ülkede yaşıyoruz ve bunun gerektirdiklerini yapıyoruz aslında. Kendi aramızda, evet rahatız ama şimdi ben öğretmenler odasında ped alırken, erkek öğretmen varsa alamıyorum. Bunu gizli saklı yapmamız gerekiyor. Hele şimdi daha teknolojik çağdayız, isteyeceğimiz zaman WhatsApp'tan atıyoruz. Oysa kimsenin gözüne soka soka değil ama biraz daha rahat olabilmeliyiz. (Serpil, 32)

Serpil görüşmemizde anlattığı kadarıyla her ne kadar rahat bir ortamda ve ailede yetişmiş öğretmen bir kadın olsa da ataerkillik ailesinin ötesindedir. Toplumsal konumu bir yandan bu baskıdan çıkışına imkân tanısa da bir yandan da üyesi olduğu topluluktaki kadın/erkek öğretmenlerden farklı bir duruş sergileyerek ötekileştirilme durumuna maruz kalmak istemez. Ayşecan ise mensturasyonu annesi ile bile hiç konuşmadığı, bu durumun ayıp olarak görüldüğü bir evde büyümüş başörtülü bir kadındır. Öğrendiği ve yaşadığı baskıyı yeniden üretmek Ayşecan için normal bir durum iken, Ayşecan zor olanı seçmiş ve öğrendikleriyle mücadele etmiştir. Ayşecan'ın "annem ayıp, günah diye sakladı. Bu tarz şeyleri hiç konuşmaz. Kadın erkek ayırmam ben, bir ortamda söylenmesi gerekiyorsa söylerim. Duaya gidiyorsak mazeret uydurmam. Ben hastayım derim" sözleriyle anlattıkları, ataerkilliğe direnişin her koşulda mümkün olduğudur.

Görüştüğüm kadınların anlatımlarında görüldüğü üzere menstruasyonu normal bir süreç olarak kabul edip erkeklerle rahatça konuşan kadınlar bile menstruasyon için “hasta olmak” sözlerini kullanırlar. Bu anlatımın yanı sıra “kirlenmek” kelimesi de menstruasyon için kullanılır. Melek bunu “*anneannem kirlendim derdi. Üstünden çıkarman gereken bir leke gibi*” sözleriyle anlatır. Kullanılan dil ataerkilliği güçlendirerek (Spender 1980) kadınların bu alanın dışına çıkışını zorlaştırır.

Menstruasyonu konuşmak kadar hijyenik ped alışverişi de menstruasyonun “utanç”, “gizlenmesi gereken mahrem bir durum” olduğu düşüncesi nedeniyle görüştüğüm kadınlar için baskı kaynağı haline gelir. Avukat bir kadın olan Öykü “*kendimle çok çatışıyorum içimde. Alıyorum, kasaya giderken arka tarafta erkekler oluyor, bir çekince oluyor. Sonra kendime çekinmemen lazım, saçmalama diyorum. Ama tam rahat olamıyorum. Bazen markette bırakıyorum, almıyorum*” sözleriyle üzerindeki baskıyı anlatır. Öykü’nün yaşadığı bu içsel çatışma aynı zamanda kendisine uyguladığı psikolojik bir şiddettir:

Kasada erkek varsa biraz çekiniyorum ama doğum yaptıktan sonra her şey normal gelmeye başladı. Çünkü ben hamilelikten önce hiçbir kadın doğum uzmanına gidip muayene olmamıştım. Aslında onu aşmanla, normal olduğunu kabullenmeyle her şey değişiyor. Mesela önceden ped aldığımda saklardım. Ama artık normal geliyor. (Gülay, 32)

Gülay’ın anlattıkları hamilelik ve doğumun kendisi için menstruasyon sürecine dair düşüncelerinde özgürleştirici bir alan açtığını gösterir. Gülay’ın kurduğu ilişkide de görüldüğü gibi menstruasyonun “mahrem” olarak algılanmasının arka planında saklanması, korunması gereken mahrem olarak inşa edilen vajinadan gelmesi de yer alır.

Menstruasyon döneminde kadınlar üzerinde baskı oluşturan bir diğer durum ise bu dönemde kadınların yapmaması gerektiğine inanılan davranışlardır. Kadınlardan bazıları bu dönemde “saç kestirmemek”, “saç boyatmamak”, “tırnak kesmemek”, “kıl almamak”, “yiyeceklere dokunmamak”, “dua okumamak” gerektiğini duyduklarını söyler:

Tırnak kesmek günah diye biliyorum, o yüzden kesmiyorum tırnaklarımı. Şey bölgelerdeki, hani koltuk altındaki falan kıl almak da günah diyorum ve almıyorum ben. Bunları çevremden duydum, köy yerindeki konuşmalardan. Günah diye duydum da Kur’an da yazıyor mu yazmıyor mu kesin bir bilgim yok. Bazen kesmek istiyorum, çirkin görüyorum. Ama yine de Allah’ım kesmeyeyim diyorum, kesmiyorum. (Duru, 38)

Duru’nun anlattıkları menstruasyona ilişkin tabuların dini referans verilerek nasıl etkili hale geldiğini gösterirken aynı zamanda bu tabuların onların hayata bakışlarını da belirlediğini gösterir. Duru’nun üzerinde eğitimi, yetiştiği çevre, dini bilgi referansı etkili olur. Alan araştırmasında kimi zaman bu tabuların alınan eğitimin, edinilen mesleğin bile ötesine geçerek kadının sorgulama yapmasını engelleyerek onun gerçekliği haline geldiği görülür. Avukat bir kadın olan Öykü’nün “*turşu açtırmazlar, elini içine soktırmazlar bizde, bozulmuş. Kadını ne kadar aşağılayıcı bir şey. Ama yine de turşuyu maşa ile alırım*” diyerek anlattıkları, yöresindeki geleneklerin eğitime, mesleğine ve farkındalığına rağmen onun üzerindeki etkisini gösterir.

Menstruasyon döneminde kadınlar üzerinde kurulan baskının her zaman zor kullanarak değil kimi zaman da kadınları bu baskının gönüllü uygulayıcıları haline getirilerek uygulandığı görülür. Melis’in “*yeni doğmuş çocukları adet dönemindeki kadınların ziyaret etmemesi gerektiğini duydum çocuğum olduktan sonra. Komşularım bana gelmek için o dönemlerinin bitmesini beklemişler, bana geldiklerinde söylemişlerdi bir türlü denk getiremedik, bekledik diye*” sözleriyle kötülükle ilişkilendirilen kadınların, sınırlarının belirlendiğine işaret eder.

Menstruasyon döneminde görüştüğüm kadınların çoğu tarafından yapılmaması gerektiği düşünülen bir diğer durum ise “cinsel ilişkiye girmektir”. Kadınların çoğu bu dönemde cinsel ilişkiye girmenin “günah olduğunu”, “hijyenik olmadığını”, “iğrenç olduğunu”, “yargılamadığını ama denemediğini”, “canının istemediğini” söylerken yalnızca üç kadının menstruasyon döneminde cinsel birliktelik deneyimi olmuştur. Kadınların bu dönemde cinsel ilişkiye girmek istememeleri durumunda kendi bedensel isteklerini dinlemeleri kadını güçlendirici bir durumken, cinsel ilişkiye girmekten menstruasyon nedeniyle çekinilmesi durumu ise kadının isteklerini sınırlandırır. Pera, Aslı ve Melek bu durumu şu şekilde anlatırlar:

Girilebilir bence, neden olmasın? Bunu ben doktoruma sormuştum, bir sakıncası olmadığını söylemişti. Sadece daha açık oluyorsun mikroplara, eşinin korunması gerekiyor. Orası neticede daha açık. Eşin prezervatifle falan korunmalı. Ama zaten olmuyor yani. Sen çekiniyorsun ister istemez. O da cinsel olarak bir istekte bulunmuyor, saygı gösteriyor. (Pera, 36)

Belki banyo ortamında olabilir girmek isteyen. Ama o dönemde daha farklı bir koku oluyor. Biz eşimle tam olarak bir cinsel birleşme yaşamasak da öpüşüyoruz daha ön sevişme gibi oluyor. O da o koku bizi rahatsız ettiği için yoksa iğrenç, yapılmaz değil. Yani ister istemez iki tarafı da rahatsız ediyor o. Ama banyoda falan zaman zaman denemişliğimiz oldu. Kesin olmaz gözüyle bakmadık. (Melek, 35)

Hem kendim için hem de karşı taraf için oldukça rahatsızlık verici. Çünkü her an oradan bir şey akabilir. Ama ilk iki gün zaten ağrılar, oradaki yanma hissi... İstesem de cinsel şeyi yakalayamıyordum. Ama sonlarına doğru, karşı değilim. Yaptığım da oldu. Zaten onun isteği doğrultusunda. Bana kalsa tamamen bitene kadar bir şey olmaz. Ama "ben rahatsızlık duymuyorum" dediği için ortaklaşa karar verdiğimiz bir şey oluyor. (Aslı, 31)

Her üç kadının da cinsel ilişkiye girmekten çekinmesinin nedeni menstruasyon nedeniyle rahat olamamalarıdır. Farklı olan durum Pera'nın kocasının onun çekingenliği karşısında anlayışlı olması iken Aslı'nın kocasının bu durumun sorun olmadığını söyleyerek onu cinsel ilişkiye girmek için ikna etmiş olmasıdır. Baskı sadece kadınları zorlayarak, mecbur tutarak değil aynı zamanda duygularının yönlendirilmesi ile de gerçekleşmiştir. Kadınların beden ve ruhen istemediği, zevk almadığı cinsel birlikteliğin kocalarını/partnerlerini sevdiği ve kırmak istemedikleri için gerçekleşmesi durumu, kadınların cinselliklerinin denetimidir. Bu dönemde cinsel ilişkiye girmek isteyen Asya için menstruasyonun baskı ögesi haline gelmemesi, kocasının tutumunun yanı sıra kendi isteklerinin farkında olması ile ilişkilidir:

Eğer konforluysan, eşin ve sen mutluysan, acı çekmeyeceksen, şarıl şarıl kanaman yoksa olur. Yani reglken asla sevişilmez, ben reglim sevişmem kuraldır gibi bir durumumuz yok. Dedğim gibi birinci günüdür, sonuncu günüdür artık çok kanamam yoktur, o zaman sevişiyoruz. (Asya, 38)

Melek ve Asya'nın yaptığı gibi kadınların kendi isteklerinin farkında olması, kanamanın miktarına göre, uygun ortama (banyo) göre koşulları kendilerinin belirlemesi menstruasyona yüklenen kısıtlayıcı anlamı kırarken aynı zamanda kadın kendi bedeni ve cinselliği üzerinde söz sahibi olarak özneleşir.

Sonuç

Bu çalışmayla menstruasyonla ilgili feminist literatürü temel alarak bir alan araştırması gerçekleştirdim. Bir kadın olarak menstruasyon, her ay deneyimlediğim ve çocukluktan içselleştirdiğim kültürel öğelerle ilgili bir süreçti. Bu deneyimin farkındalığıyla feminist metodolojiyle gerçekleştirdiğim çalışmada hem görüştüğüm kadınlarla ortak bir deneyimi paylaşan içerideki konumumu hem de bir araştırmacı olan dışarıdaki konumumu dengede tutmaya çalıştım. Araştırmam için bu konunun oldukça önemli olması feminist metodolojinin ilkeleriyle ilişkiliydi. Bu noktada kadınlarla hiyerarşik olmayan, güvene dayalı bir ilişki kurmaya çalıştım. Kadınlarla araştırma sürecini paylaşmamın, onların hayatlarına ortak olmamın, düşünömsellik ile ilerlememizin onlarla kurduğum dostlukla ve bu çalışmayı hayatlarının bir parçası görmeleriyle ilgili olduğunu düşünüyorum. Bu çalışmaya benim kadar onların da sahip çıkması ve deneyimlerini paylaşmasıyla menstruasyonun onların hayatındaki yerini görebildik.

Bu doğrultuda alan araştırmasında kadınların menstruasyona yüklediği anlamların, onların deneyimleri üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu görebildik. İçinde yaşadığımız ataerkil sistemde menstruasyon döngüsü sadece kadın anatomisiyle ilgili olmadığından çalışmadaki kadınlar için menstruasyon ataerkil bir kurum olan evlilikle ilişkili olarak karşımıza çıktı. Ataerkil denetim alanlarından olan cinselliğin kadınların birçoğu için ancak evlilik aracılığıyla mümkün olması, cinsel ilişkinin anlamının çoğu zaman üreme ile ilişkilendirilmesi; çalışmadaki kadınlar için menstruasyonun üremeyi, anneliği temsil etmesiyle ilişkilidir. Görüldüğü gibi menstruasyonun kadın deneyimindeki karşılığı, anneliği mümkün kılan biyolojik ve sembolik bir gösteren olmasıyla ilişkilidir.

Menstruasyona biyolojik olmasının ötesinde toplumsal ve kültürel anlamlar yüklenmesi, kadınların deneyimlerinin bu anlamlar üzerinden inşa edildiğini gösterir. Bu çalışmadaki kadınların birçoğu orta sınıf, eğitilmiş ve ücretli işte çalışan kadınlar olmasına rağmen çocukluklarında toplumsal cinsiyet yargılarıyla yapılmış bilgilendirmeler ve tabular hayatları üzerinde etkili olmaya devam etmektedir. Özellikle üreme ve cinsellik üzerinden yapılan baskıcı söylemler, menstruasyon ve vajina ilişkisiyle birlikte ataerkil sistemin kadın cinselliği üzerindeki denetimden ayrı düşünülemez. Çalışmadaki kadınların birçoğu için menstruasyon, bedenlerini denetlemelerini gerektiren bir utanç alanına dönüşmüştür.

Araştırmanın önemli yanlarından biri de bu utancın menstruasyonun anlamının 'kirlilik-kötülük-cinsellik' üzerinden belirlenen toplumsal inşasıyla, kadınların deneyimini üzerinde baskıya neden olduğudur. Bu doğrultuda çalışma, menstruasyonun ataerkil ideoloji ve kapitalist sistem tarafından kadınları baskı altına almak için kullanılmasına yönelik kadın mücadelesinin ilk olarak menstruasyonun anlamı ile başladığında değişim gücünü sağlayabileceğini gösterir. Kadınların menstruasyonu, inşa edilen toplumsal anlamının dışında sadece anatomik yapı ile olan bağlantısıyla kabul etmeleri, baskıyı kırmakta önemlidir.

Görüldüğü gibi bu baskıyı kırabilmek kimi zaman çaba gerektirir. Feminist bilgiye sahip olmak, kadını baskı altında tutan ataerkil değer sistemini sorgulamasına ve menstruasyon-utanç ilişkisini kırmasına yardımcı olur. Kadınların deneyimlerinden ulaştığım sonuç menstruasyonun yalnızca biyolojik bir döngü olarak değerlendirilemeyeceği ve erkek egemenliği tarafından iki yüz yıldır olduğu gibi sonrasında da kadınları ikincilleştirmek için kullanılmaya devam edeceğidir. Bir kadın olarak biyolojimizin biz kadınları baskı altında tutmak ve sindirmek için kullanılmasına karşıyım. Bunun için erkeklerin bizim için konuşması yerine bizlerin kendimiz için konuşması gerektiğini düşünüyorum. Anlaşıldığı gibi bu çalışma kadın deneyimini özne olan kadınlardan aktararak ve bu deneyimin çözümlenmesini içererek egemen söylemin kadınlar adına konuşmasına karşı feminist bir çabadır.

Menstruasyonu sosyoloji alanı içerisinde feminist bakış açısı ile değerlendirme çabam hem bu sürecin hem de kadın deneyiminin sağlık alanı dışından okunmasına imkân sağlar. Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri de gördüğüm eğitim ve gelir düzeyi açısından orta sınıf kadınların yaşadığı baskıları açıkça ifade etmesine karşın bu baskılara direnme biçimlerinin daha zayıf ve gizli kalmasıdır. Bu anlamda kadınların feminist çabanın ve sorgulamanın alanına geçemediği görülür. Tahmin edilebileceği gibi bu durumun bir yandan gördüğüm kadınların aktif olarak feminist mücadele içerisinde yer almamalarıyla, feminizmi kötüleyen söylemlerin siyasal alandaki egemenliğiyle ve politik hamlelerle ilişkilidir. Bu nedenle kadınların üzerlerindeki baskıya neden direnmediklerini, bu alanların içerisinde yapılan değerlendirmelerle daha net anlayabileceğimizi düşünüyorum.

¹Sınırlılıklar, bu çalışmanın üretildiği tezin sonraki bölümlerinin orta sınıftan evli annelerle ilişkili olması nedeniyledir.

Kaynakça

- Bhasin, Kamla. *Ataerkil Sistem: Erkeklerin Dünyasında Yaşamak*, Çev: Ayşe Coşkun, (İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı, 2003).
- Bobel, Chris. *New Blood: Third Wave Feminism and the Politics of Menstruation*. (London: Rutgers University Press, 2010).
- Bordo, Susan. *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. (Oakland: University of the California Press, 1993).
- Bryson, Valerie. *Gender and The Politics of Time: Feminist Theory and Contemporary Debates*. (Bristol: Policy Press, 2007)
- Brownmiller, Susan. *Against Our Will: Men, Women and Rape*. (London: Secker&Warburg, 1975)
- Chrisler, Joan., et all. "Body appreciation and attitudes toward menstruation". *Body Image*, 12, 2015: 78-81.
- Cook, Judith and Fonow, Mary. "Knowledge and women's interests: Issues of epistemology and methodology in feminist sociological research". *Sociological Inquiry*, 56, 1986: 2-29.
- Çabuklu, Yaşar. *Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik*. (İstanbul: Everest, 2007).
- Delfin, A., Fraser, I. and Haththotuwa, R. "Cultural aspects and mythologies surrounding menstruation and abnormal uterine bleeding". *Best Practice & Research Clinical Obstetrics and Gynaecology*, 40, 2017: 121-13.
- Delphy, Christine. "Baş Düşman". Çev: Şadi. Ozansü, *Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci Bir Feminizm Üzerine* içinde. Der. Gülnur Savran ve Nesrin Tura. İstanbul: Kardelen, 2012). 71-91.
- Dolay, Leslie. *What Makes Women Sick: Gender and the Political Economy of Health*. (UK: Macmillan, 1995).
- Douglas, Mary. *Sağlık ve Tehlike*. Çev: Emine Ayhan. (İstanbul: Metis, 2007).
- Figert, Anne. *Women and the Ownership of PMS: The Structuring of a Psychiatric Disorder*. (New York: Aldine De Gruyter, 1996).
- Firestone, Shulamith. *Cinselliğin Diyalektiği*. Çev: Yurdanur Salman. (İstanbul: Payel, 1993).
- Gimbutos, M. *The Goddess and Gods of Old Europe: Myths and Cult Images*. (California: University of California Press, 2007).
- Gordon, Linda. *Woman's Body, Woman's Right*. (Harmondsworth: Penguin, 1977)
- Gottlieb, Alma. "American premenstrual syndrome". *Antropology Today*. 4(6), 1988: 10-13.
- Harding, Sandra. Is there a feminist method?. *Feminism and Methodology* içinde. Ed. Sandra Harding. (1-14. Bloomington: Indiana University Press, 1987).
- Hartmann, Heidi. *Marksızmla Feminizmin Mutsuz Evliliği*. Çev: Gülşad Aygen. (İstanbul: Agora, 2006).
- Houppert, Karen. *Lanet: Son Tabuyla Yüzleşme: Adet Kanaması*. Çev: Esen Metin. (İstanbul: Ayrıntı, 2004).
- Kissling, E. (2006). *Capitalizing on the Curse: The Business of Menstruation*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Kreyenbuhl Gardner, Kathryn. *A sociological analysis of premenstrual syndrome. Electronic Theses and Dissertations*. (Johnson City: East Tennessee State University, 2003).
- Kristeva, Julia. *Power of Horror*. (New York: Columbia University Press, 1982).
- Laws, Sophi. *Issues of Blood: The Politics of Menstruation*. (London: Macmillan, 1990)

- Lykke, Nina. *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology, and Writing*. (New York: Routledge, 2010).
- Lee, Janet. and Coen, Jennifer. *Blood Stories*. (New York. Routledge, 1996)
- Martin, Emily. *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. (Boston: Beacon Press, 1987)
- Meyer, Melissa. *Thicker Than Water*. (New York: Rostledge, 2005).
- Millett, Kate. *Cinsel Politika*. Çev: Seçkin Selvi. (İstanbul: Payel, 1987)
- Mitchell, Juliet. "Women: The longest revolution". *New Left Review*, 40, 1966: 11-37.
- Mitchell, Juliet. *Psychoanalysis and Feminism*. (London: Penguin Books, 1975).
- Moloney, Sharon." How menstrual shame affects birth". *Women and Birth*, 23, 2010: 153-159.
- Ramazanoğlu, Caroline. and Holland, Janet. *Feminist Methodology: Challenges and Choices*. (London: Sage, 2002)
- Rathus, A., Rathus L. and Nevid, J. *Human Sexuality in a World of Diversity*. (Boston: Allyn and Bacon, 2000).
- Sacks, K. (1974). "Engels Revisited: Women, the Organization of Production and, Private Property". *Woman, Culture and Society* içinde Ed. Michelle Zimbalist Rosaldo ve Louise Lamphere. (207- 222). (Stanford, CA: Stanford University Press, 1974).
- Savran, Gülnur. "Modern tıp ve bilimin kadın bedenini denetleme biçimi". *II. Kadın, Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları Kongre Kitabı*. (Ankara: Başak Matbaacılık, 2010: 23-30).
- Shostak, M. *The Life and Words of a Kung Woman*. (New York: Random House Vintage Books, 1983).
- Slayton, T. *Reclaiming The Menstrual Matrix: Evolving Feminine Wisdom*. (New York: Lantern Books, 2001).
- Smith, Dorothy. "Sociology from women's experience: A reaffirmation". *Sociological Theory*, 10(1),1992: 88-98
- Spender, Dale. *Man Made Language*. (London: Routledge, 1980).
- Stanley, Liz. and Wise, Sue. "Method, methodology, and epistemology in feminist research processes". *Feminist Praxis: Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology* içinde Ed. Liz Staneley. (20-62). London: Routledge, 2013).
- Tillion, Germaine. *Harem ve Kuzenler*. Çev: Şirin Tekeli ve Nükhet Sirman. (İstanbul: Metis, 2006).
- Walby, Sylvia. *Patriyarka Kuramı*. Çev: Hülya Osmanağaoğlu. (Ankara: Dipnot, 2016).
- Young, M, Iris *On Female Body Experience: Throwing Like A Girl and Other Essays*. London: Oxford University Press, 2005).

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Türkiye’deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları

Nazlı Şenses ve Funda Gençoğlu

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 31.08.2022

Yazı Kabul Tarihi: 23.10.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: Nazlı Şenses, Funda Gençoğlu, “Türkiye’deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 17- 32.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_2

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Türkiye'deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları
Nazlı Şenses* ve Funda Gençoğlu**

Özellikle feminist bir bakışla kadın araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda hem kadın göçmenlerin deneyimlerinin özgünlüğünden söz etmenin kaçınılmazlığı ve vazgeçilmezliği hem de bunun 'ötekileştirme' tuzağına düşmeden yapılması konusunda azami dikkat gösterme çabası vurgulanmaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşımla yapılan çalışmalarda özne, öznellik ve göçmen kadının özne olma hali gibi kavramlara dair tartışmalar son yıllarda giderek artan şekilde ön plana çıkmaktadır. Bizim bu makalede yapmak istediğimiz genel olarak göç olgusu, özel olarak kadın göçmenler hakkındaki literatürde sıkça karşılaşmakta olduğumuz bu kavramları anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda, 2015 sonrasında yapılan çalışmalara odaklanarak, eleştirel bir literatür analizi yapıyor ve analizimizin birinci boyutunda, göçmen (ve) kadın olmanın göç sürecinde tecrübe ve/veya mücadele edilmesi gereken süreçleri ve iktidar ilişkilerini nasıl farklılaştırdığını analiz edip durumun özgünlüğünü görünür kılan çalışmaların bir haritasını çıkarıyoruz. Bu bağlamda bu iktidar ilişkilerini ve süreçleri şu üç başlık altında topluyoruz: kapitalist, yasal kurumsal ve patriarkal. İkinci aşamada ise bu koşullar içerisindeki öznenin nasıl tepki verdiği, ne hissettiği, ne yarattığı yani kısaca kendini nasıl var ettiği üzerine bir kavrayış geliştirmemizi sağlayan çalışmalara odaklanıyoruz. Bu iki boyutlu analizle hem göçmen kadınlar hakkındaki literatürün şimdiye kadarki gelişimini haritalandırmış hem de an itibarıyla literatürün neye ihtiyaç duyduğunu tespit etmiş olmayı umuyoruz. Sonuçta, literatürdeki bu ihtiyacın kadın göçmenlerin içinde buldukları koşulları oluşturan iktidar ilişkilerini nasıl tecrübe ettikleri ve/veya onlarla nasıl mücadele ettikleri, nasıl başa çıktıklarına dair sözlerinin ve öz-değerlendirmelerinin daha fazla duyulması/görülmesi olduğuna iddia ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kadın göçmenler, özne, öznellik, cinsiyetlendirilmiş göç süreçleri, göçün kadınlaşması

Discussions on Migrant Women's Agency in the Migration Studies on Turkey

Studies carried out by women researchers, especially with a feminist perspective, emphasize both the inevitability and indispensability of talking about the authenticity of the migratory experiences of women. Moreover, the effort is to show maximum attention to do this authenticity without falling into the trap of 'othering'. For this reason, in these studies the discussions on concepts such as agency/subject, subjectivity and the state of being an agent in the case of migrant women have increasingly come to the fore in recent years. What we want to do in this article is to try to make sense of these concepts that we frequently encounter in the literature (of the post 2015 period) about the phenomenon of migration in general and women immigrants in particular. In this regard, we conduct a critical literature analysis and, in the first dimension of our analysis, we analyze how being a migrant (and) woman look like in migratory processes and we map out the studies that make the originality/authenticity of the situation visible. In this respect, we categorize these power relations and processes as capitalist, legal-institutional and patriarchal. In the second stage, we focus on studies that enable us to develop an understanding of how the subject reacts, what she feels, reacts, creates, in short, how she realizes herself in these migratory processes. With this two-dimensional analysis, we hope to have both mapped the evolution of the literature on migrant women in Turkey so far and identified what the literature needs at the moment. Ultimately, we argue that this need in the literature is to hear/see more of the words and self-evaluations of women migrants about how they experience and/or struggle with the power relations that constitute their conditions, and how they deal with them.

*Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-3473-7604>, nazlisenses@gmail.com

**Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-8211-8624>, fundagencoglu16@gmail.com

Keywords: Women migrants, agent/subject, agency, gendered migratory processes, feminization of migration

Giriş

Bu makalenin hareket noktası hem feminist literatürde hem demokrasi teorisinde özellikle 1990'lı yıllardan bu yana gerçekleşen entelektüel birikimin etkisiyle kadın göçmenlerin¹ deneyimlerine odaklanan çalışmalarda belli bir eğilimin, bir hassasiyetin giderek belirginleştiğine dair gözlemimizdir. Özellikle feminist bir bakışla kadın akademisyenler tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda hem kadın göçmenlerin deneyimlerinin özgünlüğünden söz etmenin kaçınılmazlığı ve vazgeçilmezliği hem de bunun demokrasi literatüründe de özellikle önemsenen 'ötekileştirme' tuzağına düşmeden yapılması konusunda azami dikkat gösterme çabası vurgulanmaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşımla yapılan çalışmalarda özne, öznellik ve göçmen kadının özne olma hali gibi kavramlara dair tartışmalar son yıllarda giderek artan şekilde ön plana çıkmaktadır. Bizim bu makalede yapmak istediğimiz genel olarak göç olgusu, özel olarak kadın göçmenler hakkındaki literatürde sıkça karşılaşmakta olduğumuz bu kavramları anlamlandırmaya çalışmaktır. Bunu iki boyutlu bir eleştirel literatür analiziyle (*critical literature review*) gerçekleştirmeyi hedefliyoruz. Birinci boyutta amacımız, özne/lik tartışmasının göçmen kadınlar hakkındaki literatüre nasıl, neden ve hangi ihtiyaca cevaben dahil olduğunu ve bu katkıların göç olgusunu kavramsallaştırma biçimimizi nasıl dönüştürüp zenginleştirdiğini örneklerle göstermektir. İkinci boyutta amacımız ise tam da literatürdeki bu zenginleşmenin aynı zamanda yeni bir ihtiyacı doğurmuş olduğunu, eleştirel yaklaşımlar ve yenilenen sorularla kayda değer ölçüde çeşitlenen ve derinleşen alan yazının şimdi yeni bir dönemeçte olduğunu göstermektir. Göçmen kadınlar hakkındaki literatüre özne/lik tartışmasının dahil edilmesinin çok önemli katkı sunduğunu; kadın göçmenlerin öznellik deneyimlerini, onların içinde buldukları sosyal, siyasal ve ekonomik koşulları analiz ederek anlatan çalışmaların kavrayışımızı hayli derinleştirdiğini ve bu öncül adımlar sayesinde önümüzde yeni bir yol açıldığını düşünüyoruz. Bu yeni yol, bize göre, göçmen kadınların sesine/sözüne çağırın; içinde buldukları koşullar hakkında göçmen kadınların ne düşündüklerini, ne hissettiklerini, onlara nasıl anlamlar yüklediklerini, iktidar ilişkilerini nasıl deneyimlediklerini ve/veya onlarla nasıl mücadele ettiklerini anlamaya doğru yürüyeceğimiz bir yol.

Analizimizin birinci boyutunda özel olarak eğileceğimiz husus göçmen kadını konu edinen literatürün göçmen kadınların içinde buldukları koşulların özgünlüğüne dair hem akademide hem de genel kamuoyu nezdinde nasıl bir farkındalık yarattıklarını belirginleştirmektir. Bu nedenle "göçün kadınlaması" bağlamında, göçmen (ve) kadın olmanın göç sürecinde tecrübe ve/veya mücadele edilmesi gereken süreçleri ve iktidar ilişkilerini nasıl farklılaştırdığını analiz edip durumun özgünlüğünü görünür kılan bu çalışmaların bir haritasını çıkarmayı amaçlıyoruz. Bu açıdan çalışmaların belli bir kategorizasyona tâbi tutulabileceğini düşünüyor ve onları üç ana başlıkta gruplandırmayı öneriyoruz: Göçmen kadınların öznellik deneyimlerini ağırlıklı olarak kapitalist ilişkilere atıfla serimleyen çalışmalar; odak noktası patriyarkal ilişkiler olan çalışmalar; ve dikkatleri yasal/kurumsal süreçlere ve resmi/kamusal otoriteyle ilişkilere çeken çalışmalar.

Belirttiğimiz üzere, bu araştırmaların ortak paydası kadın göçmenlerin *göçmen (ve) kadın olma halinin* özgünlüğünün (ve bu özgünlüğü yaratan koşulların) eleştirel bir analizini sunuyor olmalarıdır. Nitekim genel olarak siyaset teorisine bakıldığında özne/lik olgusunun farklı kavramsallaştırılma biçimleri olmakla birlikte ortak şekilde karşımıza çıkan temanın özneyi içinde bulunduğu koşullar, ilişkiler ve süreçlerle birlikte düşünmeye dönük bir bakış olduğu görülebilir. Bu sadece üretim ilişkilerine vurgusuyla Marksist, ortak iyi vurgusuyla cumhuriyetçi ya da içine doğulan topluluğun kimliği belirlemesine atfıyla cemaatçi kuram için değil, fail olarak sadece birey-insanı kabul eden klasik liberal kuram için dahi geçerlidir; çünkü kendisi için doğru yatırımı yapmak zorunda olan ve doğal olarak da zaten buna koşullu olan liberal özne de rasyonel bir varlık olarak rekabet koşulları içerisinde varlığını sürdürmektedir. Feminist özne kuramı ve onun pek çok önemli noktada kesiştiği post-yapısalcı özne teorisi ise bir başka noktanın özellikle altını çiziyor olmakla bu yaklaşımlardan farklılaşırlar: Öznenin bu koşulları nasıl deneyimlediği, kendisini içinde bulduğu koşullara dair kendisinin ne düşünüp ne hissettiği, diğer deyişle onlara nasıl bir anlam yüklediğinin anlaşılmasına verdikleri önemle. Bunun en önemli nedeni ise postyapısalcı ve feminist özne kuramlarında bu iki boyutun birlikte bir özgürlük ve/veya özgürleşim kavramsallaştırmasının temelini oluşturmasıdır. Yani, dezavantajlı konumda olan öznenin dezavantajlı konumda olmasına neden olan eşitsiz iktidar ilişkilerini faş etmek önemli olduğu ölçüde öznenin kendisinin bu koşullar ve iktidar ilişkilerine dair sözüne ses olmak da direnişin ve özgürleşimin

konuşulabilmesi, dolayısıyla sosyopolitik yaşamın daha eşitlikçi/adil bir yönde dönüştürülmesi için hayati önemdedir.

Bu noktada Michel Foucault'nun özne ve iktidar kavramsallaştırmalarının siyaset teorisine yaptığı katkı bizim çalışmamız açısından da özel bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlantıyı kısaca açmak gerekirse, şunu hatırlatmak faydalı olabilir. Foucault iktidarı bir ağ gibi toplumu saran, toplumsal yapının kılcal damarlarına sirayet eden, yapışkan değil akışkan olduğundan sürekli hareket edip asla sabitlenemeyen bir mefhum olarak kavramsallaştırdığında ve bu iktidar anlayışına dayanarak iktidar ilişkilerinin olmadığı ya da yok edilmiş olduğu bir toplumun imkansız olduğunu söylediğinde, kendisinin son derece haksız bulunduğu ve hep itiraz ettiği bir ithamla karşılaşmıştır: Özgürlüğü ve/veya özgürleşmeyi (hatta onları tasavvur etmeyi dahi) imkânsız hale getirmekle. Foucault, kendisine yönelik bu ithamı haksız bulunduğunu anlatırken bugün pek çoğumuzun bildiği bir cümlede özetlenen karşı argümanını ortaya koyar. Ona göre iktidar neredeyse direniş de oradadır. Bu noktada onun iktidarı baskı altına almak ve tahakküm kurmak üzerinden değil, üretmek ve yaratmak gibi eylemlerle birlikte düşünmek gerektiğini iddia ettiğini hatırlamak gerekir. Ona göre özne, iktidar ilişkilerine hem tâbidir, onlar tarafından yaratılır hem de onların taşıyıcısıdır, onların yaratıcısı ve yeniden yaratıcısıdır; dolayısıyla öznenin iktidarla muhataplığı baskılanmakla, boyun eğdirilmekle tarif edilemeyecek kadar karmaşık ve karşılıklı bir süreçtir. Özne, kendi öznellik deneyiminde aynı anda iktidar ilişkilerine tâbi olmakta, iktidar ilişkilerinin taşıyıcısı olmakta, onların yeniden üreticisi olmakta, bu süreçte bu iktidar ilişkilerinden kaçma, dönüştürme, onları tersine çevirme gibi eylemlerde bulunmakta ve bu yolla kendini inşa etmektedir. Foucault'nun kavramsallaştırmasında taraflardan birinin boyun eğmekten başka hiçbir şansının olmadığı, hiçbir kaçış noktasının olmadığı ilişkiler iktidar ilişkisi değildir; tahakkümdür.²

Bu özne ve iktidar kuramının göçmen kadının özneliği tartışmalarında aydınlatıcı olabileceğini düşünüyoruz çünkü yukarıda açıkladığımız gibi, göçmen kadınların *kadın ve göçmen* olarak tecrübe/mücadele etmek zorunda oldukları kapitalist ilişkileri, patriyarkal ilişkileri, yasal-kurumsal ilişkileri anlamaya yönelik çalışmaların, kadın göçmenlerin bu ilişkilere yükledikleri anlamı ve onların öznellik deneyimlerini anlamaya odaklanan araştırmalarla desteklenmesini savunuyoruz. Bizim bu makaledeki temel iddiamız Türkiye'den yapılan çalışmalarda bu yöne doğru bir gidişin artık bir ihtiyaç olarak iyiden iyiye hissedilmekte olduğudur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere yapmakta olduğumuz eleştirel literatür analizinin ikinci boyutunda işte bu ihtiyacı dile getirmek ve alan yazında zaten bu yöne doğru atılmaya başlamış adımlara dikkat çekmek yer almaktadır. Bu iki boyutlu analizle hem göçmen kadınlar hakkındaki literatürün şimdiye kadarki gelişimini haritalandırmış hem de an itibarıyla literatürün neye ihtiyaç duyduğunu tespit etmiş olmayı umuyoruz. Böylece aslında bir insanın sosyopolitik hayatta özneleşmesinin ne demek olduğunu anlamaya çalışarak hem kendi özneliğimize ışık tutmaya çalışıyoruz hem de bu konudaki literatüre, özellikle de feminist metodolojinin göçü toplumsal cinsiyet boyutuyla anlamayı hedefleyen, göçmen kadının özneliğine (de) vurgu yapan çalışmalara bir katkı da biz sunmak istiyoruz. Bu bağlam içerisinde, bu makalenin temel motivasyonu iki kadın akademisyenin kadın göçmenlerin özneliğine dair kendi bakış açılarından yapmakta oldukları sorgulamaları hem birbirleriyle hem de bu alanda çalışan diğer araştırmacı ve akademisyenlerle paylaşmak suretiyle göçmen kadının özne olma halinin ne demek olduğunu anlamlandırmaya çalışan araştırmalara katkı sunmaktır.

Bu girizgahı takip eder şekilde ilk bölümde göçmen kadının özneliği tartışmasının göç literatürüne nasıl girdiğini ve bu girişle hangi meselelerin düşünülüş biçiminin ne şekilde dönüştüğünü inceleyeceğiz. İkinci bölümde, yukarıda açıkladığımız kadın göçmenlerin göçmen ve kadın olma halinin özgünlüğünü inceleyen ve bizim üç başlıkta gruplandırdığımız çalışmaların temel sorunsallarını ve bunların öznellik tartışması açısından önemlerini inceleyeceğiz. Son bölümde de literatürdeki yeni dönemece ve ondan beklentilere dair bir tartışma yapacağız.

Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Göç: Görünmezlikten Özneliğe

On dokuzuncu yüzyıl sonları, hatta yirminci yüzyıl başlarına kadar erkeklerin göçlerini çalışmak doğal olmalı. Kadınların göç süreçleri içerisindeki varlığının fark edilmesi ve göç araştırmalarında kadınların görünür olmaya başlaması yirminci yüzyıl içerisinde gerçekleşmeye başladı. Ancak bu sefer de kadınların göç süreçlerindeki var oluşları erkek partnerlerinin göçle ilişkili kararlarını izleyen pasif eylemler olarak tanımlandı (Lutz 2010, 1648). Erkeğin gönüllü göç eden, kadının ise erkeğin yanında istemsiz (*involuntary*) göçen olarak tanımlanması bu dönemde kadının göç süreçlerindeki rolünü, göç eylemine aktif ya da gönüllü katılımını dikkate alan süreçleri çalışmayı imkânsız kıldı. Göç çalışmalarındaki bu bakış açısı zamanla ve çeşitli sebeplerle değişmeye başladı. Lutz'a (2010) göre değişimi getiren en önemli gelişme 1980'lerde birçok Batı toplumunda ve uluslararası

kurumda Kadın Çalışmaları departmanlarının kurulması idi. Kadının göç süreçlerindeki görünürlüğü, kadına özgü göç süreçleri, kadının göç bağlamındaki spesifik rolü, kadının kendine özgü göç deneyimleri bu yıllardan itibaren çalışılmaya başlandı.

Göç ve kadın çalışmalarında daha eleştirel bir toplumsal cinsiyet yaklaşımının gelişmesi, yani odağın “kadın” dan eleştirel “toplumsal cinsiyet” sorgulamalarına kayması ve bunun göç süreçleri ile ilişkilendirilmesi ise 1990’ların ortasını buldu (Lutz 2010, 1650). Böylece göç süreçleri toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş emek piyasası, kurumsal siyaset, sivil toplum, aile, kimlik süreçleri gibi alanlarla ilişkili düşünülür oldu. Yerleşik bakış açısındaki bu değişime klasik bir örnek vermek gerekirse, Morokvasic’in “kadınlar her zaman çalışır” (*women always work*) (1984, 888) cümlesi bir simge olarak alınabilir. Var olan durum kadınların ekonomik faaliyetlerin içinde yer alması ya da al(a)maması değildir; gerçekte olan, kadınların aslında her zaman çalışması ama bu çalışmanın yaşam döngülerinin çeşitli aşamalarında ekonomik bir faaliyet olarak kabul edilmesi ya da edilmemesidir. Kadın, bir fabrikada dikiş diktiğinde (kadına özgü) maaş alır ve bu çalışma bir ekonomik faaliyet olarak kabul edilir; ancak aynı işi evde çocukları ve kocası için yaptığında hem çalışmasının karşısında bir ücret almaz hem de bu çalışma ekonomik bir faaliyet olarak kabul edilmez (Morokvasic 1984, 888). Böylece Morokvasic göçmen kadınların Batı Avrupa’da ‘çalıştıkları’ işlerin bu gibi toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve önyargılar içeren bir emek piyasasında gerçekleştiğini ve bu durumun göçmen kadınları farklı şekillerde sınırladığını vurgular. Buna ek olarak, kadın göçmenler söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, ırksal ayrımcılık ve sınıfsal ayrımcılık süreçleri eklenerek kırılabilirliği yüksek hayatlar ortaya çıkar (Morokvasic 1984, 891). Morokvasic’in bu klasikleşmiş çalışması yukarıda belirtildiği gibi eleştirel bir yaklaşımla göçün cinsiyetlendirilmiş süreçlerini kadınlar açısından ortaya koymaktadır. Bu gibi eleştirel yaklaşımlardan yola çıkan müteakip çalışmalarda da göçün kadınların hayatına getirdiği değişim, bu değişimlerin kadının güçlenmesi açısından olumlu mu olumsuz mu olduğu konu edilmiş ve genellenebilir iddiaların ortaya atılmasının aldatıcı olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Morokvasic de aynı çalışmasında göçün kadının hayatına getirdiği değişimin ancak o değişimin gerçekleştiği sosyoekonomik ve kültürel bağlamda yorumlanabileceğini söyler.³

Bu eleştirel sorgulamaların ürünü olarak, göçle ilişkili çalışmalarda kadın göçmenlerin görünür kılınmasıyla beraber hayli zengin ve çeşitlilik (farklı disiplinler, farklı yaklaşımlar) içeren bir literatür gelişmiştir. Bu literatür sadece kadın ve göç ilişkisini çalışmakla kalmamış, aynı zamanda göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisini farklı mekân, zaman ve süreçler içerisinde de araştırmış; böylece, şimdilerde birçok göç araştırmacısı, göçü sadece cinsiyet rolleri ve cinsiyet dikotomileri üzerinden okumanın sınırlılıklarına vurgu yaparak, göçün araştırmalarda daha karmaşık teorik ve analitik araçlar gerektiren bir süreç olduğunu iddia etmeye başlamıştır (Donato vd. 2006, 4). Toplumsal cinsiyet hem kadın hem erkek göçmenlerin hayatlarında, göç siyaseti ve yönetiminde, göçmenlerin işyerlerinde, neoliberal veya refah devleti politikalarında, diasporalar arasında ve kapitalist dünya sisteminde analitik bir kategori olarak araştırılır duruma gelmiştir (Donato vd. 2006, 6). Türkiye bağlamında da bu düşünce hattının izleri aşağıda da gösterileceği gibi farklı çalışmalarda görülmektedir. Nitekim Kaşka (2020) göçü toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alan bu çalışmaların eleştiren bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Bu gelişimin Türkiye’deki göç ve kadın çalışmaları için de geçerli olduğu söylenebilir. 1990’lara kadar genellikle “toplumsal cinsiyetsiz göçmen fikriyle” şekillenen (Çoşkun, Kaşka, Williams 2020, 7) göç araştırmaları, sonraları kadın göçmenlerin ataerki toplumsal süreçler içerisindeki durumlarını değerlendiren çalışmaları da içermeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyetin göç süreçleriyle ilişkisinin görünürlük kazanmasında özellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen kadınların yoğun göçü etkili olmuştur. Bu bölgelerden gelen göçmen kadınlar Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde bavlul ticareti yapmış, bakım hizmetleri, tekstil ve diğer imalat sanayi, hizmet sektörü eğlence sektörü, seks endüstrisi gibi alanlarda çalışmışlardır (Çoşkun, Kaşka, Williams, 2022, 20). Bunu takiben, Sovyetler Birliği ülkelerinden Türkiye’ye göç etmiş kadınların göç süreçlerini inceleyen önemli bir literatür gelişmiştir (örnekler için, Gülçür ve İlkkaracan 2002; Erder 2011; Deniz ve Özgür 2013; Filyeva-Erkeç 2017). İlerleyen yıllarda, 2000’lerle birlikte ise Türkiye sadece çevre ülkelerden değil, Sahra-altı Afrika ülkeleri gibi birçok uzak bölgeden de göç almaya başlamıştır. Bu durum, sayıları az olmakla birlikte, buralardan gelen göçmen kadınların yaşam ve çalışma pratiklerini toplumsal cinsiyet çerçevesiyle ele alan çalışmaların gelişmesini de beraberinde getirmiştir (Çoşkun 2016; 2018). Günümüzde ise, kadın göçmenlerle ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak Suriyeli kadınların deneyimleri doğrultusunda gelişmektedir (örnekler için: Ünlütürk-Ulutaş ve Akbaş 2018; Canefe 2018; Uçar 2020).⁴

Bir sonraki bölümde biz Türkiye’deki göçmen kadınlarla ilgili literatürü bu makalenin temel amacı doğrultusunda göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların bütünsel bir anlatısını ortaya koymak için kullanacağız. Öznenin içinde bulunduğu koşulları gösterirken seçtiğimiz makaleler çok zengin içeriğe sahip bir bilgi kaynağının parçası. Biz, makaledeki amacımızla paralel bu kaynağın çok sınırlı bir bölümünü kullanıyoruz. Bu çalışmaları seçerken makalemizin temel amacına ulaşacak doğrultuda bir yol izliyoruz ve seçtiğimiz çalışmaların tümü birlikte düşünüldüğünde göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların bütünsel bir resminin çekilmiş olmasını hedefliyoruz.

Bu doğrultuda, önceki dönemlerden de bazı örnekler içermekle birlikte özellikle 2015 sonrası dönemde yapılmış çalışmalara ağırlık veriyoruz. Bu dönemsel sınırlandırmanın nedeni genel olarak Türkiye’nin göçle ilişkili koşullarıyla bağlantılı. Türkiye’de uluslararası göç konularının çeşitli mekanlarda (kurumsal siyaset, sivil toplum, akademi) görünür biçimde (ya da popülerleşerek) tartışılır olması son dönemlere, yani Suriyeli göçmenlerin gelişi sonrasına denk gelmiş, bu da göçle ilgili akademik çalışmaların özellikle son dönemlerde artmasına sebep olmuştur. Buna ek olarak bu dönemde ortaya çıkan göçle ilişkili farklı gelişmeler, örneğin 2015 sonrası Avrupa’ya yönelen mülteci göçündeki artış, Türkiye-AB Anlaşması, sivil topluma göçmenlerin korunmasına/desteklenmesine yönelik verilen uluslararası fonlar, mevzuat ve idari yapılarıdaki değişiklikler, göçmenlerin (sosyal) medyadaki yansımaları gibi, akademik çalışmaların çeşitlenmesine ve Türkiye’deki göçün farklı açılardan çalışılmasına yönelik bir beklenti ortaya koymaktadır. Biz de bu beklenti doğrultusunda, 2015 sonrasında yapılmış çalışmaların bir kesitine odaklanıyoruz. Öte taraftan, daha önceki yıllarda yapılmış ama göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların anlaşılmasında kritik bir önemi olduğunu düşündüğümüz bazı çalışmaları da analizimize dahil ediyoruz. Yıl sınırlaması haricinde analizimize dahil ettiğimiz çalışmaları seçerken hem odaklanılan göçmen grubu (Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelenler, Suriyeliler gibi) açısından hem de odaklanılan konu açısından (farklı sektörlerden çalışma hayatına örnekler, yaşam koşullarını gösteren çalışmalara örnekler) bu çalışmaların farklılaşmasını hedefledik. Ancak bu şekilde göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların bütünsel bir aktarımını yapabileceğimizi düşündük.

Göçmen Kadın ve Özne/lik Meselesi

Göçmen kadının özneliğini vurgulama hassasiyetinin oluşumunun arka planında daha eskilere dayanan bir kuramsal tartışma ve onun küresel siyasetteki yansımaları yatmaktadır. Edward Said’in oryantalizm çalışmalarında çarpıcı şekilde incelemiş olduğu üzere, Avrupa-merkezli, beyaz, patriyarkal, heteroseksüel bir açıdan kurgulanan ‘öteki’ temsilleri vasıtasıyla biz-onlar, Doğu-Batı ayrımının inşa edilmesinin kökleri epey derinlere inmektedir. Bu söylem 11 Eylül terör saldırılarını izleyen dönemde uluslararası siyasete hâkim olmaya başlayan içe kapanmacı, dışlayıcı, yabancı düşmanı ‘ulusal güvenlik’ paradigmasının giderek pekişmesiyle ahlaki bir düzlemde iyi-kötü, melek-şeytan, doğru-yanlış ayrımları üzerinden yeniden ve yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu paradigma, tahmin edileceği üzere, göçmen kimliğinin ötekileştirilmesini de içerir ve birbirinden farklı iki söylemle bu kimliği eş zamanlı kurgular: Birinci söylem, ‘öteki’ olarak göçmeni tehlikeli, kanunsuz ve kötücül olarak kodlar ve bu ön kabulünden hareket ederek siyaset boyutunda bu “öteki”nin önlendiği ve “biz”in korunduğu bir prensibe dayalı tedbirlerin alınmasını içerir. İkinci söylem ise, ilkinin bütünüleyen bir şekilde ama göçmene kötücüllük, tehlikelilik yüklemeyen onu yanlış anlaşılmalı, (henüz) medenileşmemiş ve eğitimsiz olmak açısından “farklı” ve bu yüzden “öteki” olarak kabul eder ve onları yardıma, desteğe, aydınlanmış bir zihniyetin yol göstericiliğine ihtiyaç duyan insanlar olarak kurgulayıp siyaset boyutunda da göçmenlerin buldukları topluma (yani “ev sahibine”) uyum sağlamasını, benzemesini esas alan “başarılı” göç politikalarına, ve bu politikaları destekleyen misafirperver, hayırsever bir sivil topluma atıfta bulunur (McPherson 2014, 2).

Bu iki yaklaşım dünyanın farklı yerlerinde göçmen temsillerinde önemli ölçüde belirleyici olmuşsa da zamanla ikisini de sorgulayan eleştirel yaklaşımlar gelişmiştir. Bu yaklaşımlardan beslenen araştırmalarda göçmenin özgün konumunu, özgün koşullarını gündeme getirmek, ama bunu yaparken ne düşmanlaştırıcı, dışlayıcı bir dille göçmeni ötekileştirmek ne de onu kurtarılmayı bekleyen, yardıma muhtaç bir kurban olarak tasvir etmek istenmiş ve bu iki uç arasında tutturulması hayli zor bir denge arayışı hasıl olmuştur. Özellikle bahsi geçen göçmenin kadın olması durumunda, göçmenlik halinin patriyarkal güç ilişkileriyle iç içe geçtiği, toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşan çalışmaların katkısıyla ortaya konmuştur. Bu durumu takiben, eleştirel çalışmaların denge arayışlarına damgasını vuran kavram “özne,” kuramsal tartışmalarının eksenini belirleyense öznellik, özne pozisyonu, özne kimliği gibi kavramlar olmuştur. Böylece göçmeni ötekileştiren yaklaşımlarda var olan sorunlu taraflara ek olarak göçmen kadın temsillerinde bu kadınların özne konumlarının görünmez kılınmasına, paternalize edilmesine ve çocuklaştırılmasına karşı bir eleştiri yükseltilmiştir. Bu başlı

başına önemli, yerinde ve politik olarak değerli müdahalenin arkasından yeni kavramsal ve kuramsal sorular, yeni meraklar ve beklentiler belirmeye başlamış ve girişte bahsettiğimiz dönemece bu şekilde gelinmiştir. İzleyen bölümlerde literatürün gelişiminin bu iki aşaması incelenecektir.

Öznenin İçinde Bulunduğu Koşullar

Yukarıda da vurguladığımız gibi öznenin içinde bulunduğu koşulların anlatılması özne kavramsallaştırılmasının önemli bir parçasıdır, ilk aşamasıdır. Türkiye’de yaşayan kadın göçmenlerle ilgili feminist araştırmacılar tarafından bugüne kadar yapılmış çalışmalar da bu koşulları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Her ne kadar hem bazı temalara (ev bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar) hem de bazı göçmen gruplara (eski Sovyet ülkelerinden gelen kadınlar, Suriyeli kadınlar) yönelik çalışmalar ağırlıkta olsa da yine de farklı konulara ve farklı göçmen gruplara odaklanan çalışmaların sayısında da son yıllarda artış gözlenmektedir. Özetle, özne kavramsallaştırmasının ilk aşaması olan kadın göçmenin içinde bulunduğu cinsiyetlendirilmiş koşulların anlaşılmasını sağlayan kümülatif bir feminist çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların, öznenin (Türkiye’de) içinde bulunduğu koşulları birbirini tamamlayacak şekilde net olarak aktardığını bu çalışmaları üç ana başlık altında kategorize ederek göstermek istiyoruz. Bu yolla aslında biz de öznenin içinde bulunduğu koşulların bir anlatısını yapıyoruz.

Buna göre ilk grup çalışma, esas olarak odağına kapitalist ilişkileri alıyor; ikinci grup yasal/kurumsal süreçler üzerinden göçmen kadının içinde bulunduğu koşulları anlatıyor; üçüncü grupsa odağına daha genel hatlarıyla patriarkal ilişkileri koyuyor. Açık olmakla birlikte yine de belirtmek gerekir ki, her kategorizasyon gibi buradaki de daha iyi anlamak ve anlatmak saikiyle aslında var olanı basitleştirmiş/sınırlanmış oluyor. Başka bir ifadeyle, bazı çalışmaların bu üç kategorinin her birine dahil edilebilmesinin mümkün olduğunu görüyoruz ancak öznenin içinde bulunduğu koşulların nasıl anlatıldığını daha iyi kavrayabilmek ve aktarabilmek için biz kendi okumalarımız doğrultusunda bu tarz çalışmaları da bu üç gruptan birine yerleştiriyoruz.⁵

Kapitalist ilişkiler ve Göçmen Kadın

Kapitalist ilişkiler göçmen kadın öznesinin içinde bulunduğu koşulların çok temel bir boyutunu oluşturuyor ve feminist araştırmacılar bu koşulları somutlaştıran önemli bulgular ortaya koyuyor. Yaman’ın aşağıdaki ifadeleri öznenin koşullarının bu perspektiften değerlendirilmesine iyi bir örnek sunar:

Sermaye, emekçiler arasındaki çeşitli toplumsal katmanlaşmaları kullanır. Birikim süreci, cinsler arasındaki eşitsizliklerden, ... kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyişinin ortaya çıkardığı eşitsiz ve hiyerarşik yapılanmalardan beslenir. Böylece, kadın emeği, göçmen emeği, ülke içindeki ezilen halkların emeği gibi çok katmanlı bir emek kitlesi yaratır. ... Suriyeli kadın mülteciler, işte bu nedenle, hem kadın hem de “göçmen” olmalarından ötürü, sermaye için en “uygun” emek gücü kitlesini oluştururlar (Yaman 2018, 307).

2017 yılında yaptığı görüşmelerde Yaman, Suriyeli göçmen kadınların kamusal alanda ücretli işlerde çalışmalarının hanenin hayatta kalmasını sağlamak için son çare olarak başvurulduğunu çünkü Suriye toplumunda kadının ücretli çalışmasının patriarkal normlarla baskı altında olduğunu tespit eder (Yaman 2018, 310). Ek olarak Yaman (2018) göçmen kadınlar üzerindeki “duygusal emek yükü” üzerine de vurgu yapar: Buna göre kadınların ev içindeki iş yükleri bakım ve diğer işlerden ibaret değildir, eşlerinin işsizlik stresi, çocuklarının okul stresi ve benzeri duygusal yüklerle mücadele de kadınların omuzlarına biner ve onların enerjisini ve emeğini talep eder (Yaman 2018, 312).

Yaman’ın kapitalizm ve kadın göçmenlerle ilgili Suriyeliler özelindeki tespitlerinin benzerlerini Ekiz-Göçmen (2011)’in daha önce Marmaris’te Turizm sektöründe çalışan özellikle eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmen kadınların istihdam koşullarını incelediği araştırmasında verdiği örneklerde de görürüz. Buna göre kadınlar hem cinsiyetlendirilmiş emek piyasasında belirli işlerde istihdam edilmekte (masöz, tezgahlar, animasyon gibi) hem de sömürüye açık koşullarda çalışmaktadır. Örneğin en yaygın sorunlardan biri uzun çalışma saatleridir. Araştırmaya dahil olan kadınlar ortalama 12-15 saat arasında bazen de sabaha kadar çalışmaktadır. Bu uzun saatler nedeniyle işyerlerinde veya bağlı pansiyonlarda konaklar ve böylece iş ve özel hayat iç içe geçer (222). Buna ek olarak, araştırma göçle gelen bir “niteliksizleşme” sorununa işaret eder:

Örneğin, görüşülen kadınlar arasında Türkiye’de masör olarak çalışan fizik tedavi uzmanı, diş hekimi, öğretmen, sigortacı; animatör olarak çalışan doktor bulunmaktadır (209). Yakın zamanda yapılan bir başka çalışma da benzer biçimde emek piyasasındaki niteliksizleşmeye/vasıfsızlaşmaya dikkat çeker (Ünlütürk-Ulutaş ve Akbaş 2022). Türkiye işgücü piyasasında var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin, göçmen olma durumuyla birleşmesiyle Suriyeli kadın göçmenler açısından ortaya çıkan vasıfsızlaşma sorununun analiz edildiği bu çalışmada kadınların Suriye’de edindikleri vasıflarıyla uyuşmayan işlerde çalıştıkları ve bu işlerde ağır bir sömürüye maruz kaldıkları çalışma deneyimleri aktarılmaktadır. Denizli örneğini veren yazarlar, buradaki tekstil sektöründe çalışan Suriyeli kadınların sınıfsal konumlarına, toplumsal cinsiyete ve etnisiteye bağlı “hiyerarşik tahakküm ilişkisini” deneyimlediklerini vurgular (216).

Neoliberal kapitalist yapıların bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar üzerindeki etkisini “ekonomik şiddet” kavramı altında değerlendiren bir çalışmada ise (Yalçın 2015) “Hizmetin ev içinde olması, çalışma saatlerinin ve görev tanımlarının belirsizliği gibi sebeplerle özellikle yatılı bakım hizmeti veren göçmen kadınların aldıkları ücretin çok üstünde bir emek harcadıklarını, bunun da bir “ekonomik şiddet” türü olduğu ifade edilmektedir. Benzer çalışma ve sömürü koşulları tarım sektöründe de ortaya çıkmaktadır. Tarım sektöründeki kapitalist süreçlerin göçmen kadınların emek koşullarına özgü gelişen boyutlarını tartışan Dedeoğlu şu tespitlerde bulunmaktadır:

Göçmen kadınlar Türkiye’deki tarım sektörü için ucuz emek sağlarken, ücretli çalışmalarının karşılığı ücretlerini asla kullanamamakta, kazançlarına ailelerinde varolan ataerkil süreçler sonucu el konulmaktadır. Sadece ücretleri değil aynı zaman da kadınların emeği de tarımsal ücretli çalışma işlerinin erkek egemenliğinde düzenlenen yapısı içinde ataerkil kontrol altındadır. Kadın emeği ailenin erkek reisi, erkek olan tarım aracı ve erkek toprak sahibi tarafından organize edilen ücretli tarım işçiliğinin görünmez pazarlık konusudur (2019, 196).

Kapitalist üretim süreçleri göçmen kadınların özelinde güvencesiz ve sömürüye açık koşullar ortaya çıkarmaktadır. Genellikle kamusal alanda ücretli işlerde görünür olan bu koşullar, ev içindeki ücretsiz emek süreçleriyle kesişince göçmen kadınlar açısından zorlu gündelik yaşam pratikleri ortaya çıkmaktadır. Kapitalist üretim süreçlerinin çalışma koşulları açısından ortaya çıkardığı sonuçları göçmen kadınlar özelinde artıran bir faktör de genel olarak tüm göçmen grupların içinde bulunduğu yaygın enformalliktir. Göçmenler açısından çalışma iznine erişim, diğer zorlu şartların sağlanmasına ek işveren başvurmasını gerektiren oldukça meşakkatli bir yasal süreçtir (Toksöz, Erdoğan ve Kaşka 2012). Bu da bize kapitalist süreçlerin yasal/kurumsal süreçlerle iç içe geçmişliğine işaret eder. Başka ifadeyle, kapitalist süreçlerin etkisi aşağıda detaylandırılacağı üzere hem cinsiyetlendirilmiş yasal/kurumsal süreçler hem de diğer patriarkal ilişkilene biçimleri içerisinde cereyan etmektedir.

Yasal/kurumsal süreçler ve Göçmen Kadın

Göçmen kadınların içinde buldukları özgün koşulları inceleyen akademik çalışmalar içerisinde önemli bir kategori yasal/kurumsal süreçlerin göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulları şekillendirdiği iddiasıyla devletin uluslararası göçü yönetirken kadınlar açısından yeniden üretim pekiştirdiği toplumsal cinsiyet adaletsizliklerini göstermeyi odağına alan çalışmalardan oluşmaktadır. Kapitalist örgütlenmiş emek piyasalarının göçmen kadın emeği üzerinde kurduğu baskıyı gösterdiği önceki çalışmalarına ek olarak, Gülay Toksöz yakın zamanlı bir araştırmasında göçmenlerin çalışma izinlerini düzenleyen yasaların ve idari uygulamaların göçmen kadın emeğini düzenlemekte ve yaygın enformallığı gidermekte yetersiz kaldığını da göstermektedir (Toksöz 2022). Farklı ekonomik faaliyetlere göre göçmenlere verilen çalışma izni sayılarını 2019 yılı için analiz eden Toksöz, “ev içi işler için çalışma izinlerinin, toplam çalışma izinleri içindeki” payının %11,5 olduğunu ve yıllar içinde düşmekte olduğunu tespit eder. Ayrıca, yine 2019 yılı için cinsiyete ve uyuşma göre verilen çalışma izinlerini incelediğinde şu bulguları paylaşır:

Gürcistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan’dan gelen kadınların sayısının 18,317 olduğunu ve bu sayının ev ve bakım işçileri istihdam eden hane halklarına verilen çalışma izni sayısına (16,765) yakın olduğunu göstermektedir. Bu sektördeki Türk vatandaşlarının istihdamındaki yaygın enformallık göz önünde bulundurulduğunda, ev işçisi ve bakıcı olarak çalışan pek çok göçmen kadının düzensiz

statüde olduğu ve çalışma izni ile çalışanların bu durumun sadece görünür yüzünü oluşturduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir (Toksöz 2022, 86).⁶

Bu bulgularla örtüşen bir başka çalışmada, İran'dan sığınma talebiyle Türkiye'ye gelen, Ankara, Eskişehir ve Çankırı illerinde üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek için bekleyen, sosyalist ve feminist kadınlarla yaptığı derinlemesine mülakat ve katılımcı gözlemci deneyimleri sonucunda, Vaghefi (2014) ikamet ve çalışma izni almadaki yasal engellerin kadınların gündelik yaşam pratiklerinde ortaya çıkardığı zorluğu ortaya koymuştur:

... öznelerin tamamı, vatandaşlık, etnisite, ideoloji ve cinsiyet kimliği açısından "Türk ulusu" kategorisinin dışındadırlar, dolayısıyla "Türk Toprağı"nda kalıcı olarak yaşamaları imkansızdır. Ancak (turist, sığınmacı ya da öğrenci olarak geçici ikamet iznine sahip) İranlı bir kadın, bir "Türk" erkeğiyle evlendiğinde ülkenin herhangi bir şehrinde otomatik olarak bir yıllık ikamet izni alabilmekte ve üç yıldan sonra T.C. Vatandaşı olabilmektedir. Hatta pratikte, oldukça sınırlı ve zor olan Çalışma İzni aracılığıyla Vatandaşlık alma yolu dışında, bir "Türk"le evlenmek vatandaş olmanın tek yoludur (56).

İkamet izni ve çalışma izni almanın önündeki yasal engeller, yaşadıkları şehirdeki muhafazakâr yapıyla da birleşince kadınlar toplumsal, sınıfsal statü düşüşü ve yoksulluk sorunuyla karşı karşıya kalırlar. Yaşadıkları toplumdan ayrışmanın sonucunda gelen kimlik kriziyle de (sol görüşlü siyasi sığınmacı) kadınlar içe kapanıp, yalnızlaşırlar. "Bu içe kapanmanın kadın siyasi sığınmacılara olan etkisi, diasporadaki topluluğun dar çerçevesine hapsolarak kendileriyle aynı topluluktaki erkeklerle olan ilişkileri "sorunsuz" bir şekilde sürdürmeyi, feminist tavra önelemek şeklinde somutlaşmaktadır." (Vaghefi 2014, 57)

Yasal/kurumsal süreçlerin ortaya çıkardığı koşulları anlamamızı sağlayan bir başka örnek Türkiye'nin sığınma sistemini toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz eden Çoşkun ve Eski (2022) çalışmasıdır. 2017 yılında farklı ülkelerden gelen kadın ve LGBTİ+ sığınmacılarla, çeşitli uydu şehirlerde ve İstanbul'da yaptıkları görüşmelerde kadınların karşılaştığı sorunları net bir şekilde ortaya koyarlar: Bu sorunların başında, sığınma sisteminin sıklıkla değişmesi, bilgiye erişimde kısıtlar, sığınma merkezlerine ulaşımında fiziki zorluklar, dil engelleri, kısıtlı tercüman desteği, merkezlerde kötü muamele sayılmaktadır. Çoşkun ve Eski (2022) bulgularını şöyle özetler: "Kadınlar ve LGBTİ+'lar genelde toplumsal cinsiyete dayalı zulümden kaçsa da Türkiye'de başvurdukları sığınma sisteminin en başından itibaren yine toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimleriyle karşılaşmaktadırlar." (151). Örneğin, Göç İdaresi İl Müdürlüklerinde çoğunlukla "ilgisiz, kaba ve hatta cinsiyetçi ve homofobik" muameleyle karşı karşıya kalırlar (143).

Göçmen kadın öznesinin içinde bulunduğu koşulları belirleyen yasal/kurumsal süreçlerin kavranmasına yönelik bir başka çalışma Türkiye'deki göç mevzuatının, özellikle de geçici koruma rejiminin Suriyeli kadınlara uyguladığı "yasal şiddet" üzerinedir (Kıvılcım 2016). Yasal şiddet kavramını yasal eylemsizlik içeren bir durum olarak kavramsallaştıran Kıvılcım, resmi otoritelerin mültecilerin yaşam ve hak koşullarını iyileştirecek, haklarını koruyacak düzenlemelerden kasti olarak geri durdukları durumları anlatmak için bu kavramı kullanır. Buradan yola çıkarak, Kıvılcım'ın en çarpıcı tespitlerinden biri Suriyeli kadın ve kız çocuklarının "pazarlanması" suçuna karşı savcılarının eylemsizliği ve herhangi bir soruşturmanın yapılmamasıdır. Buna ek olarak, hiçbir resmi otoritenin çocuk işçiliğinin, ve ücret adaletsizliğinin önüne geçmek için İş Kanununun ilgili maddelerini yürürlüğe koymadığının da altını çizerek (210). Ayrıca, hem Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda hem Geçici Koruma Yönetmeliğinde kadınların "anne" ve "eş" olarak bağımlı (dependant individual) kategorisinde değerlendirildiğini ya da "hamile", "yalnız ve çocuklu", "fiziksel, cinsel şiddet mağduru" olduğu için "özel ihtiyaçları olan" savunmasız/hassas veya mağdur gruplar olarak temsil edildiğini ancak yasanın bu tarz sorunları gerekli şekilde gidermeye yönelik yapılar geliştirmekte başarısız olduğunu vurgular (Kıvılcım 2016, 200).

Yine hatırlamak gerekir ki yasal/kurumsal süreçlerin göçmen kadınlar açısından yeniden ürettiği bu ve benzeri adaletsiz koşullar hem bir önceki bölümde aktarılan kapitalist ilişkiler hem de bir sonraki bölümde aktarılan patriarkal ilişkiler ağı içerisinde gelişip pekişir.

Patriarkal ilişkiler/süreçler ve Göçmen Kadın

Patriarkal ilişkiler çeşitli zaman ve mekanlarda kendini gösteren, bazen örtük olsa da toplumsal yaşantının bütününe sinmiş ilişkilenebilir biçimlerine, gündelik yaşam pratiklerine işaret etmektedir. Var olan çalışmalar da, aşağıda örnekleneceği gibi, göçmen kadınların içinde buldukları bu ilişkilere somut örnekler sunmaktadır.

Gülçür ve İlkaracan (2002) göçmen kadınlar hakkındaki literatürde klasikleşmiş çalışmalarında eski Sovyet ülkelerinden gelen kadınlar özelinde kamusal alanda geliştirilen, patriarkal ön yargılardan beslenen “Nataşa söyleminin” kadınların gündelik yaşamları üzerindeki etkisini, onları patriarkal ilişkilere daha da savunmasız bırakışını ortaya koymuşlardır. Fuhuş sektöründe çalışıp çalışmamalarından bağımsız, bu göçmen grubu kadın için “fahişe” anlamına gelecek şekilde kullanılan “Nataşa” isimlendirmesinin, bu kadınlara yönelik tacizi, keyfi gözaltını, sınırdışı edilme gibi durumları arttırdığı/kolaylaştırdığı çalışmalarının en önemli bulgularından birisi olarak öne çıkmaktadır.

Çoşkun (2016) Türkiye’deki Ugandalı göçmen kadınlara odaklanan çalışmasında patriarkal ilişkilerin göç süreçleriyle iç içe geçmişliğini Türkiye (İstanbul) ve Uganda (Kampala) saha araştırmalarıyla ortaya koymuştur. Buna göre, kadınlar çoğunlukla ev içi sorumlulukları karşılamak (aile üyelerinin geçimini sağlamak, çeşitli ihtiyaçları karşılamak gibi) ya da bunlardan bir kaçış olarak göç kararı almakta, aracılara borçlanarak göç etmekte ve Türkiye’ye gelince de iş bulma ve çalışma hayatlarında ayrımcılık ve cinsel tacize maruz kalmaktadırlar. Çoşkun’un bulguları, Ugandalı kadınların “çalışkan ve ucuz emek gücü olmanın yanı sıra cinsel olarak istismar edilebilir çalışanlar ve kiracılar olarak da” algılandıklarını göstermektedir (97). Çoşkun’a göre kadınlar göçmen ve etnik kimlikleri nedeniyle ayrımcılık ve damgalanmayla karşı karşıya kalırken, toplumsal cinsiyetleri nedeniyle cinsel tacize maruz kalmaktadır. Bu koşullar içerisinde de kadınların mücadele stratejileri geliştirdiği ama koşulların zaman zaman kadınları fuhuş sektöründe çalışmaya zorladığı tespit edilmektedir. Türkiye’deki fuhuş rejiminde ise göçmen kadın izinsiz fuhuştan ötürü gözaltına alınıp, zorunlu sağlık kontrolüne maruz bırakılırken, erkekler genellikle polis raporu hazırlandıktan sonra serbest bırakılmaktadır (Çoşkun 2018, 87). Göçmen kadınlar için sınırdışı edilmeye giden cezalandırma erkeklere yönelik bu cezasızlık haliyle bir düşünüldüğünde göçmen kadınların karşı karşıya kaldığı bir başka patriarkal şiddet formu görünür olmaktadır.

Patriarkal ilişkilerin göç süreçlerine nasıl sirayet ettiğini gösteren bir başka araştırmaya örnek, Teke Lloyd (2018)’un çalışmasıdır. 2013-2014 yıllarında Türkiye ve Ermenistan’da katılımcı gözleme ve mülakatlara dayanan araştırmasında “eşikte olma/eşiklik” (liminality) “statüsünün” emek piyasasındaki toplumsal cinsiyet normlarıyla/hiyerarşisiyle kesişerek kadınlara özgü koşulları nasıl ürettiğini göstermiştir. Ermenistan’dan gelen ve Türkiye’de ev içi bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar, resmi tabirle “yasadıışı ve davetsiz gelen” (illegal intruders) konumunda olmalarına karşın gündelik yaşam içerisinde polis dahil diğer yerel aktörler tarafından emek piyasasının “meşru” aktörleri olarak görülmektedir. Bu durum kadınların cinsiyetlendirilmiş normlara ve kategorilere uygunluklarına bağlı olarak toplumsal kabul görmektedir. Başka bir ifadeyle, göçmen kadınlar, kendilerinde hangi kadınsı nitelikleri gösterdiklerine bağlı olarak “kabul edilebilirlikle” (acceptability) “sınırdışı edilebilirlik” (deportability) düzleminde gidip gelmektedir. Örneğin, aracı kurumlara göre işverenler halihazırda çocuğu olan, orta yaşlı kadınları, ilişkilere açık genç kadınlara tercih etmektedir. Yani cinsellik mevhumu, gündelik yaşam pratikleri içerisinde, hak eden göçmen kadınla hak etmeyen (un/deserving) kadın arasındaki sınırı belirlemektedir (85).

Akyüz ve Tursun (2019) da zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet rollerinin kesişiminin gündelik hayatta tezahür eden hiyerarşik güç ilişkilerini nasıl etkilediğini, dönüştürdüğünü ve/ya zorladığını Suriyeli kadınlarla Türk erkeklerin evliliklerini inceleyerek analiz eder. En temel bulguları, evliliklerin kadınlar başta olmak üzere eşlerin kimliklerini yeniden inşa etmek için bir alan açtığıdır. Öte taraftan, medyaya bu evliliklerin nasıl yansıtıldığına baktıklarında kadınlar açısından patriarkal ilişkilerden beslenen iki uç söylemin işlemekte olduğunu tespit ederler. Suriyeli göçmen kadınlar ya babalarının/abilerinin kararlarına karşı koyma şansı olmayan ve zorla evlendirilen “gelin ticaretinin” “çaresiz kurbanları” olarak resmedilirler ya da Türkiyeli kadınların kocalarını “çalın” hatta hırsızlık yapma potansiyeli de taşıyan güvenilmez kadınlar olarak tasavvur edilirler (Akyüz ve Tursun 2019, 2). Oysa göçmen kadınlarla yaptıkları görüşmeler, bu evlilik kararlarının zorunlu göçle gelen yaşam zorluklarına karşı kadınlar tarafından da geliştirilen, yer yer toplumsal cinsiyet normlarını ve rollerini kadınlar açısından yeniden üreten, bir strateji olduğunu göstermektedir.

Deniz’in (2018) çalışması da patriarkal ilişkilerin göçmen kadın için geliştirdiği koşulları farklı bir açıdan, Filipinli kadınların dadı olarak istihdam edilebilmesi için aracılık yapan firmaların söylemlerine

odaklanarak, incelemekte ve kadınların işverenlerin beklentileri doğrultusunda nasıl resmedildiğini firma yetkilileriyle yaptığı görüşmelerle ortaya koymaktadır. Örneğin aşağıdaki çarpıcı alıntı Filipinli kadınların içinde buldukları cinsiyetçi ortama dair bir fikir sahibi olmamızı sağlayabilecek niteliktedir:

Aracı firmalar ailelere, kadınların Türk toplumunun aşına olduğu ve herkesten de uymasını beklediği ilişkilendirme biçimlerini benimsediklerini sıkça vurgulamaktadırlar. Bu bakımdan eski SSCB ülkelerinden gelen kadınlara yüklenen ‘görece daha zayıf ahlaki imajın’ Filipinli kadınlar için geçerli olmadığını göstermeye çalışmaktadırlar. Bunun için de sadece göçmenin ülkeye gelişini değil, buradaki bütün hayatını kontrol etmektedirler. İzin günlerini geçirdikleri yerlerden ilişki kurdukları kişilere veya sosyal medya hesaplarını kullanma şekillerine kadar geniş bir alana yayılan bu kontrolü, işin bir parçası olarak sunmaktadırlar (Deniz 2018, 298).

Tüm bu çalışmalar bize, göçmen kadınları sınırlandıran hem etnik hem cinsiyetçi bir kavrayış biçimi ve beklentiler bütünü olduğunu göstermektedir. Bu koşullar kadınların emek piyasasındaki işverenleriyle ilişkilendirme biçimlerini belirleyerek, diğer kamusal alanlardaki ve özel yaşantılarındaki eylemlerini disipline ederek göçle gelen zorlanmayı katmanlı hale getirmektedir. Acara ve Özdemir (2022)’in kentsel alanların etnik, sınıfsal ve cinsiyetçi örgütlenişinin göçmen kadınlar özelinde ortaya çıkardığı koşulları inceledikleri çalışmaları da bu duruma bir başka örnektir. İzmir’in Karabağlar mahallesinde yaşayan Suriyeli kadınlarla yaptıkları görüşmelerle kadınların şehir hayatında karşı karşıya kaldıkları karmaşık deneyimleri, özellikle sağlık hizmetlerine, toplu taşımaya ve parklara erişimlerini haritalandırmış, bu alanlarda gelişen milliyetçi reflekslerle iç içe geçmiş patriarkal ilişkilerin kentsel alanda ortaya çıkardığı ‘iç sınırları’ (interior borders) ortaya koymuşlardır. Örneğin, bu kent içi sınırlar nedeniyle birçok Suriyeli kadının çocuklarını yakınlardaki parklara dahi götürmekten imtina ettikleri, toplu taşıma kullanmaları gerektiğinde yanlarına başka bir kadın aile üyesini aldıkları kadınların geliştirdiği bir stratejisi olarak ortaya çıkmıştır.

Göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulları farklı açılardan inceleyerek anlatan ve bazı çarpıcı örneklerini incelemiş olduğumuz böylesine zengin bir literatür olmasına rağmen anlatılan bu kapitalist ilişkiler, yasal/kurumsal süreçler, patriarkal ilişkilendirme biçimleri karşısında göçmen kadının kendisini nasıl konumlandığı ya da nasıl bir tepki/karşılık verdiği ise çoğu zaman muammadır. Takip eden bölümde kısaca değinileceği gibi, şimdiye kadar bu doğrultuda yapılmış bazı çalışmalar olsa da ve bu yöne doğru literatürde bir yol açılmış olsa da konuyla ilgili bilinmezlikleri giderebilmek için daha fazla sayıda ve çeşitli bakış açılarıyla yapılacak çalışmaya ihtiyaç vardır.

Türkiye’deki Göçmen Kadın çalışmalarında “Özne” Anlatıları

Bu makale en basit ifadesiyle şu soruya cevap arayışımızdan çıktı: “Göçmen kadının özne olması demek ne demek?” Bir de şu soru vardı aklımızda: “Göçmen kadını özne olarak çalışmak ne gerektirir?” Sonra soruları daha da basitleştirerek zorlaştırdık: “Özne kim, ne yapar?” Ve daha da... “Özne olmamak ne demek?” Bu makale bu soruları cevaplamıyor; ama bu sorulardan beslenen bir merakla göçmen kadınlar üzerine yapılmış feminist araştırmalardaki özneyi arıyor. Bu arayışımız özneyi hem içinde bulunduğu koşullarda hem de bu koşullar karşısındaki duruşunu kavrayarak görebileceğimiz varsayımıyla harekete geçti. Bunun için de öncelikle öznenin içinde bulunduğu koşulları anlamayı (ve anlatmayı) hedefledik ve bu eleştirel literatür analizimizin ilk aşamasını oluşturdu. İkinci aşamada ise bu koşullar içerisindeki öznenin nasıl tepki verdiği, ne hissettiği, ne yarattığı yani kısaca kendini nasıl var (ya da yok?) ettiği üzerine bir kavrayış geliştirmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Bu yöndeki çalışmaların Türkiye’deki göçmen kadınlar için yeni yeni gelişmekte olduğunu ve koşulları inceleyen çalışmalara kıyasla sayıca az olduğunu ancak göçmen kadın özneyi daha iyi anlamak için literatürde bu yönde bir ilerleme gerektiğini tespit ederek bu bölümde konuya bu açıdan yaklaşan bazı çalışmalara odaklanmak istiyoruz. Önceki bölümde incelediğimiz literatür içinde de benzer bakış açılarına sahip çalışmalar mevcut ve onlarda da kadının sesini ve verdikleri mücadelelere referansları bulmak mümkün olsa da yine de bu çalışmaların esas olarak gösterdiklerinin öznenin içinde bulunduğu koşullar olduğunu düşünüyor, aşağıda sadece göçmen kadının kendisi hakkındaki kendi anlatısını merkezlerine alan çalışmalara dair bir değerlendirme yaparak iki yaklaşım arasındaki farkı belirginleştirebilmek istiyoruz.

Özkaleli’nin araştırmaları (2018; 2021) özne olma halinin bu eksik kalan anlatısına bir ışık tutuyor. 2016 yılında Gaziantep’te dört göçmen kadınla yaptığı derinlemesine görüşmelerde zorunlu göç ve kimlik etkileşimini odağına alarak her biri yaşadıkları göç süreçleri açısından benzer deneyimlere sahip olmakla

birlikte, kadınların farklılaşan kimliklerinin göç deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışıyor. Daha açık ifade edecek olursak insan hakları aktivisti bir solcu, göçle üst sınıf konumunu yitiren bir Sünni Müslüman, transgender bir Kürt ve başörtüsünü (hijab) göçle çıkarmış bir ateist üzerinden ilerleyen araştırmasında “mülteci” olma halinin homojenik algısının hem göçmen kadınlarla ilgili toplumsal (ve akademik?) tasavvurları nasıl sınırlandırdığını ortaya koyuyor hem de göçmen kadınların buldukları koşullardaki aktif/reaktif olma hallerini göstermiş oluyor. Başka bir ifadeyle, çalışmada kadınların cinsiyetlendirilmiş süreçler içerisindeki konumlanışlarına, kendilerini yeniden ve sürekli var eden, sürekli bir değişim içinde olan kimliklerine onların bu bakış açısını aydınlatmayı amaçlayan bir ışık tutuluyor. Zorunlu göçün, farklı yaşantılara sahip kadınlarda ortaya çıkardığı duygu durumlarına değiniliyor ve bunun kadının kimliğini sürekli yeniden yapılandığı iddia ediliyor. Böylece ya bir “mağdur” ya da bir “problem” olarak tasavvur edilen mülteci imajının ötesine geçilebileceği öne sürülüyor (Özkaleli 2018).

Özkaleli bir başka çalışmasında (2021) yine göçmen kadın öznelığının hem teorik hem ampirik bir tartışmasını yapıyor. Teorik anlatısında kesişimsellik ve relational pragmatics yaklaşımlarını kullanarak öznelerin yaratıcılıklarını ortaya koyuşlarını geçmiş yaşantıları, gelecek tahayyülleri ve bunların gündelik yaşam pratiklerini/seçimlerini etkileyişi üzerinden anlatıyor. Bu doğrultuda gördüğü Suriyeli mülteci kadınlar (tümü Halep’ten göç etmiş, savaşta eşini kaybetmiş, örgütlü dini gruplara üye ve Suriye’nin kurtuluşunun ancak Sünni bir İslam devletiyle mümkün olduğuna inanıyor) aracılığıyla hem ‘evde’ ve misafir toplumda ortaklaşan/kesişen kimliklere hem de toplumsal cinsiyet ve dini kimliklerin yeniden şekillenmesine odaklanarak insan öznelığının farklı boyutlarını özne için bir ‘geçicilik hali’ ya da ‘sabit olmama hali’ üzerinden anlatıyor. Daha da detaylandırarak olursak, kadınların gündelik pratikleri ve kararları (yaşlı veya erkek bir akraba olmaksızın hane reisi olma arzusu, cihat tanımları, kılık kıyafet kurallarının gözden geçirilmesi, bireysel özgürlük özemleri gibi) değişebilirken, geleneksel kadın rollerine (annelik, kamusal alanda gönüllülük) dini yorumlara göre tutunduklarını iddia ediyor.

Önder (2021) de benzer bir bakış açısıyla çoğunlukla “makro kavramlar” üzerinden anlatıldığını iddia ettiği “bakım emeği konusunu en mikro düzeyde göçmen kadın çalışanlar ve ev sahibi kadınların birer özne olarak kendilerini üretme, konumlama süreçleri üzerinden bir okumaya tabi tutuyor” (2865). Özneye ilgili teorik yaklaşımının temelini duygusal emek tartışmaları oluşturuyor ama bunun öncesinde bu konuyla ilgili makro düzeyde işleyen cinsiyetlendirilmiş süreçlerin de bütünsel bir anlatısını yapıyor. İstanbul’da ev bakım hizmetlerinde çalışan üç göçmen kadın ve dört işverenle yaptığı görüşmelerle kadınların kullanıma soktukları duygusal kaynakları ve kendilerini nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymayı hedefliyor. Kadınlar hem maddi hem hak temelli hem de dilsel sermaye temelli mahrumiyetlere rağmen, çeşitli duygusal kaynakları kullanarak var olan koşullarda bir yaşam mücadelesi sürdürüyorlar. Önder’e göre:

... bakılan çocuk ya da yaşlılara duygusal bağlılık geliştirmek; belirsiz bir gelecekte de olsa aileyle geçirilecek mutlu bir hayat hayaline tutunmak, madun siyaseti denilebilecek hayatta kalma stratejilerinin duygulanım boyutunu gösterirken öte yandan ne denli heterojen olduğunu da gösteriyor. Kadınlar kişilik özellikleri, yaşları, eğitim düzeyleri, dayanışma ağlarına katılma düzeyleri gibi birçok faktöre bağlı olarak farklı düzeylerde farklı biçimlerde duygusal kaynaklar üretmek hayatta kalmanın mikro-siyasetini üretmektedirler. (Önder 2021, 2891).

Hedefinin göçün kadın üzerindeki etkisini incelemekten ziyade, kadınların “göçle ne yaptıklarını” anlamak olduğunu söylediği çalışmasında Balcioğlu (2017) da bu bölümdeki diğer çalışmalar gibi doğrudan göçmen kadın öznelığı üzerine bir araştırma yapıyor. Göçün hem fırsatlar hem kısıtlar içeren dinamik bir süreç olduğu ön kabulüyle, sosyal, politik ve ekonomik yapılar da buldukları eşitsiz konumlara rağmen, genç mülteci kadınların, misafir toplumlarda özne olma halinden yoksun olmadıklarını vurgulayan (163-4) bu çalışma hem sosyal sermayeyi hem de özne olma halini farklı yaklaşımları (örneğin Lin’den ve Amartya Sen’den) kullanarak kavramsallaştırarak genç mülteci kadınların misafir toplumların pasif alıcıları değil aktif özneleri olduğunu söylüyor. 2016 yılında İstanbul’un Sultanbeyli ilçesinde 16-38 a-yaşları arasındaki 22 genç mülteci kadımla gerçekleştirilen saha araştırmasında aile bütçesi üzerindeki kontrolleri, sosyalleşmeleri önündeki engeller, herhangi bir eyleme geçmeden önce izin almak zorunda olup olmadıkları ve hem kısa dönem hem de uzun dönem için yaptıkları gelecek planları gibi konular üzerine kadınlarla konuşuyor (166). İçinde buldukları toplumda (Sultanbeyli) sosyal sermayeden (sosyal-psikolojik destek, dil kursları ve benzeri kaynaklar)

faydalanabilmek için kadınların “öznelerinin özgürlüğü” nün sağlanmasının öncelikli olduğunu iddia ediyor (174).⁷

Bu bölümün başında da belirtildiği gibi, literatür taramasının ilk aşamasını oluşturan, koşulları anlatan çalışmalar içerisinde de göçmen kadının özne olma durumuna referans veren veya özneyi odağına alan çalışmalar mevcuttur. Örneğin Akyüz ve Tursun (2019) çalışması Suriyeli göçmen kadınlarla Türkiyeli erkeklerin evliliklerine odaklanırken aslında, hep bir mağdur anlatısı içerisinde değerlendirilen göçmen kadının özne olma halinin görüldüğü bir süreçte ışık tutmayı hedefler. Bunu feminist literatürdeki özne kuramsallaştırmalarına referansla, Patricia Pessar ve Sarah Mahler’in cinsiyetlendirilmiş güç coğrafyası (gendered geographies of power) kavramsallaştırması özelinde yaparken yazarlar kadınların toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştüren ve/veya yeniden üreten kararlarına/eylemlerine odaklanır. Vaghefi (2014) de İranlı sığınmacı (feminist) kadınlarla görüşmeler yaptığı araştırmasında, kadınların yaşadıkları koşullarla mücadele taktiklerine de odaklanır. Bu taktikler arasında, örneğin, “geçici ve doğrudan maddi kazanımlar hedefledikleri” için kayıt dışı çalışma vardır ancak Vaghefi’ye göre bu uzun vadede kadınlara fayda sağlamaz. Buna ek olarak, bu feminist kadınlar, İran feminist siyasetinde yer alırlar ama kadınların ortaya koyduğu pozisyonlarda hâkim olan ilgili toplantılarda kendi sorunlarından (cinsel taciz ve diğer tüm sorunlardan) bahsetmeme çabasıdır. “Sığınmacı kadınlar bunun yerine toplantılarda İran’ın siyasi gündemini tartışıp teorik okumalar yapmayı tercih etmekte, ancak günlük hayat deneyimlerini asla teorize etmemektedirler.” (59) Diğer taraftan bu çalışmada, özne üzerine kuramsal ve/veya kavramsal bir temellendirme yapılmamaktadır. Bu nedenle de odağında özne olduğunu söylemek zor olur. Nitekim, literatür analizimizin birinci aşamasını oluşturan diğer çalışmaların bazılarında da (örneğin, Coşkun 2016; Acara ve Özdemir 2022 gibi) benzer bir açıdan özneye dair feminist bir farkındalık ve hakkını teslim etme pek tabii ki vardır ancak bu bölümde analiz edilen çalışmalarda gibi öznenin kendi öznelik deneyimlerini yaşayış, düşünüş ve anlatış biçimini kavramsallaştırmayı odağına alan bir yaklaşımdan söz edilememektedir. Bu karşılaştırmadan yola çıkarak Türkiye’de göçmen kadınlarla ilgili çalışmaların bu eksikliği giderme doğrultusunda ilerlemesinin göçmen kadının özne olma haline dair hem bilimsel hem politik farkındalığımızı geliştireceğini düşünüyoruz.

Özneyi doğrudan odağına alan bu yaklaşımın aynı zamanda göçmen kadını dışarıdan bir gözle anlatmaya çalışan (çoğunlukla kadın) akademisyenler olarak kendi yeterliliklerimize ve eksikliklerimize daha iyi ışık tutacağımızı düşünüyoruz. Tam da bu konuyla ilgili olarak, Williams, Coşkun ve Kaşka (2020) tarafından derlenen *Women, Migration and Asylum in Turkey (Göçmen ve Mülteci Kadınlar)* kitabında, göçmen kadınlara yönelik farklı araştırmacıların farklı çalışmalarını içeren bölümlere ek, göçmen kadınların kendileri tarafından yazılmış tanıklıklar (vignette) bulunduğu dikkati çekmek istiyoruz. Editörler, giriş bölümünde, tanıklıkları dahil etme nedeninin, akademik araştırmacılara araştırdıkları ‘nesne’ üzerine veya o nesne adına yazıyor olmalarına dair duyulan geleneksel güvene meydan okumak olduğunu söyler. Akademik çalışmaların tek başına kadınların göçmen olma deneyimlerinin mahremiyetini aktaramayacağını altını çizerek ve kitaptaki bu tanıklıklar aracılığıyla göçmen kadınlara bir alan açıldığını ve böylece kadınları kendi deneyimlerini doğrudan, birinci elden aktardıklarını belirtirler (13). Aynı sorunsal aynı tarihteki başka bir çalışmada ele alınmakta, fakat bu kez özneyi ortaya çıkarma potansiyeli bakımından feminist metodolojinin diğerlerine kıyasla daha işlevsel olabileceği öne sürülmektedir (Coşkun, Sarılioğlu ve Dinçer 2020). “Bilginin toplumsal güç, ilişkilerinden bağımsız olmadığını, araştırmacının içinde olduğu toplumsal gerçeklikten ayrı ve bağımsız olmadığını vurgulayan” (Coşkun, Sarılioğlu ve Dinçer 2020, 78) feminist metodoloji bunun altını çizmekle esas olarak özneyi kendi özneliği hakkında konuşurmanın zorluğuna ve bunun önündeki engellere dikkat çekmektedir. Açmak gerekirse, saha araştırmalarında “örneklemenin neye göre oluşturulduğu, çoğu zaman sivil toplum yahut kamu kurumlarındaki kayıtlar üzerinden göçmenlere ulaşılması, yeterince bilgilendirme olmadan ya da mevcut hiyerarşik bir ilişkilendirme ile görüşülenlerin rızalarının alınması, deneyimsiz tercümanlarla görüşmelerin yapılması, kimi zaman da istenmeyen bilgilerin araştırmacılar tarafından kullanılması en sık karşılaşılan yöntemsel ve etik sorunlar” (Coşkun, Sarılioğlu ve Dinçer 2020, 78) olduğundan ulaşılan göçmenlerin/göçmen kadınların ne derece kendileri hakkında, kendileri adına, kendileri konuşan öznel oldukları giderilmesi imkansız bir belirsizlikle maluldür. Bu iddialar bize, göçmen kadın öznesini (dışarıdan) çalışmanın oldukça farklı ve karmaşık bilimsel (teorik ve metodolojik) ve politik duruşları içerdiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu makalede spot lambalarını kadın göçmenler hakkındaki literatürün genel anlamda göç külliyatına (gerek şu ana kadarki gerek bundan sonra gerçekleşmesi muhtemel) etkisine ve katkısına çevirmeyi amaçladık. Bu amaca yönelik olarak öncelikle, ağırlıklı olarak kadın araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen göç çalışmalarının, o zamana kadar neredeyse her zaman ve sadece erkekle özdeşleştirilen göçmen figürünü cinsiyetlendirdiğini ve kadının göç sürecindeki rolünü “gönülsüz/pasif eşlikçi”likten çıkardığını ve bu adımın, kadın göçmenin bu süreci yaşama biçiminin *göçmen ve kadın* olmak nedeniyle büründüğü özgün durumları kavrayışımızı daha önce olmadığı kadar derinleştirdiğini vurguladık. Bu amaçla yaptığımız bir kategorizasyonla bu çalışmaların hem kapitalist ilişkilere hem patriyarkal ilişkilere hem de yasal-kurumsal süreçlere odaklanarak bütün bu ilişkilerin kadın göçmenlerin *göçmen ve kadın* olma hallerini nasıl koşullandırdığını, daha doğru ifadeyle nasıl özgün bağlamlar yarattığını çok yönlü çözümlemeler vasıtasıyla gösterdiklerini vurgulamış olduk. Yazı boyunca altını çizdiğimiz üzere, bu derinleşmenin kendisi başlı başına göç literatüründe önemli bir dönüşümü imleyen bir kilometre taşıdır. Aynı zamanda bu aşama, göçmen kadınlar hakkındaki literatüre özne/öznellik kavramlarının da nüfuz ettiği aşamadır. Modern siyaset kuramının en merkezi tartışmalarına konu olan ve farklı kavramsallaştırmaları bulunan özne/lik, hem kadının göç sürecinde adeta yok sayıldığı ya da sadece pasif/mecburi/gönülsüz eşlikçi olarak düşünüldüğü yaklaşımdan bir kopuşa işaret etmiş hem de kadın göçmenlerin yaşadıkları deneyimin öznesi olarak içinde buldukları koşulların anlatılmasında işlevsel olan önemli bir analitik alet olmuştur. Bu makalenin birinci bölümünde incelenen çalışmalar, göçmen kadınların kendi deneyimlerini ve perspektiflerini yansıtma iddiasında olsalar da sundukları en önemli katkı öznenin içinde bulunduğu koşulların tasvir ve analiz edilmesi yoluyla, özne/öznellik meselesinin kadın ve göç literatürüne dahil olmasını sağlamak olmuştur. Özne kavramsallaştırması, öznenin içinde bulunduğu koşulların analizi olmaksızın düşünülemeyecek olsa da bu analitik aletin işlevini tam manasıyla yerine getirebilmesi için bu analizlerde kadın göçmenlerin kendi öznel deneyimlerinin onlara düşündürdükleri ve hissettirdiklerine dair, onlara nasıl anlamlar yüklediklerine dair; içinde buldukları koşulları oluşturan iktidar ilişkilerini nasıl tecrübe ettikleri ve/veya onlarla nasıl mücadele ettikleri, nasıl başa çıktıklarına dair sözlerinin ve öz-değerlendirmelerinin daha fazla duyulur/görünür olmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Önce göçün cinsiyetlendirilmesine, spesifik olarak göçün kadınlaşmasına (*feminization of migration*) dikkat çekerek, akabinde de özne tartışmasını göçmen kadın imgesi bağlamında açarak bu literatür, genel anlamda göç külliyatında çok kısa sürede zaten büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün bundan sonra da devam edeceğini, bahsettiğimiz ihtiyacın/açığın da fark edilmiş olmasından öngörebilmekteyiz. Yazımızın son bölümünde bu gidişata dair örnekleri biz de bu farkındalığın sembolleri olarak inceledik. Sonuç olarak, belirttiğimiz gibi, özne/lik tartışmasının göç ve kadın literatüründe verimli bir analiz aracı olarak işlev görmesinin bu gidişatın pekişmesiyle gerçekleşebileceği kanaatindeyiz. Bunun nedeni böyle bir yaklaşımla özne olarak kadın göçmeni anlamının şu soruların hepsinin birden yanıtlanmaya çalışılmasıyla mümkün olduğunu düşünmemizdir: (1) Kadın göçmeni sınırlandıran, eşitsiz ilişkiler içerisine konumlandıran, spesifik kurum ve süreçler nelerdir? (2) Bu durum karşısında kadının aldığı konumlanma nedir? (3) Bu konumlanma kadın göçmen tarafından nasıl kavramsallaştırılmakta/anlamlandırılmaktadır? Onun bu konumlanma içerisindeki “çözümü” nedir? Böylece hem öznenin içinde bulunduğu koşulları hem de öznenin o koşullara yüklediği anlamı anlayabileceğimizi, bu iki boyutun birlikte düşünülmesinin ise sadece göçmen kadın öznesi bağlamında değil, genel olarak özne kavramsallaştırmasının vazgeçilmez unsurları olduğunu iddia etmiş oluyoruz.

¹Bu yazıda göçmen kavramını, zaman zaman ‘mülteci’ ve ‘sığınmacı’ ifadeleriyle anlatılmak istenen olguları da kapsadığını düşünerek kullanıyoruz. Burada yapmak istediğimiz tartışma açısından da kadının göçmen, sığınmacı ya da mülteci konumunda olmasının/kategorize edilmesinin çok vahim bir fark yaratmadığını düşünüyoruz.

²Foucault’nun burada çok kısaca özetlenen bu özne ve iktidar kavramsallaştırması için kendisinin özellikle şu kitapta derlenen yazı ve röportajlarına bakınız: Michel Foucault, *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2*, Yedinci Basım, İstanbul: Ayrıntı, 2021.

³Aslında göçle gelen değişimin kadının genel olarak yaşam koşulları açısından olumlu mu olumsuz mu sonuçlandığı tartışmaya açık bir mevzudur ve göç etmeden önceki koşullarla göç ettikten sonraki koşulların karşılaştırmalı bir analizini gerektirir.

⁴Açık olmakla birlikte yine de belirtmek gerekir ki, bu kategorizasyon Türkiye’deki göçmen kadınlara yönelik çalışmalara dair hayli sınırlı bir özetten ibarettir; halihazırda farklı bölgelerden gelen göçmen kadınların göç süreçlerini farklı boyutlarıyla inceleyen ve farklı disiplinlerden beslenen çok geniş bir literatür ortaya çıkmış durumdadır.

⁵Türkiye’deki göçmen kadınlar üzerine yapılmış diğer eleştirel literatür incelemeleri için bakınız Kaşka 2020; Toksöz ve Ünlütürk-Ulutaş 2012.

⁶Göçmen kadınların ağırlıklı olarak ev içi işlerinde kayıtdışı olarak istihdam edildikleri ve böylelikle gayri resmi bir toplumsal cinsiyetlendirilme sürecinin işlediği bilinmekte olup buna rağmen çalışma izinleri içerisinde ev bakım hizmetleri için verilen izinlerin bu kadar az olmasını, daha erken tarihli bir çalışmada Coşkun (2018, 87) işverenlerin, özellikle bu sektördeki emekçilerin kırılma noktalarını enformellelikle daha rahat sömürebilmeleriyle açıklar.

⁷Bu farklı örnekler bir yandan da göçmen kadın özneyi odağına alan çalışmaların da özneyi/özneliği kavramsallaştırmakta birbirinden farklı teorik yaklaşımlara sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Acara, Eda. ve Özdemir, Sevim. “Spaces of Social Reproduction, Mobility, and the Syrian Refugee Care Crisis in Izmir, Turkey”. *Urban Geography* (2022): 1-19.

Akyüz, Selin. ve Tursun, Özgün. “When Syrian ‘Girls’ Meet Turkish ‘Boys’: Mapping Gendered Stories of Mixed Marriages” *Middle East Critique* 28, no.1 (2019): 29–49.

Balcioglu, Zeynep. “Agency, Forced Migration and Social Capital: The Case of Young Syrian Refugee Women in Turkey,” *Youth, Gender and the Capabilities Approach to Development: Rethinking Opportunities and Agency from a Human Development Perspective* der. Aurora Lopez-Fogues ve Fridevs Melis Cin (London: Routledge,2017), 163-176.

Canefe, Nergis. “Invisible Lives: Gender, Dispossession, and Precarity Amongst Syrian Refugee Women in The Middle East” *Refuge: Canada’s Journal of Refugees* 34, no.1 (2018): 39-49.

Coşkun, Emel. “Türkiye'nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği” *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 8, no.1 (2016): 91-104.

Coşkun, Emel. “Criminalisation and Prostitution of Migrant Women in Turkey: A Case Study of Ugandan Women” *Women’s Studies International Forum* 68, (2018): 85–93.

Coşkun, Emel. ve Eski, Beril. “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye’nin Sığınma Sistemi,” *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye’de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* der. Emel Coşkun, Selmin Kaşka, Lucy Williams (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2022), 133-154.

Coşkun, Sarıalioğlu ve Dinçer. “Göç Araştırmalarında Söylem, Yöntem ve Etik: Feminist Bir Yöntem Mümkün mü?,” *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 12, no.1 (2020): 70-81.

Dedeoğlu, Saniye. “Göç Prekaryalaşma ve Kadın Emegi: Türkiye’de Suriyeli Kadınların Mevsimlik Tarımsal Üretimdeki Yeri”. *Toplum ve Hekim* 34, no.3 (2019): 187-197.

Deniz, Ayla. “Türkiye’ye Filipinli Dadı Göçü: Aracı Firmaların Rolünü Anlamak” *Coğrafi Bilimler Dergisi* 16, no.2 (2018): 289-301.

Deniz, Ayla. ve Özgür, E. Murat. “Antalya’daki Rus gelinler: Göçten Evliliğe, Evlilikten Göçe” *Sosyoloji Dergisi* 3, no.27 (2013):151–175.

Donato, Katharine, Gabaccia, Donna, Holdaway, Jennifer, Manalansan, Martin. ve Pessar, Patricia. “A Glass Half Full? Gender in Migration Studies” *International Migration Review (Gender and Migration Revisited)* 40, no.1 (2006): 3-26.

Ekiz-Gökmen, Çisel. “Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Yöresinde Turizm Sektöründe Çalışan Göçmen Kadınlar” *Çalışma ve Toplum* 1, no.28, (2011): 201–231.

- Erder, Sema. "Zor Ziyaret: Nataşa mı? Döviz Getiren Bavul mu? Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi" *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan der. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011): 191–218.
- Filiyeve Erkeç, Ulviya. "Evlilik Yoluyla Kadın Göçü ve Türkiye'de "Rus Gelin"lerin Durumu" *Journal of Social Sciences and Humanities* 1, no.2, (2017): 21–43.
- Gülçür, Leyla. ve İlkaracan, Pınar. "The "Natasha" Experience: Migrant Sex Workers from the Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey" *Women's Studies International Forum* 25, no.4, (2002): 411–421.
- Kaşka, Selmin. "Exploring "Women" and "Gender": Trajectories of Migration Research in Turkey," *Women, Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice* der. Lucy Williams, Emel Coşkun, Selmin Kaşka (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020), 23-47.
- Kivilcim, Zeynep. "Legal Violence Against Syrian Female Refugees in Turkey" *Feminist Legal Studies* 24, no.2, (2016): 193–214.
- Lutz, Helma. "Gender in the Migratory Process" *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36, no.10, (2010): 1647–1663.
- Morokvasic, Mirjana. "Birds of Passage are also Women" *International Migration Review* 18, no.4, (1984): 886-907.
- McPherson, Melinda. *Refugee Women, Representation and Education: Creating a Discourse of Self-Authorship and Potential* (London: Routledge, 2014).
- Önder, Fatma. "İstanbul'da Evde Bakım Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ev Sahipleri: Mikro-Siyaset Pratiği Olarak Duygulara Bakmak" *Çalışma ve Toplum* 71, no.4, (2021): 2863-2894
- Özkaleli, Umut. "Displaced Selves, Dislocated Emotions and Transforming Identities: Syrian Refugee Women Reinventing Selves" *Women's Studies International Forum* 70, (2018): 17-23.
- Özkaleli, Umut. "Agency in Multiple Temporalities: Being Syrian Women, Becoming Widows and Refugees, Remaining Pious" *Women's Studies International Forum* 89, (2021):1-9
- Teke-Lloyd, Fatma Armağan. "Beyond Illegality: The Gendered (In-)Securities of Illegal Armenian Care Workers in Turkey" *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 10, no.1, (2018): 79-93.
- Toksöz, Gülay. "Göç ve Refah Rejimlerinin Toplumsal Cinsiyet Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de Göçmen Kadın İşçiler" *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* der. Emel Coşkun, Selmin Kaşka, Lucy Williams (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2022), 74-94.
- Toksöz, Gülay. ve Ünlütürk Ulutaş, Çağla. "Is Migration Feminized? A Gender and Ethnicity Based Review of The Literature on Irregular Migration to Turkey," *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* der. Seçil Paçacı-Elitok ve Thomas Straubhaar (Hamburg: Hamburg University Press, 2012), 85-111.
- Toksöz Gülay, Erdoğan Seyhan, Kaşka Selmin. *Irregular Labour Migration in Turkey and Situation of Migrant Workers in the Labour Market*. (Ankara: International Organisation for Migration, 2012).
- Uçar, Canan. "Gaziantep Parça Başı Emek Piyasasının Suriyeli Kadınları: Emek, Zorunlu Göç ve Şiddet," *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları* der. Kristen Biehl ve Didem Danış (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi ve Göç Araştırmaları Derneği, 2020), 37-55.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla. ve Akbaş, Sezgi "Ötekilerin Ötekisi: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Kadınlar," *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç. Gülay Toksöz'e Armağan* der. Çağla Ünlütürk-Ulutaş (İstanbul: Notabene, 2018), 281-308
- Ünlütürk-Ulutaş, Çağla. ve Akbaş Sezgi. "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye İşgücü Piyasasında Suriyeli Kadın Emeğinin Vasıfsızlaşması," *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* der. Emel Coşkun, Selmin Kaşka, Lucy Williams (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2022), 206-219.

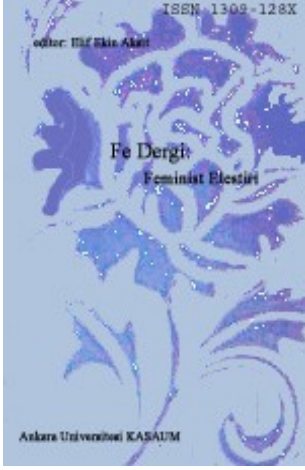
Vaghefi, Sanam. "Devlet ve Diaspora Çıkmazında Feminizm: Türkiye'deki İranlı Sığınmacı Kadınların Toplumsal Dışlanma ve Gündelik Direniş Deneyimleri" *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 6, no.2: (2014): 51-59.

Williams, Lucy, Coşkun, Emel ve Kaşka, Selmin. "Women, Migration and Asylum Seeking in Turkey: Research, Policy and Practice," *Women, Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice* der. Lucy Williams, Emel Coşkun, Selmin Kaşka (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020), 1-17.

Yalçın, Çiğdem. "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet" *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 7, no.1 (2015): 50-60.

Yaman, Melda. "Suriyeli Kadın "Mültecilerin" Emek ve İstihdam Koşulları" *Toplum ve Hekim* 33, no.4 (2018): 306-313.

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler

Mustafa Gültekin

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 02.11.2021

Yazı Kabul Tarihi: 21.09.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: Mustafa Gültekin, “**Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler**” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 33-55.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_3/

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler*

Mustafa Gültekin**

Esping-Andersen’in refah devleti üzerine olan çalışmasına (1990/2007) yönelik geliştirilen başlıca eleştirilerden biri, ailede kadınların ücretsiz çalışmasının refahın başlıca kaynağı olduğunu ihmal ettiğini ileri süren feminist eleştiridir. Söz konusu eleştiri, ücretli ve ücretsiz kadın emeğini bir bütün olarak ele almaksızın yapılan incelemelerin kadınların ve erkeklerin istihdama katılmaları bakımından oluşan eşitsizlikleri tam olarak kavrayamadığını iddia eder. Türkiye’de hâlihazırdaki refah rejimi neoliberal politikalarla uyumlu hale getirilen baskın aileselciliktir. Bu teorik tartışma çerçevesinde, bu çalışma, Türkiye’de 1980’lerden günümüze kadar, ücretli ve ücretsiz çalışan kadınlara ve erkeklere ve onların “eğitim durumu”, “medeni durum” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkla” olan ilişkisine odaklanmıştır. Bu çalışma Türkiye İstatistik Kurumu verilerine dayanarak mütetekabiliyet analiziyle bu ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, kadınlarla erkeklerin hem kendi içlerinde hem de kendi aralarında eşitsizliklerin olduğu sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: refah rejimi, ücretli ve ücretsiz emek, toplumsal cinsiyetçi iş bölümü, aileselcilik, eşitsizlikler

Inequalities Both Within and Between Women and Men in the Axis of Paid and Unpaid Labor in Turkey

One of the main criticisms against Esping-Andersen's study on the welfare state (1990/2007) is the feminist critique that it neglects women's unpaid work in the family as the main source of the welfare. This criticism suggests that studies without considering the paid and unpaid work of women as a whole fail to fully capture the inequalities in terms of the participation of women and men in employment. The current welfare regime in Turkey is a dominant familialism aligned with neoliberal policies. As part of this theoretical discussion, we focused in this study on paid and unpaid working women and men, and their relationship to "educational status", "marital status", "social security institution registration" in Turkey from the 1980s to the present day. This study revealed these relationships with the correspondence analysis based on the data from the Turkish Statistical Institute. In conclusion, this study concluded that inequalities exist between men and women as well as among themselves.

Keywords: welfare regime, paid and unpaid work, gendered division of labor, familialism, inequalities

Giriş

Türkiye’de AB uyum sürecinde gerçekleştirilen sosyal politika reformları uzun süredir devam eden cinsiyetçi politikaların çoğuna son verdi. Kadın istihdamını teşvik eden politikalar gibi söz konusu reformlardan bazıları kadınların eve dönmelerini destekleyen politikalardan farklı olarak kadının statüsünün değiştiğine dair bir hava yarattı (Kılıç 2008, 499). Buna karşın, Türkiye’de AKP hükümetlerinin iş başında olduğu bu dönem hem neoliberalizmin piyasacı mantığının hem de ataerkil ilişkilerin birbirini pekiştirdiği yeni bir refah rejiminin olduğu bir dönem olarak tanımlandı (Buğra 2017, 66). Bununla beraber, kadın emeğini merkeze alan bazı sivil toplum örgütleri söz konusu yeni refah rejiminin kadın emeği üzerindeki güvencesizleştirici etkileriyle mücadele etmeye başladı. Örneğin, kadın emeği ve istihdamı alanında çalışmalarını sürdüren bazı kadın aktivistler ve akademisyenler, kadının ev içi ve ev dışı emeğinin bütüncül bir biçimde ele alınmasını merkeze alarak kadınların söz konusu alanlarda maruz kaldıkları ayrımcılıkların üstesinden gelinmesine ilişkin politikalar üretmek amacıyla 2006 yılında KEİG’i kurdular (Makal ve Toksöz 2015, 9-17).

*Bu çalışmada Tübitak’ın 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu kapsamında Ekim 2020-Haziran 2021 tarihlerinde Bordeaux Üniversitesi Centre Emile Durkheim’da yürütülmüş olan projenin hem teorik kısmından hem de istatistiksel analizlerin bir kısmından yararlanılmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-9187-1431>, mustafagultekin2@gmail.com

Bu çalışma, Türkiye'deki refah rejimi bağlamında, 1980'lerden günümüze doğru ücretli¹ ve ücretsiz emek² ekseninde istihdam edilen kadınların ve erkeklerin hem kendi içlerindeki hem de kendi aralarındaki eşitsizliklerin "eğitim durumu", "medeni durum" ve "sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkla" olan ilişkilerinin nasıl bir yapıda olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'de işteki durumlarına göre hem kadınlarla erkekler arasında hem de kadınların ve erkeklerin kendi içlerinde eğitim durumu, medeni durum ve sosyal güvenceye kayıtlılık profillerine göre eşitsiz ilişkiler içerisinde olduğunu iddia etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, Esping-Andersen'in belli kavramları merkeze alarak ürettiği refah devleti modellerine ve bazı feminist araştırmacıların kadınların ücretli ve ücretsiz ev emeği üzerinden Esping-Andersen'e yönelttikleri bazı eleştirilere yer verilip, sonrasında Türkiye'nin de dâhil olduğu refah modeline yer verilecektir. İkinci bölümde, Türkiye'de hem formel biçimde işgücü piyasasında çalışan kadınların hem de enformel biçimde ücretsiz çalışan kadınların geleneksel olarak sorumlu oldukları ev ve bakım işleri yüzünden karşılaştıkları eşitsizlikler üzerine cereyan eden bazı feminist yönelimli tartışmalar üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde, TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) hanehalkı işgücü anketi mikro veri setine dayanarak ücretli olarak ve ücretsiz olarak kadınların ve erkeklerin -işteki diğer durumları ifade eden işveren, kendi hesabına çalışanları da analize dâhil ederek- eğitim durumları, medeni durumları ve sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıklarının "ilişkisel" bir yöntemle dayalı bir analiz tekniği olan "mütekabiliyet analizleri" yapılacaktır. Son olarak iki boyutlu "mütekabiliyet haritaları" oluşturulacak ve yorumlanacaktır. Gelecek bölümde, belirli bir çerçevedeki refah devleti modellerine ve bu tartışma bağlamında Türkiye'de geçerli olan refah rejimine değinilecektir.

Refah Modelleri ve Türkiye'nin Refah Rejimi

Esping-Andersen *Les trois mondes de l'État-providence* (Refah Devleti'nin Üç Dünyası) (1990/2007) adlı eseriyile³ kendisinden sonra gelen refah devleti literatüründe son derece etkili bir tartışma üretmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, refah devleti tartışmalarında Esping-Andersen'in geliştirdiği merkezi kavramlardan olan "meta-dışlaştırma", "aileseleçilik", "aile ağırlıklı olmaktan çıkış" ve "refah rejimleri" kavramsallaştırmalarına ve Esping-Andersen'in refah devletleri tipolojisine yer verilecektir. Sonrasında hem feminist yönelimli araştırmacıların Esping-Andersen'in sınıflandırmasına yöneltilen eleştirilerden bazılarını hem de Esping-Andersen'in üçlü sınıflandırmasının dışında bir model olarak literatürde yer edinen ve Türkiye'nin de dâhil edildiği Güney Avrupa refah modeline değinilecektir.

Esping-Andersen'e (2007, 35) göre kapitalist öncesi toplumlarda hayatlarını iş gücünü satarak sürdüren çalışanların çok az bir kısmı metalaşmıştır. Kapitalist piyasalar hâkim hale geldiğinde bireylerin refahı tamamıyla içine girdikleri para ilişkisine bağlı hale gelmiştir. Bu bağlamda, Esping-Andersen "meta-dışlaştırma"yı; "bir hizmete bir hak olarak erişildiğinde ve bir kişi var olma araçlarını piyasaya bağlı olmaksızın sürdürdüğü zaman meydana gelmektedir" (Esping-Andersen 2007, 35) olarak tanımlamaktadır. Esping-Andersen'e (2007, 36) göre meta-dışlaştırma hakları çağdaş refah devletlerinde farklı biçimde gelişme göstermiştir.

Esping-Andersen söz konusu çalışmasında sosyal haklar ve tabakalaşma biçimleri üzerinde devlet, piyasa ve aile arasındaki düzenlemelere odaklanarak Batı toplumlarındaki farklı düzenlemeleri tespit etmeye çalışmıştır. Esping-Andersen'de üç tip refah devleti mevcuttur. İlk tip, mütevazı sosyal güvence planlarına dayanan liberal refah devleti tipidir. ABD, Kanada ve Avustralya bu tipin ilk örneklerini oluşturmaktadır. İkinci tip refah devletlerine ise Avusturya, Almanya, Fransa ve İtalya ülkeleri girmektedir. Söz konusu muhafazakâr ve korporatist refah devletlerinde piyasa ve metalaştırma liberal refah devletlerinde olduğu gibi öne çıkmamaktadır ve geleneksel aile değerlerinin muhafazası önem taşımaktadır. Üçüncü tip olan sosyal demokrat refah devleti ise evrensellik prensibi ve sosyal hakların meta-dışlaştırılmasının olduğu ülkelerden meydana gelmektedir (Esping-Andersen 2007, 41-42).

Esping-Andersen'in çalışmalarında refah rejimi terimi, "refahın devlet, piyasa ve aile arasında karşılıklı bağımlılık içinde ve birleşik şekilde üretilme ve paylaşılma yöntemi olarak tanımlanır" (Esping-Andersen 2018, 36-37). 1990'lardan itibaren Esping-Andersen'in refah devleti tipleri ve refah rejimi çerçevesinde birçok verimli tartışma meydana gelmiş ve bu da Esping-Andersen'in ileriki yıllarda bu tartışmalarda yöneltilen eleştiriler üzerine teorisi üzerine tekrar düşünmesine yol açmıştır (bkz. Esping-Andersen 2018; Esping-Andersen 2011).

Esping-Andersen'e yönelik eleştiriler özellikle kadınların ücretsiz çalışmada ailedeki başlıca rolünü ve diğer enformel ağların refahın sağlayıcı olmasındaki rolünü ihmal etmesinde yoğunlaşmıştır (Lewis 1997;

Bonoli 1997). Bununla birlikte, kendisine getirilen bazı eleştirilerden sonra Esping-Andersen, “kadınların ücretsiz ev işinin her yerde refahın başlıca kaynağı olarak kaldığı, ailenin üretici olma durumunun asla son bulmadığı eleştirisini tek başına en zorlayıcı eleştiri” (Esping-Andersen 2018, 38) olarak onaylamıştır. Bu bağlamda Esping-Andersen pek çok feminist yazarın bu durumun kadınları ya metalaşma öncesi konumlarına hapsettikleri ya da en iyi ihtimal olarak taşıdıkları çifte yükü azaltmak için çok fazla bir şey yapılmadığı tezini hatırlatmıştır ve söz konusu kavramın refah devletleri kadınların metalaşmasını teşvik etmedikçe yararsız kalacağı tezine göndermede bulunarak “metalaşmanın sınırlandırılması” kavramını yeniden düşünme fırsatı bulmuştur (Esping-Andersen 2018, 50).

Esping-Andersen, birçok kadının pozisyonunun metalaşma öncesinde olduğunu ve kendilerine sağlanan refahın buldukları aileden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda birçok kadının piyasaya bağımlılığının karşı kutbunun kadınların ailelerine tabiiyetleri olduğunu altını çizmekte ve nihai olarak kadının bu tabiiyetten çıkmasının yolunun kadına sağlanan refahın “aile ağırlıklı olmaktan çıkmaktan” geçtiğini (Esping-Andersen 2018, 51) vurgulamaktadır.

Ayrıca, aileye ağırlık vermenin karşısı “aile ağırlıklı olmak”tan çıkıştır. Bu anlayış bireylerin ailelerinden bağımsızlıklarını arttıran ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyetlerini aileye bağımlı olmaksızın asgariye çıkaran politikaları tarif etmektedir. İskandinav refah devletleri diğer refah devletlerine nazaran kadının bağımsızlığının azamiye çıkarıldığı devletlerdir. Liberal rejimdeki piyasanın sağladıklarına alternatif bir gelir desteği sundukları için bu rejimden de ayrılır. Muhafazakâr-korporatist rejimlerle karşılık çok daha belirgindir. İskandinav refah devleti kadının ailevi yüklerinden bağımsızlaşması için tam zamanlı hayat boyu katılımını teşvik ederken, muhafazakâr-korporatist rejimler evi geçindiren erkeğin gelir garantileri yoluyla metalaşmanın sınırlanmasına muhalif değildir. Bu anlayış kadının erkeğe bağımlılığını garanti altına alan ataerkil güç ilişkilerini de yeniden üretmenin bir yoludur (Saraceno 1996; Bettio ve Villa 1995 akt. Esping-Andersen 2018, 52).

Esping-Andersen, özellikle feminist araştırmacıların çalışmasına yönelik eleştirilerinin haklılıklarını gözeterek gerçekleştirdiği *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (2011) adlı çalışmasında, on yıllar içinde yaşanan büyük dönüşümler ile çiftler arasında geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sürdüğünün altını çizmektedir. Buna karşın, cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümünün aşınmakta olduğunu da ileri sürmektedir (Esping-Andersen 2011, 19-20). Ayrıca Esping-Andersen, ev içi üretimde toplumsal cinsiyetin eşitlenmesine doğru bir eğilim olmasına karşın, söz konusu eğilimin yavaş olduğunu ve bunun özellikle eğitim seviyesi yüksek olanlar için geçerli olduğunu belirtmektedir (Esping-Andersen 2011, 27).

Türkiye’nin hangi refah modeli içerisinde yer aldığıyla ilgili tartışmaya Esping-Andersen’e yönelik getirilen eleştirilerden ve özellikle onun üçlü sınıflamasına dâhil edilmeyen Güney Avrupa ülkeleriyle ilgili bazı tartışmalarla devam etmek mümkündür.

Esping-Andersen’in üçlü refah devleti sınıflamasına dâhil edilmeyen Güney Avrupa ülkeleri özgün bir refah modeli olarak 1990’lardan itibaren dile getirilmeye başlanmıştır (Ferrera 2018; Gough 2018; Mingione 2018; Bonoli 1997). Esping-Andersen’in üçlü refah devleti sınıflamasının dışında yer alan ve İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’ın içinde yer aldığı kendine özgü ortak özellikleri içeren Güney Avrupa refah modeli 1990’ların ortasından itibaren literatüre dâhil edilmiştir. Güney Avrupa modelinin kendine özgü nitelikleri Ferrera tarafından; toplumun farklı grupları arasında gelir desteği eşitsizliği, sağlık sisteminde evrensel nitelikli ulusal sağlık hizmetlerinin kısmılığı, refah devletinin cılızlığı ve klientalist ve patronaj ilişkilerinin güçlü olması olarak ortaya konmuştur (Ferrera 2018, 218). Ayrıca Ferrera bu temelden hareketle, Güney Avrupa ülkelerinin ortak olarak paylaştıkları bazı sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel etmenleri; geri kalmışlık, ikili sektörel ve bölgesel yapılar, aile üyeleri ve yakın çevreyle yüksek dayanışma, din ve otoriteriyenizm karşısında marjinalleştirilmiş bir sol olarak sıralamaktadır (Ferrera 2018, 218).

Güney Avrupa refah modeline benzerlikleri olan ülkelere biri olarak gösterilen Türkiye de literatürde söz konusu model içerisinde tartışılmaya başlanmıştır (Gough 2018; Buğra ve Keyder 2006; Buğra 2017). Türkiye’de Güney Avrupa’nın refah rejimlerine benzer biçimde “eşitsiz bir korporatizm” ve korporatist yapının dışında kalan sosyal güvencesiz birçok çalışanı ve özellikle kadınları kocalarına veya babalarına bağımlı kılan bir sosyal güvenlik sistemi mevcuttur (Buğra 2006; Buğra 2017). Türkiye’nin sosyal güvenlik sistemi Güney Avrupa ülkelerindeki gibi (İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan) hiyerarşik bir yapıdadır. Sağlık ve emeklilik sistemine giriş genellikle formel istihdam alanında çalışan prim ödeyen bireyler için düzenlenmiştir. Formel sosyal güvenlik sisteminin içinde kalanların tüm dönemlerde küçük bir azınlığı oluşturduğu üçlü yapı üç ayrı

vatandaşlık rejimini içeren eşitsiz bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmuştur. Ayrıca, tarım kesimi ve enformel sektör çalışanları vatandaşlık statüsünün dışında bırakılmıştır (Buğra ve Keyder 2003; Buğra 2006, 387-388).

Ayrıca Güney Avrupa ülkelerindeki gibi, Türkiye'deki mevcut sosyal güvenlik sistemi kendi hesabına çalışanlar, ücretsiz aile işçileri ve enformel istihdamın çok önemli olduğu bir piyasa yapısıyla bir arada var olur.⁴ Emek piyasasının mevcut durumu dolayısıyla, resmi sosyal güvenlik sistemi sosyal korumayı sağlama konusunda büyük ölçüde yetersiz kalır ve Güney Avrupa ülkelerindeki gibi risk durumlarında aile merkezi bir konuma sahiptir (Buğra ve Keyder 2006, 212). Üstelik Güney Avrupa modeli içerisinde yer alan İspanya'da aileselci refah rejiminde çalışan kadınların hem iş hayatını hem de ev ve bakım işlerini uzlaştırmaya yönelik çabaları onların "süper kadınlar" olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır (Moreno 2018).

Türkiye'de güvencesizleşme süreçlerinde kadınlar genellikle enformel sektörde veya ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edildiklerinden, babalarının veya kocalarının sosyal güvenlik sistemine bağlı kalmaktadırlar (Dedeoğlu ve Elveren 2017, 35). Kadınların istihdama düşük seviyelerde katılmalarının ardındaki temel faktörlerin evlilik ve çocuk sahibi olmak olduğu yapılan araştırmalarda kendini göstermektedir. Böylece bu yapı evli ve bekâr kadınları sigortalı eş veya kocasına bağımlı bir konuma itmekte ve böylece Türkiye'de aile kurumunun güçlü biçimde sosyal sigorta sağlayıcısı işlevi gördüğü belirtilmektedir (Öztañ 2014, 179). Ayrıca, Türkiye'de eşi vefat eden ve boşanan kadınların büyük bir çoğunluğunun geçmiş yaşamlarına göre gelir kaybına uğradıkları ve bu kadınların bir bölümünün yoksullaştığı görülmektedir (Özar ve Yakut-Çakar 2011, 10). Özellikle düzenli geliri olmayan kadınlar arasında evli olmama ya da aile yanında yaşamama hali en güvencesiz ve en kırılgan konumlardan biri haline gelmiştir (Lordoğlu 2018, 73). Ayrıca evli olmayan, eşinden ayrı yaşayan ya da boşanmış yoksul kadınlar dul kadınlarla benzer zorluklarla karşılaşsa bile, sosyal yardım programından yararlanamamaktadırlar. Bu sosyal politika çerçevesinde boşanmış kadınlar ideal aile anlayışını zarara uğratan kadınlar olarak görülmekte ve böylece yardımı hak eden yurttaşlar kategorisinden dışlanmaktadırlar (Özar vd., 2012, Öztañ 2014, Yılmaz 2012, akt. Lordoğlu 2018, 75).

Literatürde Güney Avrupa modelini Akdeniz Refah Devletleri olarak daha geniş bir uluslar ailesi içerisinde analiz eden çalışmalar vardır (bkz. Gal 2010). Genişletilmiş Akdeniz refah devletleri ailesine Güney Avrupa refah modelinde yer alan devletlere ek olarak Kıbrıs, İsrail, Malta ve Türkiye eklenmiştir (Gal 2010, 95). Bu ülkeler arasındaki ortak özellikler şu şekildedir: Geç endüstrileşme, otoriteryan idare, dinin, ailenin ve klientalistik ilişkilerin etkililiği. Söz konusu özelliklerin neticesinde; kaynak kıtlığı, yoksullar için güçsüz devlet, refah kaynağı olarak ailenin ve dini teşkilatların gücü, kadınların iş piyasasına düşük katılımı ve sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin süregelmesi eğilimleri kendini göstermektedir (Gal 2010, 96).

Feminist Yönelimli Bazı Araştırmalarda Toplumsal Cinsiyetçi İş Bölümündeki Eşitsizlikler

Türkiye'de kadınların ücretli çalışması üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlardan birisi kadın emeğinin bir bütün olarak değerlendirilmesi zorunluluğu ve ücretli ve ücretsiz emek arasındaki ayrımın önemsizleştirilmesidir. Türkiye'de kadın emeğine yönelik feminist yönelimli çalışmaların öncülerinden olan Ferhunde Özbay, kadın emeğinin ücretli ve ücretsiz ev içi emek birlikte ele alındığında ancak doğru biçimde analiz edilebileceğini vurgulamaktadır (Özbay 2019, 153-178, 179-196, 197-213).

Hochschild ve Machung'un *The Second Shift*⁵ (1989/2012) adlı ortak çalışmasında başlıktaki kavram ücretli emeğin karşısında kadınların ve erkeklerin evdeki ücretsiz yükünü ifade etmektedir. Sanayi devrimi sonrası sosyal devrimin ürettiği gerilimler kadınların erkekler gibi hem evde hem de dışarıda çalışmasını engellemiştir. Günümüzde devam eden bu gerilim bağlamında yazarlar evli çiftlerin ikisinin de evde yüklenmek zorunda oldukları ücretsiz iş yüküne odaklanmışlardır (Hochschild ve Machung 2012, 13).

Türkiye'de Savran'ın "ücretli emeğin görünmezliği" üzerindeki tespitleri ücretli emek ve ücretsiz emeğin birbiriyle olan kopmaz bağını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Savran, Marx'ın ücretli emek analizinde kadının yeniden üretim sürecindeki rolünü ıskalamasını (Acar-Savran 2002, 170) ve Delphy'nin ev içi emeği ev dışı ücretli emekle bir bütün olarak görememesini (Acar-Savran 2002, 161) eleştirir ve ev emeğinin görünmezliğini aşmanın aslı yollarından bahseder: Ona göre ev ve bakım işlerinin değerinin ortaya konması, görünür kılınması ve ev içi emekle ev dışı emeğin bir bütün olarak ele alınması, ücretli bakım işlerinin nitelikli iş statüsüne yükseltilmesi, erkeklerin bu işlere özendirilmesi ve eğitim düzeyinin yükseltilmesine ilişkin kamusal politikalar ev içindeki toplumsal cinsiyetçi iş bölümünü aşındırma gücüne sahiptirler (Acar-Savran 2002, 204). Ayrıca Savran ev eksensli işlerin ücretsiz emek olarak adlandırılmasının iyi niyetli olmadığını ve kavramın içinin boşaltılmasının patriyarkal ilişkinin çelişkili karakterini görünmez kıldığını iddia etmektedir (Acar-Savran 2012, 9-10, 12). Ecevit'e (2017, 15-16) göre Türkiye'de sosyal politika alanındaki hâkim düşünce kadınların mevcut

buldukları alanda tutulması ve korunmasıydı ve buna yönelik geliştirilen sosyal politikalar da bu anlayışı doğrulamış ve meşru görmüştü. Tüm bu hâkim anlayışa karşın söz konusu anlayışın ötesine geçmeye çalışan feminist literatür 1980'lerin ortasından itibaren uzun yıllar kadınların işgücüne düşük katılımının nedenlerini aramaya ve bunun nasıl arttırılacağına kafa yordular. Ayrıca kadınların, işe kabul edilme, işsizlik, çalışma ve emeğinin ücretlendirilmesi koşullarının erkeklerden farklı olduğunu ortaya koyarak işgücü piyasasının toplumsal cinsiyetten bağımsız olmadığını savundular.

Emeğin bütünlüğüne ilişkin literatür Türkiye'de kadın ve erkeklerin ücretli ve ücretsiz emeğe ayırdıkları zamanda önemli bir cinsiyet eşitsizliğinin de olduğunu ortaya koymaktadır. Memiş, Öneş ve Kızıllırmak'a (2017, 178) göre Türkiye'de kadınların çoğunun toplam mesaiseri karşılıksız emek faaliyetiyle geçerken, erkekler toplam mesailerinin çoğunu ücretli çalışmaya ayırmaktadırlar. Ayrıca evli kadın ve erkeklerin ücretli çalışmaya büyük bir zaman ayırdıkları çift gelirli ailelerde bile bu durum değişmemekte, kadınlar eşlerinden daha fazla karşılıksız çalışmaya zaman ayırmaktadırlar. Üstelik söz konusu kadınların hem ortalama olarak mesailerinin yarısından fazlasını karşılıksız çalışmaya ayırdıkları hem de ortalama olarak erkeklerden daha fazla toplam iş yüküne sahip oldukları görülmüştür. Yazarların bir diğer ortak çalışmasında en az bir bireyin istihdamda olduğu hanelerde yoksulluğun yükünün artarak ücretsiz iş yüküne dönüştüğü ve bu iş yükünün de daha çok kadına yüklendiği ortaya konmuştur. Ayrıca her iki ebeveynin çalıştığı hanelerde erkeklerin azalan ücretli iş zamanını telafi etmek için ücretsiz iş yüküne desteğinin yetersiz olduğu ortaya çıkarılmıştır (Öneş, Kızıllırmak ve Memiş 2015, 140). Ev içi ücretsiz emeği "zaman" üzerinden araştıran bir diğer çalışmada kadınların işgücüne katılsalar bile eşlerinden 3,8 kat ücretsiz emek sunumunda buldukları ve çalışan kadınların gelir yoksulu olmaları bile zaman yoksulu oldukları ortaya konmaktadır. Ayrıca, kadınların eğitim ve gelir düzeyleri arttıkça ücretli emek sunumları artmakta, ücretsiz emek sunumlarının azalmakta olduğu görülmüştür (Ekiz Gökmen 2017, 1981).

Türkiye'de COVID-19 salgını sırasında erkeklerin ve kadınların karantina altındaki zaman kullanımını analiz eden bir çalışma, evden çalışmaya geçen erkeklerin ücretsiz işlere katılımını arttırdığı ve kadınların ücretsiz işlerindeki görece artışın cinsiyet farkını daha da arttırdığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, kadınlar arasında eğitim ve istihdam durumuna göre ücretsiz çalışmadaki eşitsizliklerin azalmış olduğunu ortaya koyarak (İlkkaracan ve Memiş 2021) pandeminin kadınların maruz kaldıkları koşulları yakınlaştırdığını göstermiştir.

Walby'nin özel patriyarka ve kamusal patriyarka kavramsallaştırmasından hareket eden Toksöz'e (2017, 113) göre Türkiye'de özel ve kamusal patriyarkanın kadınların işgücü piyasasına dâhil olması üzerindeki etkisi toplumsal sınıfa, dini inanca ve etnisiteye göre değişkenlik göstermektedir. Kentlerde eğitimli ve uzman mesleklerde çalışan orta ve üst sınıflardan olan kadınlar için evlilik; iş hayatından kopmalarına ya da mutsuz bir evliliği sürdürmek zorunda olmamalarına yol açarken, alt sınıftan kız çocukları ilköğretim ve orta öğretimden sonra yükseköğretime erişme fırsatı bulamadığından evlilik ve ev kadınlığına katlanmaktan başka çare bulamamaktadırlar. Buna karşın, kırdaki kadınlar eğitim düzeyinden bağımsız olarak tarımsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, kentteki düşük eğitim seviyesindeki kadınlar işgücü piyasasının dışında kalmaktadırlar. Erkeğin evin geçimini sağlayamaması durumunda ise kadınların bulabildikleri işler atölye tarzı küçük işletmelerde veya hizmet sektöründe düşük ücretli vasıfsız işler olmaktadır. Ayrıca Toksöz'e (2017, 115) göre Türkiye'de erkekler eğitim seviyelerinden bağımsız olarak işgücüne dâhil olurken, kadınların eğitim düzeyi ile işgücüne katılımı arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Kadınlar düşük eğitim seviyesinde olduklarında işgücü piyasasına sınırlı katılırken, yükseköğretim düzeylerinde ise erkeklere yakın katılım oranlarına ulaşmaktadırlar.

Eğitim, medeni durum ve cinsiyet kategorileri çerçevesinde kadınların işgücüne katılım oranlarındaki verileri değerlendiren İlkkaracan'a (2010) göre 20-44 yaş aralığındaki tüm evli erkeklerde tüm eğitim seviyelerinde işgücüne katılımında bir fark yok iken, aynı yaş aralığındaki evli kadınlarda istihdama katılma farkı her eğitim düzeyinde eşittir. Ayrıca üniversite düzeyinde bile kadınlarda 25,5 puanlık bir fark mevcuttur. Bu fark evlilikle beraber üniversite bitirenler içinde evlilik ve çocukla birlikte kurumsallaşmış cinsiyetçi iş bölümünün tezahürü olarak ortaya çıkmıştır (İlkkaracan 2010, 38-39).

Türkiye'de devletin Cumhuriyet sonrası uygulamaya koyduğu cinsiyet eşitliği reformları kırsal alanlardan ziyade kentsel alanlardaki şehirli kadınlarla sınırlı kalmıştı. Ayrıca sınıf, din ve cinsiyet alanındaki eşitsizlikler devam etmekteydi ve Cumhuriyet'in eşitlikçi yaklaşımı mevcut eşitsizlikleri kamusal/özel alan ayrımı, kalkınma ve modernleşme problemi olarak algılıyordu (Acar ve Altunok 2009, 12). Kemalist dönemden Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri dönemine kadar uygulanan sosyal politikalara bakıldığında genel itibariyle kadınların çoğuna biçilen rol ev ve bakım işlerinin kadınların aslı işi olduğudur.

Dedeoğlu'na (2017, 219) göre kadının toplum içindeki rolleri sadece ev işleri ve çocuk/yaşlı bakımıyla sınırlı kalmamakta, akrabalık ve hemşehricilik gibi bağların devam ettirilmesi noktasında da ekstra görevler yüklenmek zorunda kalmaktadır. Böylece, söz konusu kadınların işgücüne katılımı düşük seviyelerde kalmakta ya da bu katılım da enformel ve ev eksenli çalışma biçimlerinden sadece geçmektedir. Dedeoğlu'na (2017, 223) göre Türkiye'de bakım hizmetleri çoğunlukla evde kadınlar tarafından yapılmaktadır. Özellikle 7 yaşına kadar çocuk bakımı kadınlar tarafından üstlenilmektedir. Dedeoğlu, Şahankaya Adar ve Sıralı'nın çalışmasına (2021, 7) göre çocuk bakımı konusunda kurumsal hizmetlerin geriliği Türkiye'de kadın istihdam oranlarındaki düşüklüğü açıklayan en önemli nedenlerden biridir. Ücretsiz bakım ve ev işlerinden sorumlu olan kadınlar yaşamlarının ortalama on yılını bu hizmetlere harcamaktadırlar. Ücretsiz bakım işlerinde kadınların harcadığı zaman çocukların mevcudiyetiyle daha da fazlaşmaktadır. 2018 yılında 0-5 yaş aralığında çocuğu olan anneler (%47,6), babalar (%87,9) ve baba olmayanlarla (%78,2) ve çocuğu olmayanlarla mukayese edildiğinde istihdama en az katılan kesimi oluşturmaktadırlar.

Durmaz (2018) çalışmasında Esping-Andersen'in *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (2011) adlı eseri üzerinden Türkiye'de kadınların değişen rollerini TÜİK istatistikleri yardımıyla incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre kadınlar çoğunlukla yarı zamanlı, kayıt dışı ve süreklilik arz etmeyen işlerde istihdam edilmişlerdir ve işteki durumları ise çoğunlukla ücretsiz aile işçisi ve ücretli/yevmiyeli statüsündedir (Durmaz 2018, 95). Türkiye'de yükseköğretimli bireyler için homogaminin⁶ yaygınlaştığı, kadın hane reisli ailelerin sayısında bir artışın olduğu ve gelir grupları arasındaki gelir makasının kadınlarda daha çok açıldığı görülmüştür. Ayrıca kadınlar arasındaki farklılaşmanın erkeklere nazaran daha çok açılmasının Türkiye'de Esping-Andersen'in dediği anlamda bir değişim yaşandığına işaret ettiğini ve henüz bir devrimin çok başlarında olduğunu belirtmiştir (Durmaz 2018, 96).

Buğra, Esping-Andersen'in yaptığı üçlü sınıflandırmaya yöneltilen eleştirilerden birini temsil eden Güney Avrupa refah modeli içerisine Türkiye'yi yerleştirmiştir (Buğra 2017, 51-55). AKP döneminde Türkiye'deki refah rejiminin karakteri üzerine eğilen Buğra'ya (2017, 66-67) göre ekonomik program açısından liberal, sosyal açıdan ise muhafazakâr Ak Parti hükümetinin benimsediği sosyal bakım ve yardım mekanizmaları, aileye yönelik güçlü bir vurgu ve İslami hayırseverlik geleneklerine çağrı ile karakterize edilir. Söz konusu politikalar kamu-özel-STK ortaklıklarıyla uyum içindedir. Ayrıca sosyal bakım ve yardım rejimi kadının işgücü piyasasına düşük katılımını arttırmayla ilişkilidir. Ailelerinde yaşlı ve engelli bireylerin bakım sorumluluğunu üstlenen kadınlara ücret ödenmeye başlanmıştır. Bu sosyal politika Türkiye'nin refah rejiminde ailenin hem temel bir refah sağlayıcı olduğunu pekiştirmekte hem de neoliberal bir sosyal politika örneği olarak bakım hizmetlerine yönelik harcamaları azaltmaktadır. Örneğin, Toksöz'e (2017, 117) göre Türkiye'de kentsel alanlarda çalışan ve 6 yaşından küçük çocuğa sahip olan kadınların dörtte üçü çocuklarının bakımını hanelerinde ya kendileri ya da yakın akrabalarından destek alarak halletmeye çalışmaktadır. Ayrıca kurumsal bakım hizmetlerinden istifade eden ya da bakıcı çalıştıranların oranı beşte bir düzeyinde değildir.

Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Sosyal bilim araştırmalarındaki yöntem sorunu "sosyal dünyanın" nasıl bir sosyo-ontolojik yapıya sahip olduğuyla doğrudan ilgilidir. Son yıllarda sosyal bilimlerde toplumsal olguları kendi kendisiyle açıklayan tözcü (substantivist) açıklama modellerinin yoğun eleştiriler aldığı ve ilişkisel modellerin güç kazandığı gözlenmektedir (Emirbayer 2012). Karl Marx *Grundrisse* adlı eserinde toplumun bireylerden ibaret olmadığını, bireylerin içinde buldukları bağların ve bağıntıların toplamını oluşturduğunu ifade ederken (Wacquant 2003, 25) ilişkisel bir bakış açısını ortaya koymaya çalışmıştır.

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu kullandığı analiz tekniğiyle ilgili şöyle bir açıklama yapar: "Çoklu regresyon çözümlemesi yerine daha çok correspondence (mütekabiliyet/karşılıklık) çözümlemesini kullanmamın nedeni, bu tekniğin felsefesinin, bana göre, toplumsal dünyanın gerçekliğine tam olarak karşılık gelmesidir. Bu benim alan nosyonuyla yapmaya çalıştığım gibi, bağıntı terimleriyle düşünen bir tekniktir" (Bourdieu ve Wacquant 2003, 80). Örneğin Bourdieu *Ayırım* (2015) adlı eserinde, Fransız sosyal alanında estetik beğeni ve onlarla ilgili hayat tarzlarının farklı hacim ve yoğunluklarda ekonomik sermaye ve kültürel sermayeye sahip olan aktörlerde keskin biçimde farklılaştığını ilişkisel bir teknik olan mütekabiliyet analizi ile keşfetmiştir.

Mütekabiliyet/uyum analizinde varyans terimi yerine "inertia" (atalet) terimi kullanılmaktadır. "Toplam inertia" terimi, profil noktalarının merkeze olan mesafesinin bir ölçüsünü ifade etmektedir. Ayrıca, mütekabiliyet analizinde "bir nokta", analizdeki değişkenlerden birinin kategorisi olarak tanımlanmaktadır (Dolgun ve Alpar

2013, 372-373). Örneğin, bu çalışmada “okuma yazma bilmeyen” kategorisi, “eğitim durumu” değişkeninin bir kategorisini temsil etmektedir.

Mütekabiliyet analizi veri indirgeme tekniklerinden biridir. Mütekabiliyet haritası -birinci ve ikinci boyutta yer verilen yüzde değerleri- toplam eylemsizliğin o boyut tarafından ne kadar açıklandığını göstermektedir. Mütekabiliyet haritasının ilk boyutu toplam inertia'nın büyük kısmını, ikinci boyut ise daha az bir kısmını açıklamaktadır (Dolgun ve Alpar 2013, 376). Uyum analizi yapılırken satır profilleri satır noktalarında, sütun profilleri sütun noktalarında temsil edilmektedir. Genel ortalamada profilden sapmalar dikkate alınarak nokta-profil pozisyonları belirlenmekte ve mütekabiliyet haritalarında (veya biplotta) görüntülenmektedir. Benzer profiller birbirine yakın konumlarda, karşıt profiller uzak konumlarda temsil edilmektedir (Güvenç ve Kirmanoğlu 2009, 10).

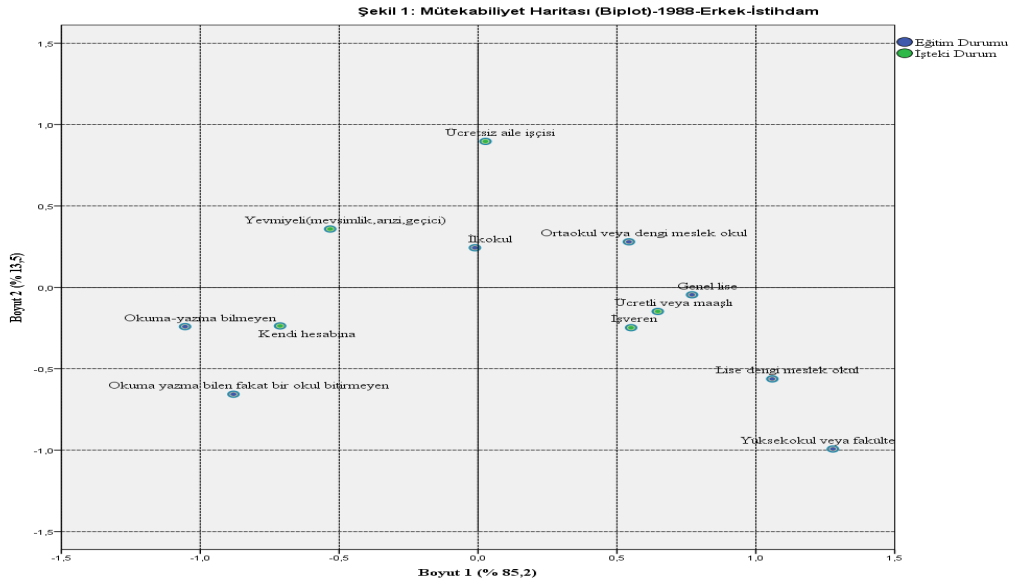
Verilerin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi

İlk olarak, SPSS 22.0 programı aracılığıyla, TÜİK'in hanehalkı işgücü anketi mikro veri setiyle, 1988, 2003 ve 2019 yıllarında erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı “eğitim durumları” ve “işteki durumları” arasındaki ilişkisellikleri gösteren mütekabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütekabiliyet haritaları oluşturulacaktır. Söz konusu yılların tercih edilmesinin ana sebebi şöyle açıklanabilir: 1988 yılı TÜİK'in düzenli olarak hanehalkı işgücü anketi tuttuğu yıl olduğu için seçilmiştir. 2019 yılı en güncel verilerden biri olması ve değişimleri ya da düzenlilikleri geniş bir zaman diliminde görebilmemiz dolayısıyla seçilmiştir. 2003 yılı ise 1988 ve 2019 yıllarının neredeyse tam ortası sayılabilecek bir yıl olması dolayısıyla analiz için tercih edilmiştir. İkinci olarak, aynı program aracılığıyla ve aynı veri seti üzerinden 1988, 2003 ve 2013 yıllarında erkeklerin ve kadınların “medeni durumları” ve “işteki durumları” arasındaki ilişkisellikleri ifade eden mütekabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütekabiliyet haritaları oluşturulacaktır. Son olarak, 2000 ve 2019 yıllarında, erkeklerin ve kadınların “işteki durumları” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkları” arasındaki ilişkisellikleri temsil eden mütekabiliyet analizlerinden hareket ederek mütekabiliyet haritaları oluşturulacaktır.

Eğitim Durumu ve İşteki Durum İlişkisi

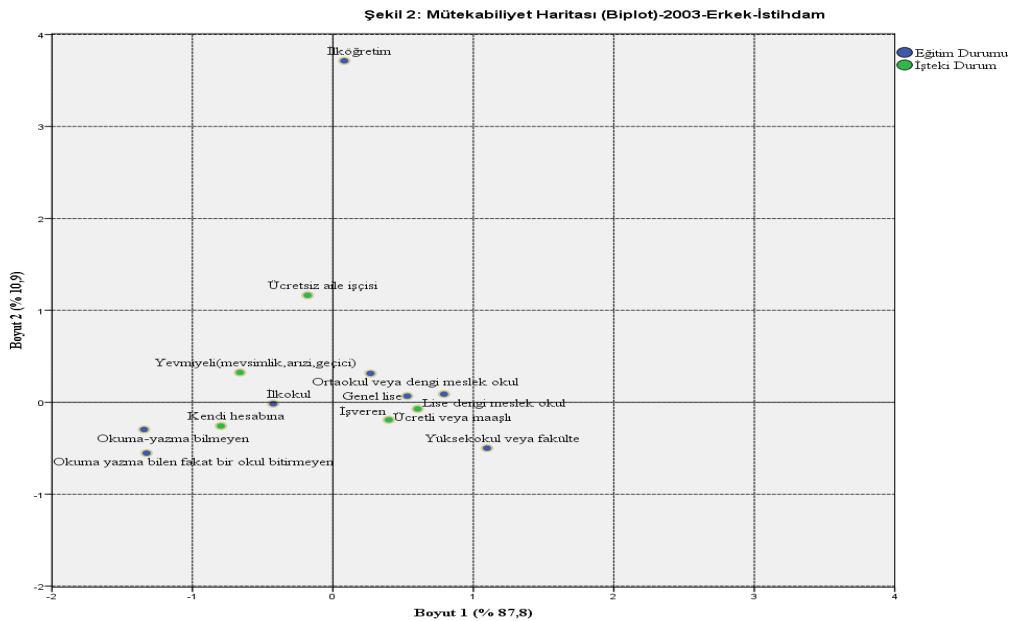
1988 yılında eğitim durumu değişkeni 7 kategoriye, işteki durum değişkeni ise 5 kategoriye ayrılmıştır. Eğitim durumu değişkeninin kategorileri; okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen, ilkökul, ortaokul veya dengi meslek okul, genel lise, lise dengi meslek okul, yüksekokul veya fakültedir. İşteki durumu değişkeninin kategorileri; ücretli veya maaşlı, yevmiyeli (mevsimlik, arızı, geçici), işveren, kendi hesabına, ücretsiz aile işçisidir.

1988 yılında, mütekabiliyet haritasında (Şekil 1) genel lise, lise dengi meslek okul, ortaokul dengi veya meslek okul ve yüksekokul veya fakülte eğitim seviyesindeki erkekler ücretli veya maaşlı işe ve işverene görece en yakın çalışanlardır. Buna karşın, okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen erkekler -yani eğitim seviyesi en düşük profiller- kendi hesabına çalışmayla çok yakın ilişkilidir. İlkokul profilindeki çalışan erkeklerin tüm iş durumlarıyla ilişkisi vardır. Ücretsiz aile işçisi ve yevmiyeli çalışanların ilkökulla ve ortaokul veya dengi meslek okulla yakın ilişkisi vardır.

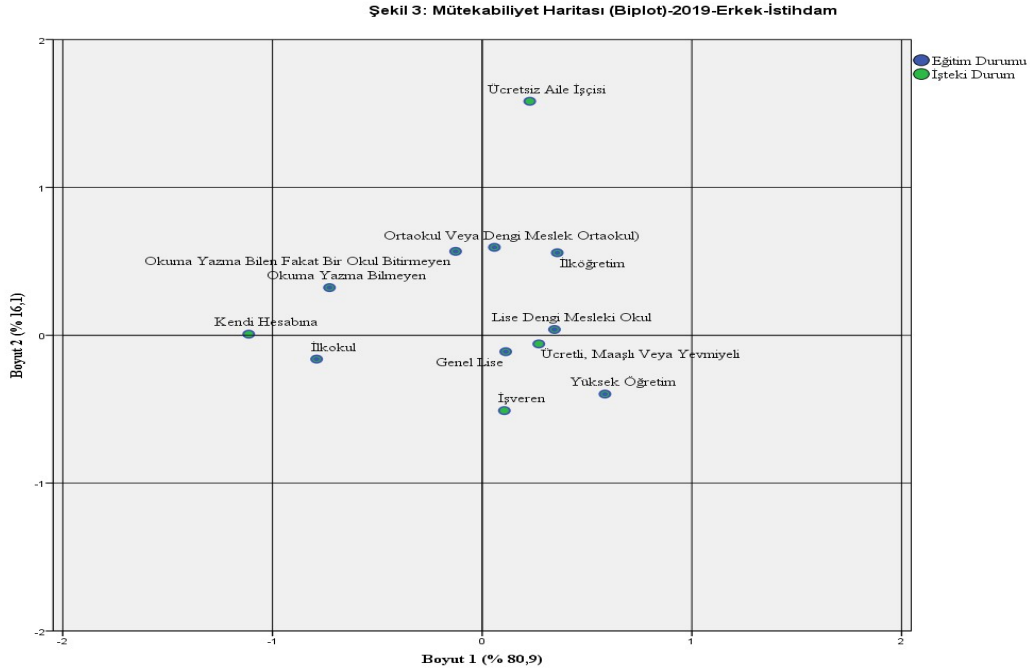
Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

4306 sayılı kanun gereğince 1997-1998 eğitim öğretim yılı itibarıyla Türkiye’de ilköğretim zorunlu 8 yıla çıkarılmıştır. Dolayısıyla haritada (Şekil 1) sadece ilköğretim seviyesi bulunmaktadır. Bu yıldan itibaren hem ilköğretim hem de ilköğretim seviyesi ayrı kategoriler olarak istatistiklerde yer almıştır. 1988 yılında çalışan erkeklerin eğitim durumu ile işteki durumlarını gösteren ilişki yapı 2003 yılındaki erkeklerin eğitim durumu ile işteki durumlarını gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 2) neredeyse tekrarlanarak kendini yeniden üretmiştir. Göze çarpan tek farklılık ise lise dengi meslek okul profilinin 2003 ve 2019 yıllarında ücretsiz aile işçiliğine 1988 yılına göre biraz daha yaklaşmış olmasıdır.

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

1988 ve 2003 yılında birbirini neredeyse tekrar eden ilişki yapı 2019 yılında da çalışan erkeklerin eğitim durumu ve işteki durumu arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 3) kendini yeniden üretmiştir. Tek farklı gibi görünen ilköğretim profilindekilerin 2003 yılında en yakın ilişkide oldukları kendi hesabına çalışanlarken, 2019 yılında ücretli, maaşlı veya yevmiyeli profile en yakın konuma geçmiş olmalarıdır.

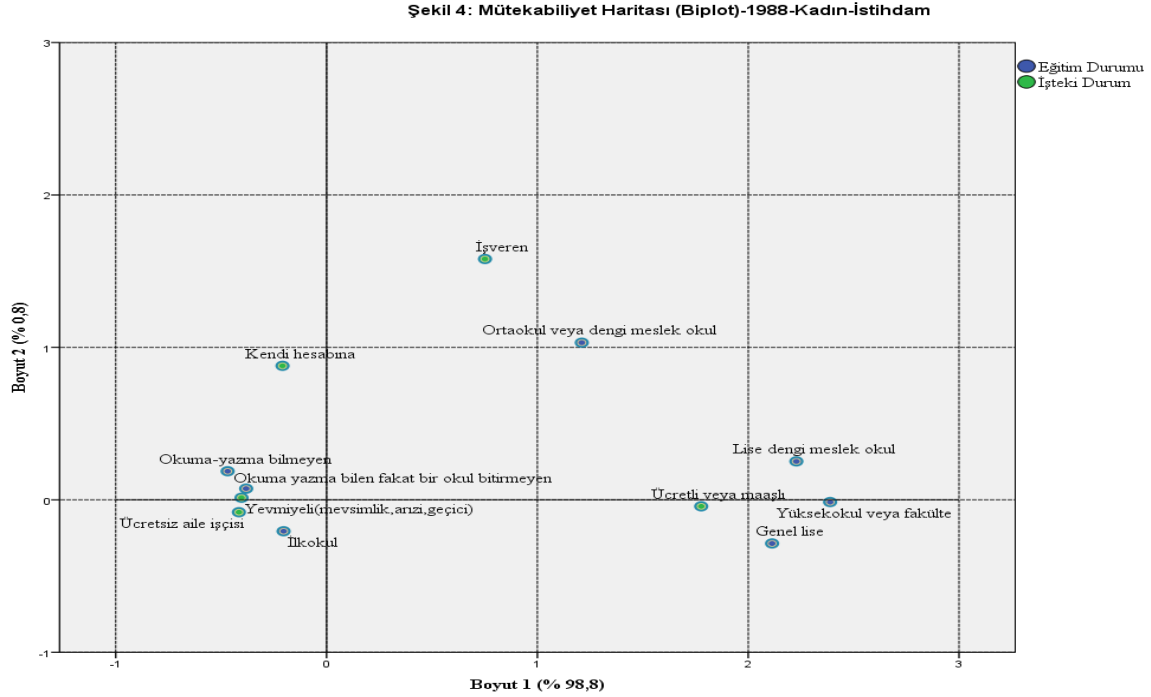

Kaynak: 2019 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

TÜİK'in soru kâğıdında 2009 yılından itibaren ücretli veya maaşlı ile yevmiyeli kategorileri birleştirilmiş olup, 2009 yılı ve sonrası için yevmiyeliler de "ücretli, maaşlı veya yevmiyeli" başlığı içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca 1988 ve 2003 yıllarındaki yükseköğretim veya fakülte kategorisi 2014 yılından itibaren yükseköğretim olarak revize edilmiştir.

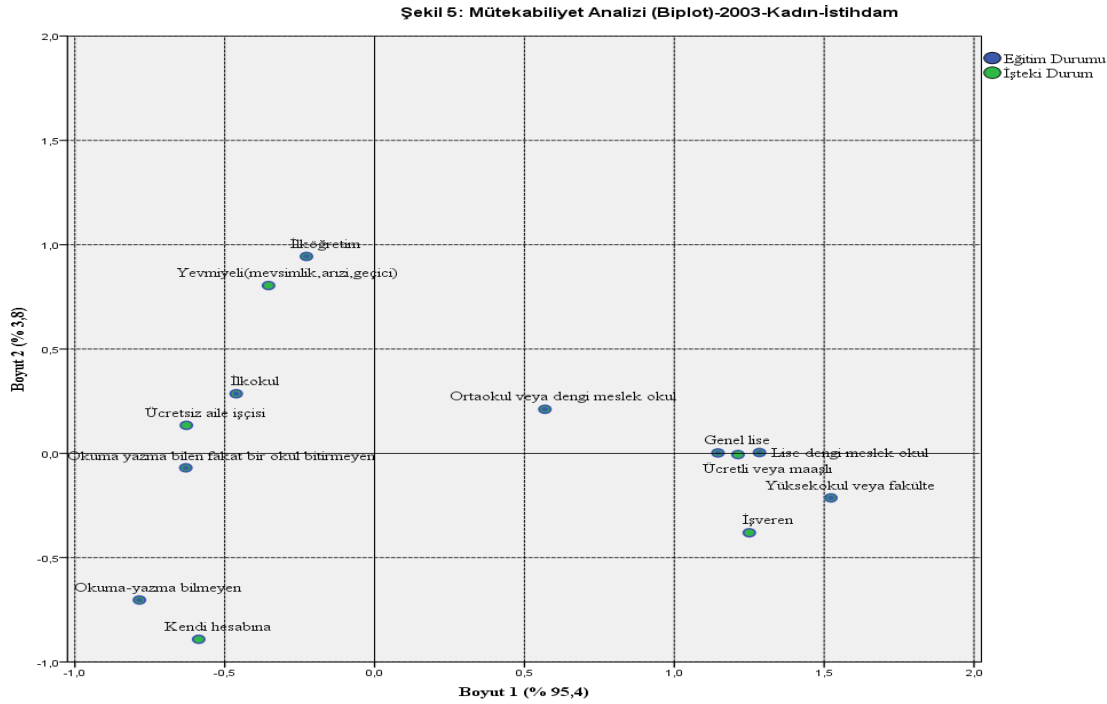
1988 yılında çalışan kadınlar aynı yıldaki çalışan erkeklere göre mütakabiliyet haritasında (Şekil 4) eğitim profillerine göre işteki durumları daha keskin bir şekilde ayrılmaktadır. En düşük eğitim seviyesindeki çalışan kadınlardan okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen ve ilköğretim seviyesindekiler ücretsiz aile işçisi ve yevmiyeli çalışma ile son derece yakın ilişkilidir. Başka bir ifadeyle bu eğitim profilindeki kadınlar yevmiyeli ya da ücretsiz aile işçisidir. Aynı yıl (1988) erkeklerde ise bu derece sıkı ve yoğun bir ilişkisellik yoktur. Eğitim seviyesi görece yüksek olan lise dengi meslek okul, genel lise, yükseköğretim veya fakülte seviyesindeki çalışan kadınlar ücretli veya maaşlı işle yakın ilişkilidir. Böylelikle en eğitilmiş çalışan kadınlar ücretli veya maaşlıdır denilebilmektedir. Aynı yıl (1988) erkeklerde ise bu kadar keskin bir ilişkisellik yoktur. Erkeklerde ilköğretimden yükseköğretime kadarki tüm eğitim seviyeleri ücretli veya maaşlı işle ilişkilidir. Aynı şekilde kadınlarda ortaokul veya dengi profilindekilerin işverenle görece yakın bir ilişkiselliği mevcutken, aynı yıl (1988) işveren erkekler ücretli erkeklere benzer biçimde birçok eğitim seviyesiyle ilişkilidir. Erkeklerde ise en düşük eğitim profilindekiler kendi hesabına çalışmayla yakından ilişkilidir.

İşveren kadınların ayırt edici iş profili ortaokul veya dengi meslek okuludur. Bir başka deyişle, işverenler büyük ölçüde ortaokul veya dengi meslek okulu seviyesindedir. Kendi hesabına çalışan kadınlar lise ve yükseköğretim veya fakülte seviyesi altındaki tüm eğitim seviyelerine yakındırlar. Sonuç olarak, 1988 yılında yüksek eğitim seviyesindeki çalışan kadınların ücretli veya maaşlı işte çalışabildiği, eğitim seviyesi en düşük çalışan kadınların ise yevmiyeli ya da ücretsiz aile işçisi oldukları görülmektedir.

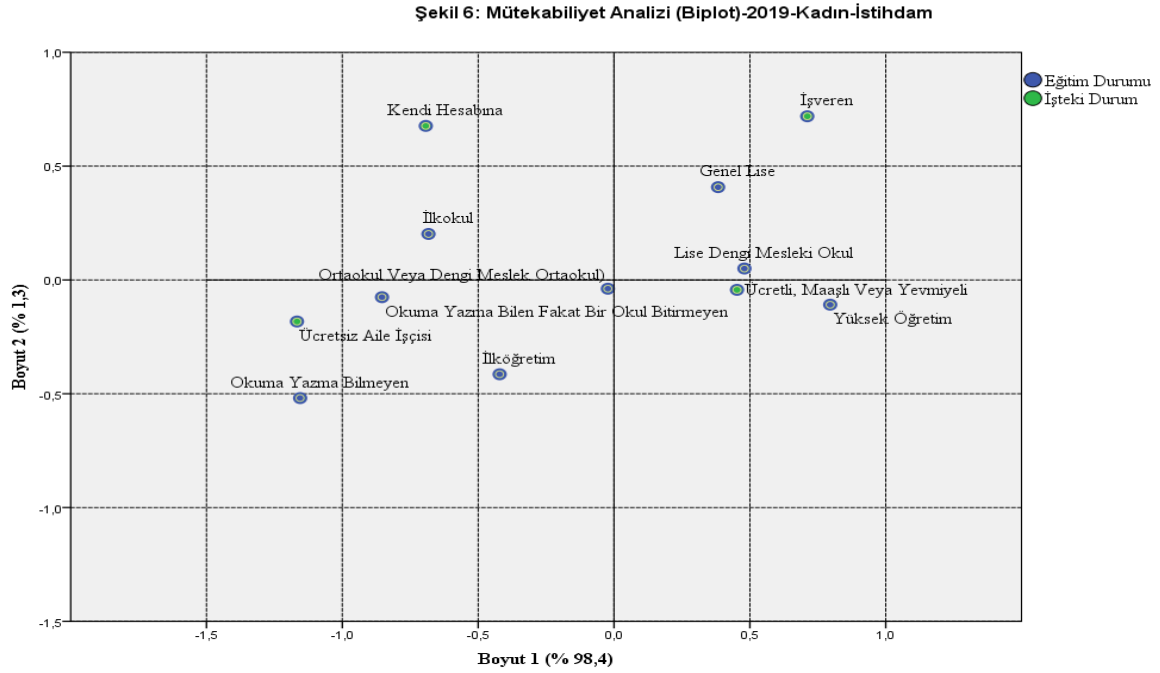
Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2003 yılında çalışan kadınların eğitim durumu ve işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren müteakabiliyet haritasında (Şekil 5) 1988 yılındaki ilişkiyi (Şekil 4) kendini neredeyse tekrar ederek yeniden ürettiği görülmektedir. Bazı farklılaşmaların da gerçekleştiğini gözlemek mümkündür. 1988 yılında, işveren kadınlar ortaokul veya dengi eğitim seviyesine görece en yakın profilde, 2003 yılında işveren kadınlar ve ücretli veya maaşlı çalışan kadınlar genel lise, lise dengi meslek okul ve yüksekokul veya fakülte eğitim seviyesindekilerle yakın ilişkilidir. Bir başka deyişle, görece eğitim seviyesi yüksek kadınlar işveren ya da ücretli veya maaşlı olabilmektedirler. Buna karşın, 1988 yılındaki gibi kendi hesabına çalışan kadınlar okuma yazma bilmeyen profille yakın ilişkilidir. 1988 yılındaki gibi 2003 yılında ücretsiz aile işçisi kadınlar okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenlerin ve ilkokulun ayırt edici profilidir. Bir başka deyişle, ücretsiz aile işçisi kadınlar en düşük eğitim seviyesindedir. İlköğretim seviyesindekilerin ise yevmiyeli çalışmayla çok yakın ilişkisi vardır.

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2019 yılında çalışan kadınların eğitim durumu ve işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 6) 1988 ve 2003 yılındaki ilişki yapının hemen kendini tekrar ettiği görülmektedir. Bazı farklılaşmaların da gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür. İşveren kadınlar 2003 yılında yükseköğretim veya fakülteye görece yakinken -genel lise ve liseye de yakındır- 2019 yılında lise dengi meslek okul ve yükseköğretime nazaran liseye daha yakındır. Bir başka deyişle, işveren kadınlar daha çok lise eğitim seviyesindedir denilebilmektedir. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınlar lise dengi meslek okul ve yükseköğretimle sıkı ilişkiindedir. 1988 ve 2003 yıllarındaki gibi 2019 yılında da eğitim seviyesi görece yüksek olan kadın çalışanlar ücretli ya da yevmiyelidirler. Kendi hesabına çalışan kadınların 1988 ve 2003 yılından farklılaşarak -okuma yazma bilmeyenlere görece en yakındır- ilköğretim profiline görece yakınlığı görülmektedir. Ücretsiz aile işçisi kadınlar okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen ve okuma yazma bilmeyen eğitim seviyelerine görece en yakın profildir. Bir başka deyişle, 2019 yılında eğitim seviyesi en düşük kadınlar 1988 ve 2003 yıllarındaki gibi ücretsiz aile işçisi olmak durumunda kalmaktadırlar.

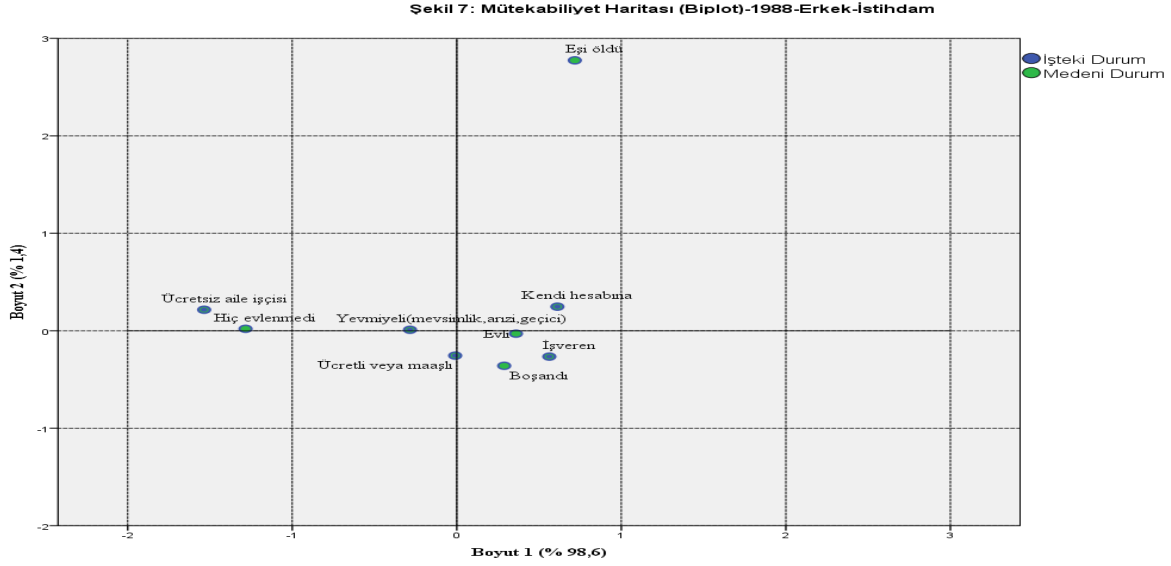

Kaynak: 2019 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

Medeni Durum ve İşteki Durum İlişkisi

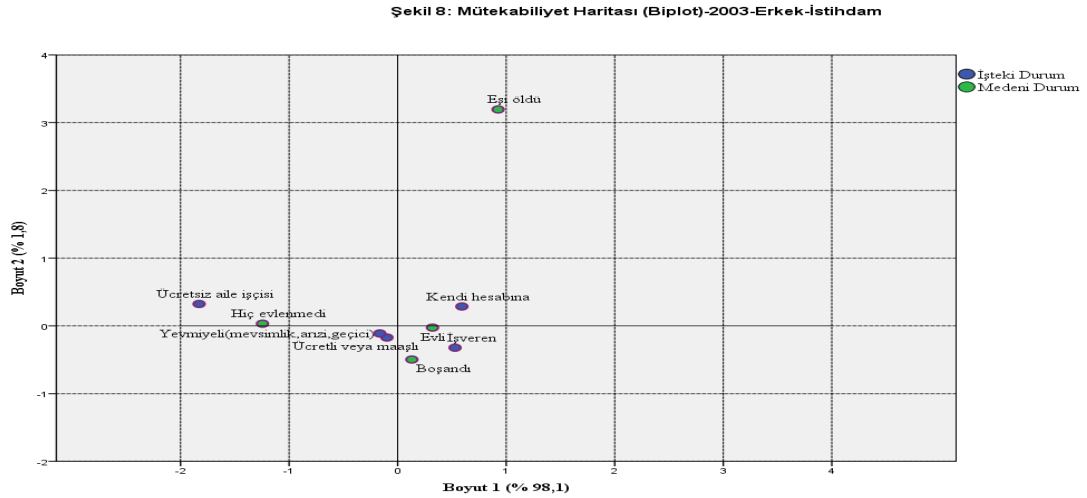
Bu bölümde, TÜİK hanehalkı işgücü anketi mikro veri setinden hareketle, 1988, 2003 ve 2013 yıllarında erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı “medeni durumları” ve “işteki durumları” arasındaki ilişkisellikleri gösteren mütakabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütakabiliyet haritaları oluşturulmuştur. TÜİK’in 2013 sonrası internet veri tabanında medeni duruma ilişkin veri yer almadığından dolayı mukayese için en son verilen yıl olan 2013 referans yıl olarak kabul edilmiştir. Medeni durum değişkeni; evli, hiç evlenmedi, boşandı, eşi öldü kategorilerinden oluşmaktadır.

1988 yılında, medeni durum ve işteki durum arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 7) ücretsiz aile işçisi olan erkekler hiç evlenmeyen profille çok yakın ilişki içerisindedir. Bir başka deyişle, aile işlerinde ücretsiz olarak çalıştırılan kesimin bekâr erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yevmiyeli, ücretli veya maaşlı, kendi hesabına ve işveren olarak ayrı iş durumunda çalışan erkeklerin evli ve boşanmış profille çok yakın ilişkisi vardır. Bir başka deyişle, evli ya da boşanmış erkeklerin çalıştıkları işler dolayısıyla -kendi hesabına çalışan ya da işveren olarak- belli bir ücret ya da belli bir gelir elde edebildikleri görülmektedir. Ayrıca yevmiyeli ve kendi hesabına çalışan erkeklerin boşanmış profille görece daha yakın ilişkisi vardır. Eşi ölmüş olan erkeklerin kendi hesabına çalışmaya görece yakın oldukları görülmektedir.

Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

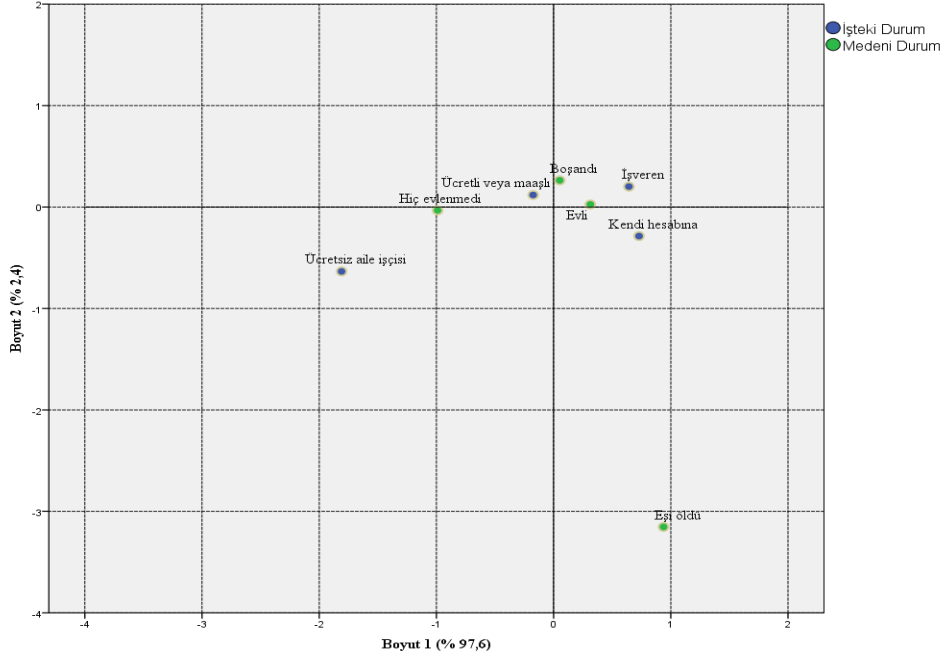
2003 yılında çalışan erkeklerin medeni durumu ve işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 8) 1988 yılındaki ilişkiyi neredeyse tekrar ederek kendini yeniden ürettiği görülmektedir. Bir başka deyişle, çalışan erkeklerin medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde bir farklılaşma gerçekleşmemiş ve medeni durum ile işteki durum arasında güçlü ilişki oluşmuştur.

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2013 yılında (Şekil 9) 1988 ve 2003 yılına son derece benzer biçimde çalışan erkeklerin medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi neredeyse bir farklılaşma gerçekleşmemiş ve medeni durum ile işteki durum arasında güçlü yakınlıklar görülmüştür.

Şekil 9: Mütakabiliyet Haritası (Biplot)-2013-Erkek-İstihdam

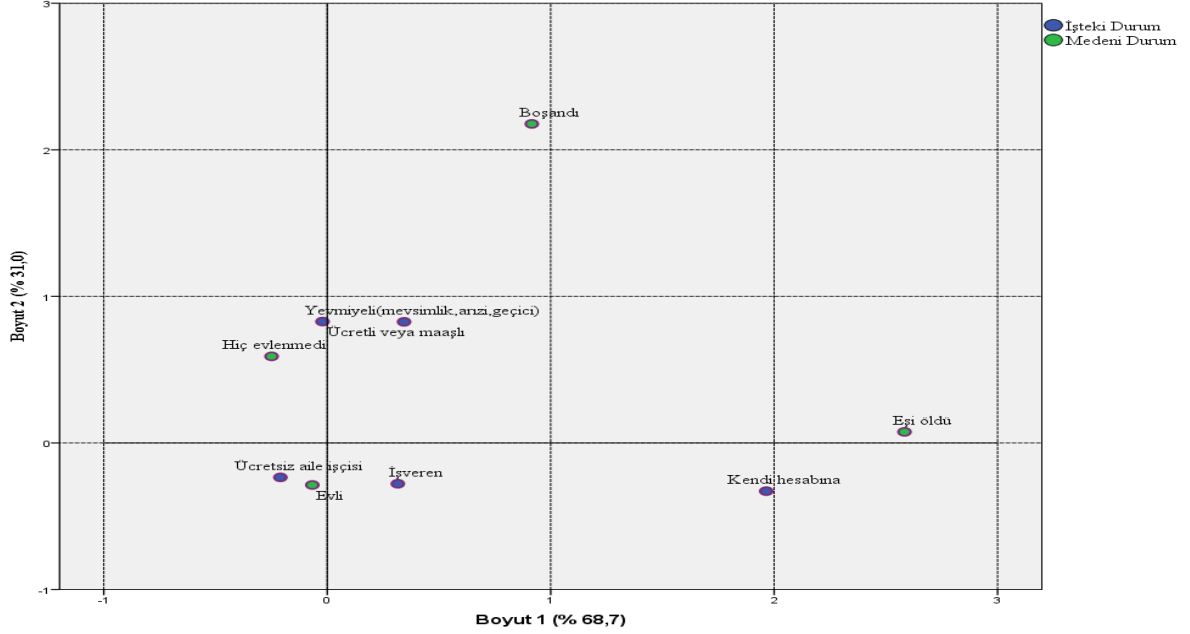

Kaynak: 2013 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

1988 yılında, medeni durum ve işteki durum arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 10) ücretsiz aile işçisi kadınlar ve işveren kadınlar aynı yıldaki ücretsiz aile işçisi ve işveren erkeklerle karşıt biçimde -erkekler hiç evlenmemiş profile çok yakındır- evli profile yakın oldukları görülmüştür. Bir başka deyişle, aile ve bakım işlerindeki geleneksel sorumluluğu da yüklenmek zorunda kalan söz konusu kadınların aynı zamanda en güvencesiz işi temsil eden ücretsiz aile işçiliğine çok yakın oldukları görülmektedir. Buna karşın, hiç evlenmemiş kadınların ise ücretli veya maaşlı ve yevmiyeli işlerde çalıştıkları görülmektedir. Bir başka deyişle, işgücü piyasasında belli bir ücret karşılığı çalışan kadınlar hiç evlenmemiş profile görece çok yakındır. Hiç evlenmemiş kadınlar en azından evliliğin getirdiği eş ve çocuk sorumluluklarına sahip olmadığı için ücretli işlerde çalışma ihtimali büyük ölçüde artmaktadır. Dolayısıyla evli olmak ya da olmamak kadınların işgücü piyasasında ücretli olarak istihdam edilmelerinde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşi ölmüş kadınların da aynı yıldaki erkeklerle benzer biçimde kendi hesabına çalışmaya yakın oldukları görülmektedir.

Türkiye genelinde 2002-2008 yıllarında arasında HHBA verilerine göre yapılan bir çalışmada yaşın ilerlemesi evli kadınları çalışma yaşamından uzak tutarken, bekâr kadınların iş hayatına katılımını artırdığı ortaya konmuştur (Ayvaz Kızılgöl 2012, 100). Başka bir çalışmada 2006 yılında evli kadınların istihdama katılım oranı %23,1 iken, bekârlar %34,3, boşanmışlar ise %42,1 oranına sahiptirler (Dayıoğlu ve Kırdar 2010, 34). 2002-2008 HHBA verilerinin kullanıldığı bir başka çalışmada, evli kadınların veya boşanmış/ayrı yaşayan kadınların istihdama katılma ihtimallerinin bekârlara nazaran daha düşük olduğunu göstermiştir (Kılıç ve Öztürk 2014, 128). Türkiye'de 2014-2015 zaman kullanım anketi verilerinden hareket eden güncel bir çalışmada, kadınların hanehalkı üyelerinin bakımı için tükettikleri zamanın ve bakım hizmetlerine erişimin kadınların istihdam ihtimalini belirleyen en önemli etkenler olduğunu göstermektedir (Ekiz Gökmen 2021).

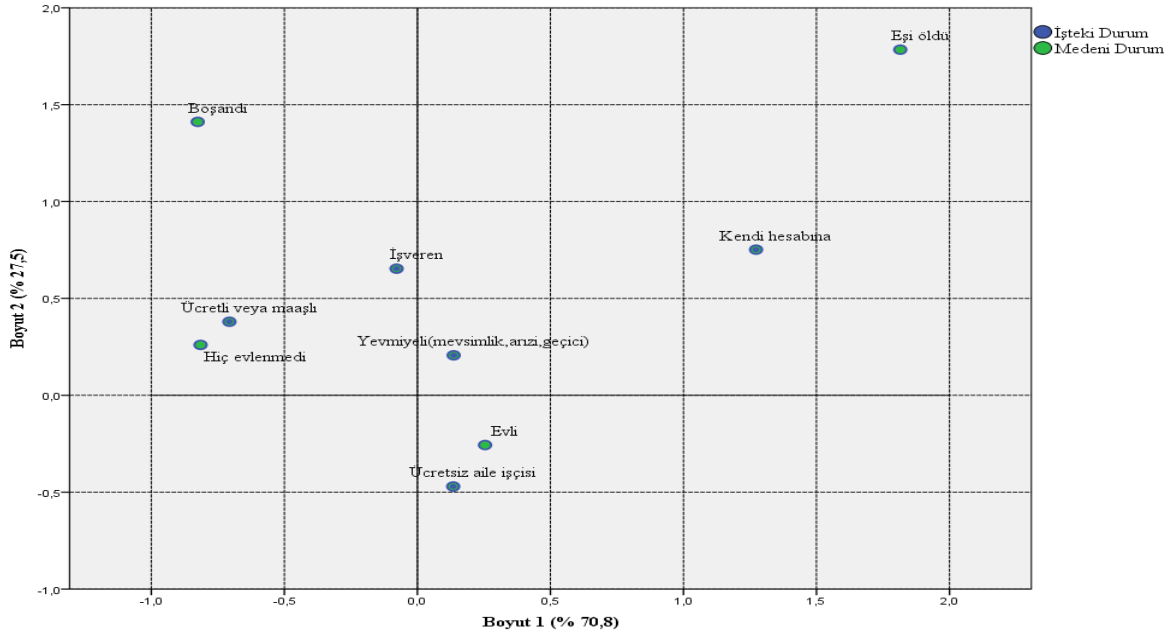
Şekil 10: Mütakabiliyet Haritası (Biplot)-1988-Kadın-Istihdam

Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

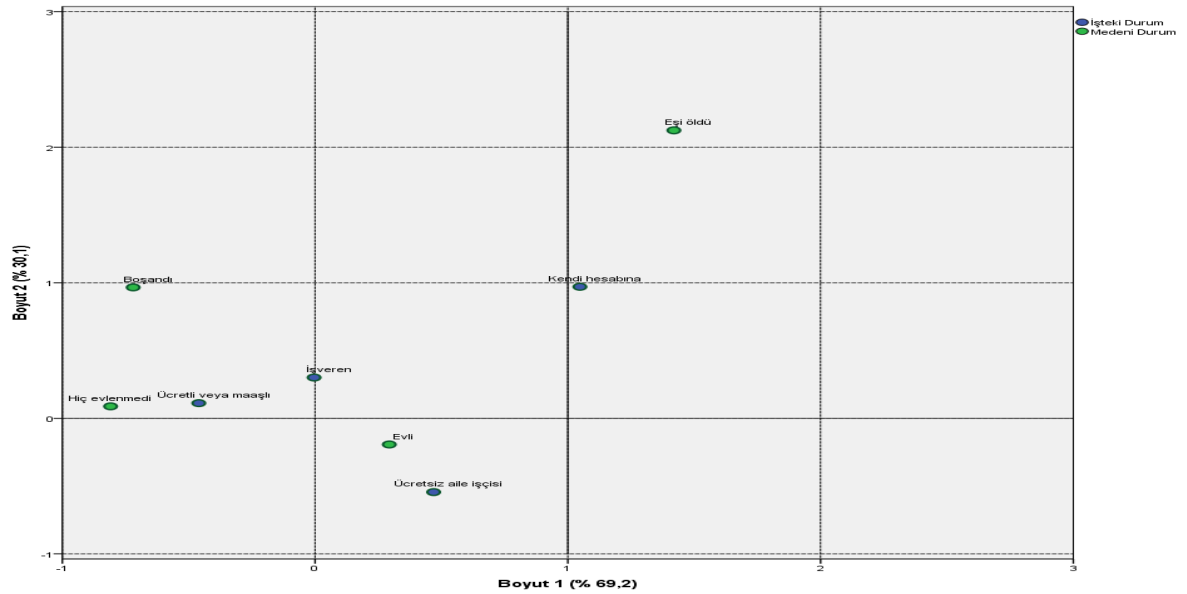
2003 yılında (Şekil 11) ve 2013 yılında (Şekil 12) çalışan kadınların medeni durumu ve işteki durumları arasındaki yapının 1988 yılındaki ilişkiyi hemen hemen tekrar ettiği görülmektedir. Başka bir deyişle, çalışan kadınların medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde bir farklılaşma gerçekleştirilmemiş ve medeni durum ile işteki durum arasında güçlü ilişkiler oluşmuştur.

Şekil 11: Mütakabiliyet Haritası (Biplot)-2003-Kadın-İstihdam

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

Şekil 12: Mütakabiliyet Analizi (Biplot)-2013-Kadın-İstihdam

Kaynak: 2013 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

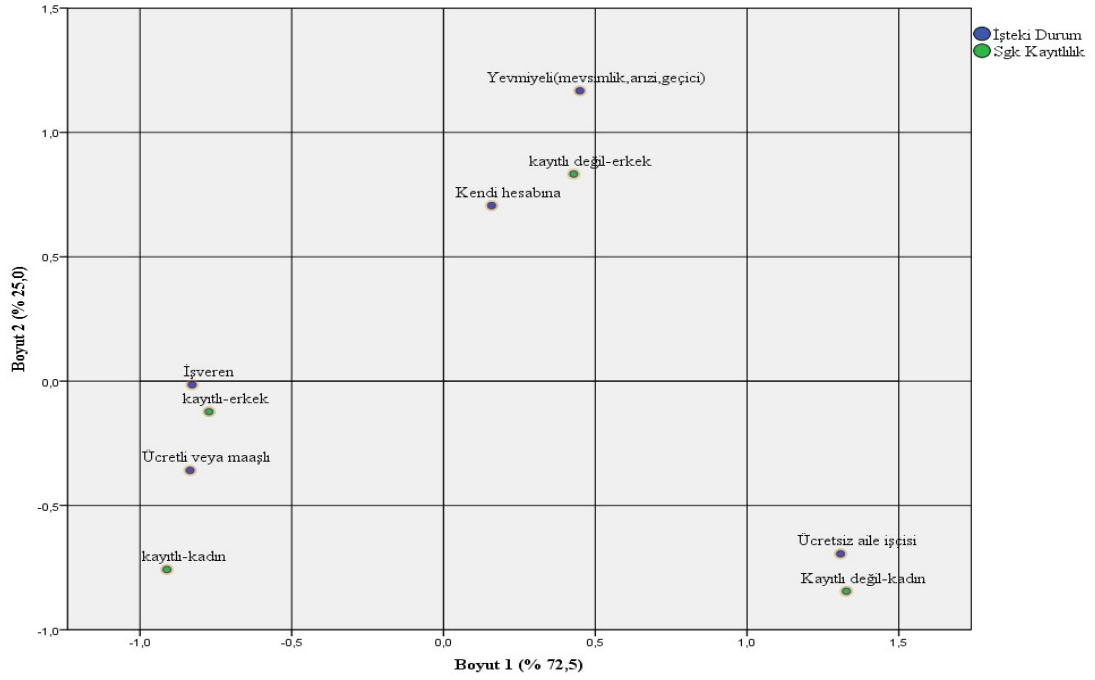
İşteki Durum ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılık İlişkisi

Bu bölümde, 2000⁷ ve 2019 yıllarında erkeklerin ve kadınların “işteki durumları” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık” arasındaki ilişkisellikleri gösteren mütekabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütekabiliyet haritaları oluşturulmuştur.

2000 yılında (Şekil 13) kayıtlı çalışan kadınların ve kayıtlı çalışan erkeklerin ücretli veya maaşlı iş ve işveren profiliyle çok yakın ilişkileri vardır. Söz konusu çalışan erkeklerin ve kadınların ayırt edici profilleri ücretli veya maaşlı ve işverendir. Bir başka deyişle, kayıtlı çalışan erkekler ve kadınlar büyük ölçüde işveren ya da ücretli olmaktadır. Kayıt dışı çalışan erkeklerin yevmiyeli ve kendi hesabına çalışmayla çok yakın ilişkileri vardır. Kendi hesabına çalışma kayıt dışı çalışan erkeklerin ayırt edici profilidir. Bir başka deyişle, kayıtlı olarak çalışmayan erkekler yevmiyeli ya da kendi hesabına çalışmaktadırlar. Buna karşın, kayıt dışı çalışan kadınların ücretsiz aile işçisi profile çok yakın ilişkisi vardır. Ücretsiz aile işçiliği kayıt dışı çalışan kadınların ayırt edici profilidir. Dolayısıyla, kayıtlı olmak ile kayıt dışı olmak bakımından işteki durum kadınlar açısından keskin biçimde değişmektedir. Kayıtlı erkekler ve kayıtlı kadınlar arasında işteki durum açısından ise bir farklılaşma yoktur. Bir başka deyişle, eğitim seviyesi en yüksek kadınlar ve erkekler arasında işgücü piyasasında görece daha “eşitlikçi” bir yapının olduğu zannedilebilir. Bununla beraber, eğitim seviyesi en yüksek kadınlardan özellikle evli olanların iş yükü ve ev ve hane bakım işleri dolayısıyla erkeklere nazaran “bir güne iki mesai sığdırmak” ya da “ikinci vardiyayı” yapmak zorunda olduklarını söylemek mümkündür. Yine eğitim seviyesi görece yüksek kadınlardan bekâr olanların aynı eğitim seviyesindeki evli kadınlardan görece daha avantajlı olabileceğini söylemek mümkündür. Buna karşın, eğitim seviyesi yüksek kadınlar evli olmayı tercih ettikleri takdirde “bir güne iki mesai sığdırmak” zorunda kalacaklar ve hâlihazırdaki refah rejimi dolayısıyla ya aile üyelerinden ya da piyasadan özellikle çocuk bakımı ihtiyacını karşılamaya çalışacaklardır.

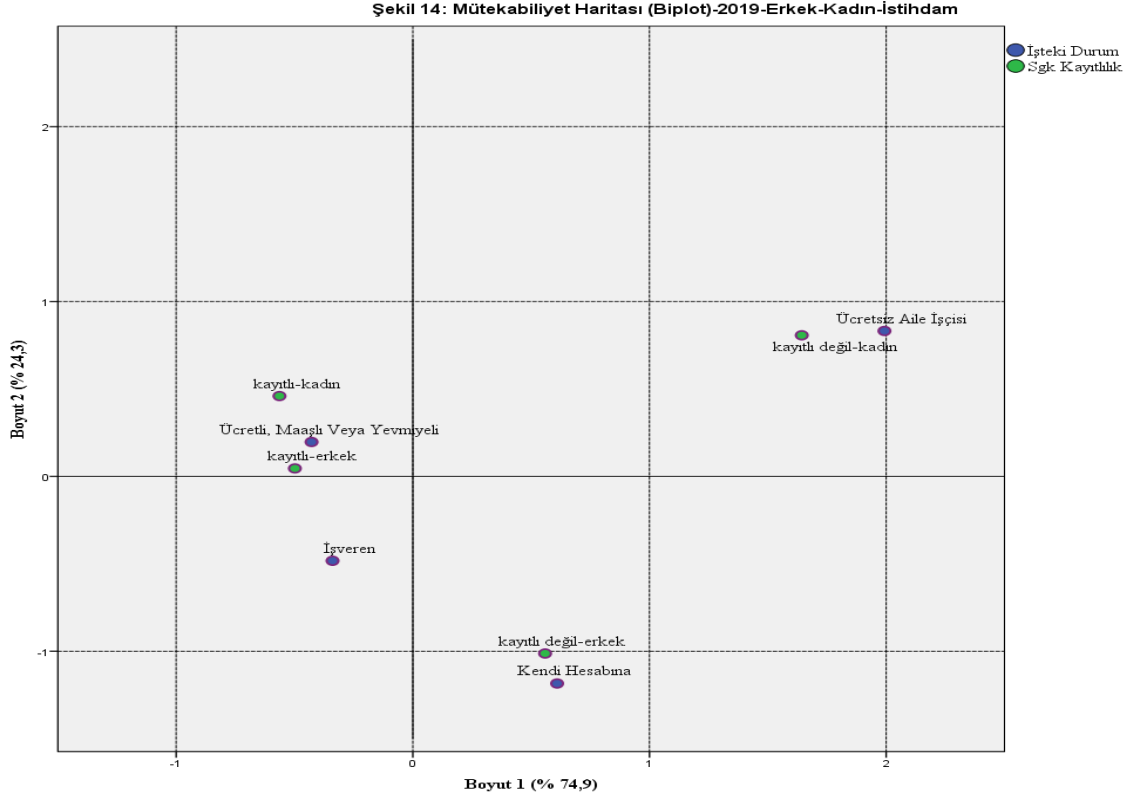
Eğitim seviyesi en düşük olan kayıt dışı çalışan kadınlar ve erkekler yaptıkları iş dolayısıyla keskin biçimde birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Kayıt dışı çalışan kadınlar hem ev ve hane sorumlulukları ile ilgilenip hem de ücretsiz aile işlerinde çalışırken, kayıt dışı çalışan erkekler geleneksel olarak hem ev ve hane bakımı sorumluluklarından muafırlar hem de güvencesiz de olsa para kazanabilecekleri bir iş (kendi hesabına veya yevmiyeli) bulabilmektedirler. Dolayısıyla kayıt dışı çalışan kadınlar büyük ölçüde ev ve hane işlerinin geleneksel sorumluluğu dolayısıyla sadece ücretsiz aile işçisi olabilmektedirler. Bu durum ev ve hane işlerinin geleneksel sorumluluğu nedeniyle kadınların işgücü piyasasında ücretli ya da gelir getirici formel bir işte çalışmasını büyük ölçüde engellemektedir.

Şekil 13: Mütekaabiliyet Analizi (Biplot)-2000-Erkek-Kadın-İstihdam

Kaynak: 2000 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2019 yılında (Şekil 14) kayıtlı çalışan erkek ve kadınlar 2000 (Şekil 13) yılında olduğu gibi ücretli, maaşlı veya yevmiyeli profille⁸ yakın ilişkidir. Bir başka deyişle, kayıtlı çalışan kadın ve erkekler ücretli işlerde çalışmaktadırlar ve aralarında görece “eşitlikçi” bir yapı hâkimdir. 2019 yılında kayıtlı çalışan erkekler ve kadınlar 2000 yılında olduğu gibi işveren profiline de görece yakın olmakla birlikte, kayıtlı çalışan erkekler kayıtlı çalışan kadınlara nazaran işveren profiline görece daha yakındırlar. İşveren profilini daha çok erkek çalışanlar işgal etmektedir. 2019 yılında, kayıt dışı çalışan erkekler 2000 yılındaki gibi kendi hesabına çalışmaktadırlar. 2019 yılında, ücretsiz aile işçiliğinin kayıt dışı çalışan kadınların ayırt edici profili olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, en güvencesiz koşullarda çalışan ve aile ve çalışmanın “çifte yükünü” taşıyan kesim herhangi bir sosyal güvenlik kaydı olmayan kadınlardır. 2019 yılında, 2000 yılında olduğu gibi kayıt dışı çalışan kadınlar ve erkekler arasında keskin bir “ayrım” vardır. Kayıt dışı çalışan kadınlar büyük ölçüde ücretsiz aile işçiliğine mahkûmken, kayıt dışı çalışan erkekler kendi hesabına çalışabilmektedirler. 2000 yılında olduğu gibi 2019 yılında da kayıt dışı çalışan kadınlar, ev ve hane işleri ve ücretsiz aile işçisi olmaları dolayısıyla hiçbir “resmi” gelire sahip olmadıklarından “çifte yüke” maruz kalırken⁹ kayıt dışı çalışan erkekler en azından ev ve hane işleri sorumluluğuna katılmamakta ve kısmi de olsa bir gelire sahip olabileme avantajına sahip olmaktadır.

Kaynak: 2019 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

Sonuç Yerine

Türkiye eşitsiz bir korporatizmin geçerli olduğu, korporatist yapının dışında kalanların resmi bir sosyal güvenceden dışlandığı ve özellikle çalışmayan ya da enformel koşullarda çalışan kadınların erkek hane reisine bağımlı olduğu baskın bir aileselci refah rejimine sahiptir. Söz konusu rejim neoliberal politikaların emeği güvencesizleştiren piyasa yönelimli politikalarıyla da birbirini beslemektedir. Türkiye'nin refah devleti, Esping-Andersenci anlamda kamusal bakım hizmetlerinin güçlü ve yaygın olmamasından dolayı meta-dışlaştırmanın çok zayıf nitelikte olduğu, aileselcilikten çıkışın zayıf olduğu, buna karşın aileselciliğin Güney Avrupa devletleri ya da Akdeniz refah devletlerindeki gibi son derece güçlü olduğu bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu yapı Türkiye'de baskın aileselci refah kaynağı ve bununla uyumluluk gösteren neoliberal politikalarla özellikle erkeklere nazaran kadınları ya geleneksel statülerine hapsedmekte ya da kadınları iş yaşamı ile hane ve bakım işlerini uyumlulaştırma baskısı altında işgücü piyasasında eşitsiz koşullarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de 1980'lerden günümüze, ücretli ve ücretsiz emek ekseninde istihdam edilen kadın ve erkeklerin hem kendi içlerindeki hem de kendi aralarındaki eşitsizliklerin eğitim durumu, medeni durum ve sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkla olan ilişkilerinin nasıl bir yapıda olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. 1988, 2003 ve 2019 yıllarında hem erkeklerin hem de kadınların eğitim durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritalarında belirgin ilişkisellikler keşfedilmiştir. Kabaca otuz yıllık bir zamansal süreç içinde her iki toplumsal cinsiyetteki ilişki yapılarının kendini büyük ölçüde tekrar ettikleri görülmüştür. Erkek çalışanlarda ilkökul seviyesinden yükseköğretime kadar farklı eğitim profillerindeki erkekler ücretli veya maaşlı işte çalışırken, eğitim seviyesi lise ve yükseköğrenim seviyesindeki kadınların ücretli veya maaşlı işle çok sıkı ilişki içinde olduğu görülmüştür. Erkeklerde farklı seviyelerde formel eğitim almış tüm erkekler ücretli veya maaşlı işte çalışabilirlerken, kadın çalışanlardan yükseköğrenim seviyesinde eğitim almış olanların ücretli veya maaşlı işte çalışabildikleri görülmektedir. Bir başka deyişle, kadın çalışanların güvenceli işte çalışabilmeleri eğitim seviyesinin yüksek olmasından geçmektedir. Ücretsiz aile işçisi erkekler ve yevmiyeli çalışan erkekler ilkökul ve ortaokul seviyesiyle yakın ilişkiyle, okuma yazma

bilmeyen ve okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen en düşük eğitim seviyesindeki kadınların ücretsiz aile işçisi oldukları ya da yevmiyeli çalıştıkları görülmektedir. Bir başka deyişle, kadın çalışanların erkek çalışanlara nazaran görece güvenceli işte çalışabilmeleri için eğitim seviyelerinin yüksek olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu kadınlar en güvencesiz koşullara maruz kalabilmektedirler. İşveren kadınlarda ortaokuldan lise ve yükseköğrenime doğru günümüze yaklaştıkça eğitim seviyesinin yükselişe geçtiği ve eğitim seviyesi görece yüksek kadınların işveren olduğu görülmektedir.

1988, 2003 ve 2013 yıllarında hem erkeklerin hem de kadınların medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi temsil eden mütakabiliyet haritalarında net ilişkililikler keşfedilmiş ve kabaca yirmi beş yıllık bir zamansal süreç içinde her iki cinsiyetteki ilişkiyi temsil eden hemen hemen tekrar ettiği görülmüştür. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan erkekler hiç evlenmeyen profile çok yakinken, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların evli profile çok yakın oldukları görülmüştür. Bir başka deyişle, evli kadınların büyük ölçüde hem hane ve bakım işlerinin sorumluluğunu hem de en güvencesiz işi temsil eden ve kocaya ya da babaya bağımlı kılan ücretsiz aile işçisi olabildikleri görülmektedir. Evli ve boşanmış profildeki erkekler ücretsiz aile işçiliği dışında bir ücret ya da gelir getiren bir işte çalışma fırsatına sahip olurlarken, kadın çalışanlardan özellikle hiç evlenmemiş kadınların ücretli, maaşlı veya yevmiyeli işlerde çalışabildikleri ve söz konusu kadınların evliliğin yüklediği eş ve çocuk sorumluluklarını taşımadıkları için ücretli ya da görece sosyal koruma sağlayan işlerde çalışabildikleri görülmektedir. Kadınlarda erkeklerdekine karşıt biçimde evli olma ya da olmama durumu kadınların işgücü piyasasında güvenceli ya da güvencesiz koşullarda çalışmalarında son derece belirleyici bir faktör olarak önümüze çıkmaktadır.

2000 ve 2019 yıllarında erkeklerin ve kadınların işteki durumları ile sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkları arasındaki ilişkileri temsil eden mütakabiliyet haritasında belirgin ilişkililikler ortaya çıkarılmış ve söz konusu zamansal süreç içinde bu ilişkiyi temsil eden büyük ölçüde devam ettiği görülmüştür. Kayıtlı çalışan erkek ve kadınların 2000 ve 2019 yıllarında birbirine benzer şekilde ücretli ya da işveren profiliyle çok yakın ilişkide oldukları görülmektedir. Buna karşın, kayıt dışı çalışan erkeklerin ve kayıt dışı çalışan kadınların işteki durumları belirgin biçimde farklılaşmaktadır. Kayıt dışı çalışan erkekler yevmiyeli ve kendi hesabına çalışmaya görece yakın olmakla birlikte, geleneksel olarak ev ve hane işlerinden muaf tutulabilmektedirler. Aynı zamanda asgari seviyelerde de olsa bir ücret veya gelir elde etme şansına sahiptirler. Kayıt dışı çalışan kadınlar ise, ücretsiz aile işçiliğine neredeyse hapsedilmekte, ev ve hane işlerinin kadına yüklediği geleneksel sorumluluk nedeniyle işgücü piyasasında görece özgürleşmelerine imkân tanıyacak ücretli ya da gelir getirici bir işte çalışmaları büyük ölçüde engellenmektedir. Dolayısıyla, kayıtlı çalışan kadınlar ile kayıt dışı çalışan kadınlar arasında işteki durumdan ötürü sosyal güvenceye sahip olma ya da olmama durumu “katı” biçimde değişmesine karşın, kayıtlı çalışan kadınlar ve erkekler arasında işgücü piyasasında sosyal bir korumaya erişim noktasında görece “eşitlikçi” bir yapı hâkimdir. Ayrıca, evli ve yükseköğretim mezunu çalışan kadınlar iş yükü ve ev ve hane bakımı işleri dolayısıyla “çifte mesai yükünü” omuzlamak zorunda kalırlarken, yükseköğrenim mezunu hiç evlenmemiş çalışan kadınların aynı eğitim seviyesindeki evli kadınlara nazaran toplam iş yükü bakımından daha avantajlı bir konuma sahip olduğu gerçeği çıkarılabilmektedir. Bununla birlikte, eğitim seviyesi görece en yüksek olan çalışan kadınlar evli olmaları durumunda, “bir güne iki mesai sığdırmak” zorunda kalacaklardır. Hâlihazırdaki aileselci ve neoliberal refah rejimi dolayısıyla kamusal bakım hizmetlerinin henüz meta-dışlaştırılmaması nedeniyle özellikle çocuk bakımı için ya hâkim aileselcilik üzerinden aile üyelerinden destek almak zorunda kalacaklar ya da piyasadaki özel bakım merkezlerinden bu ihtiyaçları karşılamak zorunda olacaklardır.

¹Ücretli ya da maaşlı veya yevmiyeli işler kastedilmektedir.

²Ücretsiz aile işçiliği ve hane ve bakım işleri kastedilmektedir.

³Refah devleti literatüründe hızlıca klasik bir eser haline gelen Esping-Andersen'in refah rejimleri sınıflandırması orijinal bir kavramsallaştırmadan ve mukayeseli bir metodolojiden hareketle toplumların sosyal korumaları üzerinden örgütlenme biçimlerinin çeşitliliğini ortaya koymuştur (Esping-Andersen 2014, 73). Refah rejimi üzerine yapılan tartışmalarda Esping-Andersen'in refah sistemleriyle ilgili sınıflandırmasına hem kapsam hem de yöntem açısından eleştirel yaklaşımlar getirilmiş olsa bile, getirilen eleştirilerin çoğunun Esping-Andersen'in çalışmasını doğruladığı ya da katkıda bulunduğu ve refah sistemleri üzerine yapılan çalışmaların Esping-Andersen'in çalışmasının bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir (Gümüş 2020).

⁴TÜİK işgücü İstatistiklerine (2021) göre ücretsiz aile işçisi kadınlardan kayıt dışı çalışanlar kayıtlı çalışanların 11,6 katıdır. Erkeklerde ise bu oran 7,17 katıdır. Kendi hesabına çalışan kadınlardan kayıt dışı çalışanlar kayıtlı çalışanların 3,18 katıdır. Erkeklerde ise bu oran 1,44 katıdır. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınlardan ise kayıtlı çalışan kadınlar kayıt dışı çalışanların 5.71 katıdır. Erkeklerde ise bu oran 6,52 katıdır.

⁵İkinci Vardiya olarak Türkçeye çevrelebilir.

⁶Evlilikte kişilerin kendi eğitim profiline eş seviyede bir kişiyle evlenmeyi tercih etmesidir (Durmaz 2018, 67).

⁷TÜİK internet veri tabanında sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık ile ilgili veriler 2000 yılından itibaren başlamaktadır.

⁸Yevmiyeli profil daha önce ücretli veya maaşlı kategorisinden ayrı bir kategoriye. 2009 yılından itibaren ücretli veya maaşlı kategorisi ile birleştirildiği için kayıtlı olmaya daha yakın gözükmektedir.

⁹Söz konusu kadınlar kocalarının ya da babalarının sosyal sigortası dolayısıyla sağlık güvencesinden yararlanabilmektedirler. Bir başka deyişle, kocaya ya da babaya bağımlılık üzerine işleyen ataerkil bir sistem devam etmektedir.

Kaynakça

Acar, Feride ve Gülbanu Altınok. *Paths, Borders and Bridges: Impact of Ethnicity and Religion on Women's Movement in Turkey*. (Budapeşte: QUING Conference, 2009).

Acar-Savran, Gülnür. "Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması" *Praksis* 10, (2002): 159-210.

Acar-Savran, Gülnür. "İkinci Basıma Önsöz," *Kadının Görünmeyn Emeği: Maddecı Bir Feminizm Üzerine* ed. Gülnür Acar-Savran ve Nesrin, Tura Demiryontan (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 9-16.

Ayvaz Kızılgöl, Özlem. Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz" *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 13, no. 1 (2012): 88-101.

Bonoli, Giuliano. "Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach" *Journal of Social Policy*, 26, no. 3 (1997): 351-372.

Bourdieu, Pierre ve Loic Wacquant. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. çev., Nazlı Ökten. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

Bourdieu, Pierre. *Ayrım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev., Derya Fırat ve Günce Berkkut. (İstanbul: Heretik Yayınları, 2015).

Buğra, Ayşe. "Söyleşiler," *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar* ed. Nadir Özbek (İstanbul: Tarih Vakfı, 2006), 386-390.

Buğra, Ayşe. "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 47-69.

Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder. *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*. (Ankara: UNDP, 2003).

Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder. "The Turkish Welfare Regime in Transformation" *Journal of European Social Policy* 16, no. 3 (2006): 211-228.

Dayıoğlu, Meltem ve Murat G. Kırdar. *Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler*. (Ankara: T.C. DPT ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, 2010).

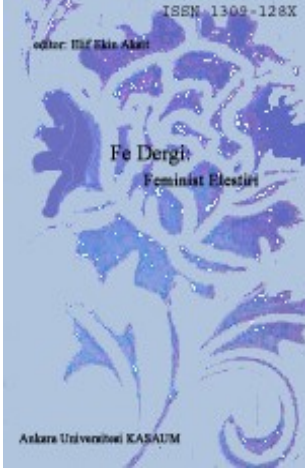
Dedeoğlu, Saniye. "Türkiye'de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 211-229.

Dedeoğlu, Saniye ve Adem Yavuz Elveren. "Giriş: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Refah Devleti," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 29-45.

- Dedeoğlu, Saniye, Aslı Şahankaya Adar ve Yasemin Sıralı. *Kurumlar Arası İşbirlikleri İle Kadın İstihdamını Desteklemek: Erken Çocukluk Bakımı ve Eğitimi Uygulamaları* haz. (Ankara, Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021).
- Dolgun, Anıl ve Reha Alpar. "Uyum Analizi," *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, ed. Reha Alpar (Ankara: Detay Yayıncılık, 2013), 365-392.
- Durmaz, Nursel. "“Tamamlanmamış Devrim”in Türkiye Yansımaları," *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç*, ed. Çağla Ünlütürk-Ulutaş (İstanbul: Notabene Yayınları, 2018), 67-98.
- Ecevit, Yıldız. "Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi," *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 11-26.
- Ekiz Gökmen, Çisel. "Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Yoksulluğu: Haneçi Ücretli ve Ücretsiz Emek Sunumu" *Çalışma ve Toplum* 4, (2017): 1953-1988.
- Ekiz Gökmen, Çisel. "A new perspective on women’s care burden and employment in Turkey" *New Perspective on Turkey* 66, (2021): 11-34.
- Emirbayer, Mustafa. "Önsöz: İlişkisel Dönüş-Geçmiş Şimdi Gelecek," *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, ed. Güney Çeğin ve Emrah Göker (İstanbul: Notabene Yayınları, 2012), 7-10.
- Esping-Andersen, Gösta. *Les trois mondes de l’État -providence, Essai sur le capitalisme moderne*, çev., François Xavier Merrien et.al. (Paris: Presses Universitaires de France, 2007).
- Esping-Andersen, Gösta. *Tamamlanmamış Devrim. Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, çev., Selin Çağatay. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).
- Esping-Andersen, Gösta. "Le diversité des État-Providence, Entretien avec Gösta Esping-Andersen," *Dix Questions sur le capitalisme aujourd’hui*, ed. Renaud Charoitte (Auxerre Cedex: Sciences Humaines Éditions, 2014), 73-83.
- Esping-Andersen, Gösta. "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 33-54.
- Ferrera, Maurizio, "Sosyal Avrupa’da "Güney Avrupa Refah Modeli,"" *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 195-229.
- Gal, John. "Exploring the Extended Family of Mediterranean Welfare States, or: Did Beveridge and Bismarck Take a Mediterranean Cruise Together?," *Children, Gender and Families in Mediterranean Welfare States*, ed. Mimi Ajzenstadt ve John Gal (Heidelberg, London New York: Springer, 2010), 77-101.
- Gough, Ian. "Güney Avrupa’da Sosyal Yardım," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 231-260.
- Gümüş, İskender. "Esping-Andersen ve Refah Rejimi Tartışmaları: Teorik Bir Değerlendirme" *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3, no. 1 (2020), 101-117.
- Güvenç, Murat ve Hasan Kirmanoğlu. *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009).
- Hochschild, Arlie ve Anne Machung. *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. (New York: Penguin Books, 2012).
- IBM Statistical Package for the Social Sciences 22.
- İlkkaracan, İpek. "Uzlaştırma Politikalarının Yokluğunda Türkiye Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri," *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* der. İpek İlkkaracan (İstanbul: İTÜ Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, 2010), 21-57.
- İlkkaracan, İpek ve Emel Memiş. "Transformations in the Gender Gaps in Paid and Unpaid Work the Covid-19 Pandemic: Findings From Turkey" *Feminist Economics* 27, no. 1-2 (2021): 288-309.

- Kılıç, Azer. "The Gender Dimension of Social Policy Reform in Turkey: Toward Equal Citizenship?" *Social Policy & Administration* 42, no. 5 (2008): 487-503.
- Kılıç, Dilek ve Selcen Öztürk, "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama" *Amme İdare Dergisi* 47, no. 1 (2014): 107-130.
- Lewis, Jane. "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts" *Social Politics*, 4, no. 2 (1997): 160-177.
- Lordoğlu, Ceren. *İstanbul'da Bekar Kadın Olmak*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).
- Makal, Ahmet ve Gülay Toksöz. "Sunuş," *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 9-17.
- Memiş, Emel, Umut Öneş ve Burça Kızılırmak. "Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 159-182.
- Mingione, Enzo. "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Dışlanmaya Karşı Mücadele," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 261-286.
- Moreno, Luis. "'Süper Kadınlar' ve Akdeniz Refahı," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 375-395.
- Öneş, Umut, Burça Kızılırmak ve Emel Memiş. "Türkiye'de Yoksulluk ve Haneçi İş Zamanı Dağılımı: Analiz ve Politika Önerileri," *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* der. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 123-146.
- Özar, Şemsa ve Burcu Yakut-Çakar. *Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi*. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, 2011).
- Özbay, Ferhunde. *Kadın Emeği Seçme Yazılar* der. Şemsa Özar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).
- Öztan, Ece. "Türkiye'de ailecilik, biyosiyaset ve toplumsal cinsiyet rejimi" *Toplum ve Bilim* 130 (2014): 176-188.
- Toksöz, Gülay. "Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 103-126.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (1988) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2000) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2003) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2013) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Wacquant, Loic. "Giriş," *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, ed. Pierre Bourdieu ve Loic Wacquant, çev., Nazlı Ökten (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 13-45.

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

***BAK ŞU KONUŞANA! 52 Hafta 52 Erkek Tesadüf Değil
Erkek Şiddeti projesinin söylem analizi***

İlkay Özkürüalpli

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 11.09.2022

Yazı Kabul Tarihi: 06.12.2022

Bu makaleyi alıntılar için: İlkay Özkürüalpli, “**BAK ŞU KONUŞANA! 52 Hafta 52 Erkek Tesadüf Değil Erkek Şiddeti projesinin söylem analizi**” *Fe Dergi 14*, no. 2 (2022), 56-69.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_4/

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

BAK ŞU KONUŞANA! 52 Hafta 52 Erkek Tesadüf Değil Erkek Şiddeti projesinin söylem analizi

İlkay Özküraplı*

Bir sorun olarak erkek şiddetinin çözümüne ilişkin girişim ve tahayyüllerde erkek kategorisi çoğunlukla sadece sorunla ilişkili olarak ele alınır. Öte yandan bizzat erkeklerin kendisini de bu mücadelelerde pek görmez ve de duymayız. Halbuki çözüme yönelik herhangi bir çaba sorunun sorumlu faillerinin dönüşümünden geçer ve bunun da ilk adımı çözümden ziyade sorunu tanımaktır. Bu sebeple, çalışmanın temel sorunsalını erkekler “bir sorun olarak erkek şiddeti” ile nasıl ilişkilendir sorusu oluşturur. Bu doğrultuda, çalışmada Bianet’in 2018 yılında gerçekleştirdiği 52 Hafta 52 Erkek, Tesadüf Değil Erkek Şiddeti isimli projesinde erkeklerin ürettiği şiddet ve erkeklikler hakkında yazan 52 metin, eleştirel söylem analiziyle erkek özneliği, şiddetle ilişkilene stratejileri ve çözüm tahayyülleri şeklinde üç başlık altında incelenmiştir. Bu çalışma, feminizm ve erkekler arasında kurulabilecek bir ittifakın peşinde, erkek şiddeti ile bir sorun olarak ilişkilenebilen ve kendini ötekine açan bir erkek özneliğinin imkânlarını tartışmıştır.

Anahtar Kelimeler: erkek özneliği, eleştirel erkeklik çalışmaları, erkek şiddeti, “52 Hafta 52 Erkek”, eleştirel söylem analizi

LOOK WHO IS TALKING? Critical Discourse Analysis of 52 Weeks 52 Men

Regarding to the attempts and imaginations for the solution of male violence, the category of man is mostly discussed only in relation to the problem. However, we do not see/hear enough men themselves in these feminist struggles. For a significant solution, the transformation in need must be realized by responsible agents of that problem. Thus, the first step will be to recognize the problem rather than the solution. In this context, the problematic of this study follows the question of how men relate to male violence as a problem. Accordingly, this research investigates Bianet’s project titled as 52 Weeks 52 Men through critical discourse analysis. In pursuit of an alliance between feminism and men, this research discusses the possibilities of a male subjectivity that can be related to male violence as a problem and can open itself to the other.

Keywords: male subjectivity, critical masculinity studies, male violence, “52 Weeks 52 Men”, critical discourse analysis

Giriş

Erkek şiddeti sorunun çözümüne ilişkin girişim ve tahayyüllerde erkek kategorisi çoğunlukla sorun başlığının dışında yer almaz. Mor Çatı’nın Türkiye’de Erkek Şiddetiyle Mücadelede Koordinasyona İlişkin İzleme Raporu (2021), Türkiye CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu’nun BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi’ne sunduğu 8. dönem gölge raporunda (2021) ya da İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu Gölge Raporu’nda (2017) erkek kategorisi sadece “erkek şiddeti,” kadın-erkek eşitsizliği ya da araştırma verilerinde kadın-erkek arasındaki farkları açıklayan bir istatistik olarak geçer. Benzer şekilde, “Sığabildiğim Bir Dünya:” Kadına Yönelik Erkek Şiddetiyle Mücadelede Özneler, Kurumlar ve Yerel Çözümler raporunda (2021) erkek bu şiddetle mücadelenin öznelerinden biri değildir. Bu kıymetli raporların çözüm önerilerinde erkek sadece eğitilecek olandır. Halbuki, erkeklerin cinsiyet eşitliği çalışmalarında çözümün de bir parçası olması gerektiği her geçen gün daha fazla dile getirilmektedir. Örneğin Göker ve Polatdemir’in Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mekanizmaları Raporu (2019) üniversitelerdeki cinsiyet eşitliği mekanizmalarında erkeklere pek rastlanmadığına ve bu bağlamda erkeklik çalışmalarının geliştirilmesi gerekliliğine işaret ederken, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD), 2017 yılında başlayan Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi kapsamında 2020-2022 yılları arasında yayınladığı raporuna erkekler tematik başlığını eklemiştir (Sancar ve Göç-Bilgin 2021). Kendisine araştırma nesnesi olarak, sözünü ve perspektiflerini görünür kılmak için erkek

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-1310-6037>, ilkay.ozkuralpli@gmail.com

şiddeti mağduru kadınları ve LGBTİ+ bireyleri seçen ve onları öncelikli kılan çalışmalar, erkek şiddetini genellikle doğrudan erkek deneyimini içermeyecek biçimde ele alır (Özkazanç ve Yetiş 2020). Erkek şiddetine dair güncel verileri ve çözüm önerilerini bir araya getiren bu raporlarda ve diğer çalışmalarda erkeklerin sadece sorunun parçası olarak ele alınması ve çözümle ilgili tahayyüllerde bir özne olmaması kanımca bir eksiklik değildir. Mevzu bahis erkekleri, yani sorunun başlıca öznelerini çalışmanın odağı haline getirmek konusunda feminist kadın çalışmaları tedirgin ve isteksizdir. Zira çözüme dair bir ittifak erkekler nezdinde sorumlu ve değişimi arzulayan öznelerin katılımıyla kurulmadığı takdirde, çözüm kalıcı olmayacağı gibi, erkek tahakkümünün ve ayrıcalıklarının bu kez çözüm alanında yeniden üretilmesi an meselesidir. Kaldı ki erkek şiddeti sorununa ilişkin bir dönüşümün tüm sorumluluğu, yani “sadece şiddetin ve ayrımcılığın faili” olmanın ötesine geçmek, erkeklerin sorumluluğundadır (Sünbuloğlu vd. 2021, 29-30). Dolayısıyla bu mesele, ancak çalışma nesnesi doğrudan erkek özneler olan erkeklik çalışmaları açısından bir eksiklik olarak addedilebilir.

Doğrudan erkeklerle yönelik veya erkeklerle çalışan Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) Baba Destek Programı (BADEP), Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisyatifi (EEİİ), VolTrans, Pozitif Yaşam Derneği, YANINDAYIZ Derneği ve Mavi Kalem gibi sivil toplum örgütleri ya da akademik oluşumlar umut verici olsa da henüz sorunun kendisiyle samimi bir şekilde ilişkilenen White Ribbon Campaign, Promundo, MenEngage Alliance gibi¹ kampanyalara, erkek örgütlenmesine ya da doğrudan erkeğe pek rastlamıyoruz. Biz Erkek Değiliz İnisyatifi (BEDİ), Erkek Muhabbeti ve Rahatsız Erkekler gibi erkek örgütlenmeleri ne yazık ki artık faal değil.² Çözüm için atılacak öncelikli adımın sorunun tanınması olduğu gerçeğinden hareket edersek, erkeklerin özellikle erkek şiddeti adını verdiğimiz bu sorunla ilgili konuşmaları ve onunla yüzleşmeleri elzem. Bu açıdan, erkeklerin dünyasında yapılacak araştırmaların önemini vurgulayan Diana Scully'nin (2014) hüküm giymiş tecavüzcü erkeklerle yaptığı çalışma gibi, Türkiye’de de son dönemde şiddet ve erkekler ilişkisini doğrudan erkek deneyimleri üzerinden yürüten çalışmalar oldukça kıymetli. Bunlardan ikisi, doğrudan eşine/partnerine şiddet uygulamış cezaevindeki erkeklerle görüşen Çelik (2018) ve Öztürk’ün (2020) çalışmalarıdır. Yanı sıra, erkeklerin şiddetle ilgili görüşlerini, örneklemi doğrudan şiddet uyguladığı iddia edilemeyecek erkeklerle genişleten (Kardam ve Yüksel-Kaptanoğlu 2009; Yüksel-Kaptanoğlu 2015, 2018; Yetiş 2019) ve örneğin, erkeklerle yapılacak çalışmaların özellikle yerelde önemini vurgulayarak erkek sosyal çalışmacılar arasında gerçekleştirilmiş (Yetiş ve Kolluoğlu 2022) çalışmalar da mevcut. Bu yazıda mercek altına alacağım Bianet’in 52 Hafta 52 Erkek, *Tesadüf Değil Erkek Şiddeti* isimli projesi, erkek şiddetini bir sorun olarak konuşma davetine icabet eden erkeklerle gerçekleştirildiğinden ötürü söz konusu çalışmalara yapılmış bir katkı niteliğinde değerlendirilebilir.³

Tesadüf Değil Erkek Şiddeti projesinin editörü, bu ülkede “erkeklik” meselesinin erkekler tarafından yeterince tartışılmadığı, hatta kimi erkeklik ritüellerinin “sorun” olarak algılanmadığı tespitinden hareket ettiklerini söyler (Aydemir 2018). Haluk Kalafat ise yazı dizisinin başında bu projede erkeklerin “erkekliklerini” ve ‘erkeklerin ürettiği şiddete’ dair düşüncelerini, kişisel deneyimlerini paylaşacaklarını” ifade eder (2018). Bu amaçlar doğrultusunda, *MeToo* hareketinden⁴ ilhamla ortaya çıkan proje 52 hafta boyunca alanında uzman, “eli kalem tutabilen” 52 erkek ile gerçekleştirilmiştir. Bu erkeklerin çoğunun belirli bir kuşaktan olması (Özbay 2019), farklı kuşak perspektiflerini dışarıda bıraktığı için bir sınırlılık olsa da metinlere baktığımızda burada konuşan erkeklerin şiddete birinci elden, sıklıkla da ailelerinde tanık olduklarını görürüz. Bu yüzden, proje erkeklerin erkek şiddetiyle nasıl ilişkilendiğini düşünmeyi mümkün kılacak bir örnektir. Yazarların kimliği açısından belirleyici olan bir diğer öge ise, bu 52 erkeğin “bizim mahallenin erkekleri” olması. Metinler, “Türkiye’de kadın mücadelesinin bir biçimiyle parçası olanların birlikte oturdukları, yemek yedikleri, eğlendikleri, evlerine gittikleri, iş yaptıkları ve hatta aşık oldukları” ya da yazarların kendi ifadeleriyle feministlerle “karşılaşmış, konuşmuş, onları dinlemiş ve onlar tarafından eğitilmiş” erkekler tarafından kaleme alınmış (Çelenk 2019). İttifak imkânı açısından belki de en umut taşıyan, fakat tam da bu umuttan ötürü erkek şiddetinin faili ya da savunucusu olduklarında “bu erkekler bile” dediğimiz erkekler... Dolayısıyla önümüzde, bu “bile” üzerine de düşünebilmek için bir kapı aralanır. Bu “bile”, bize söz konusu erkeklerin aynı zamanda erkek şiddetiyle ilişkilerinin ya da değişimlerinin “nasıl”ına dair ipucu sunar. Tam da proje editörünün düşündüğü gibi, burada “bir sürü veri” var ve bu veriler bize çok “gerekli” (Aydemir 2018).

Erkek şiddetini erkeklerin dilinden okumak, hem şiddetin inşasını anlamaya hem de feminist mücadelenin erkeklerle kurabileceği ittifakın imkânlarına dair ipuçları barındırır. Dolayısıyla çalışmamın temel sorunsal erkeklerin *bir sorun olarak erkek şiddeti ile* nasıl ilişkilendikleridir. Bu sorunsal ışığında, çalışmamda kendini erkek olarak tanımlayan öznelerin metinlerinde sorunla nasıl ilişkilendiklerini (ya da ilişkilenediklerini) ve bu ilişkinin inşasında yer alan cinsiyetli özne konumlarını ve çözüm tahayyüllerini

inceledim ve 52 metni eleştirel söylem analizine tabi tuttum. Analiz sonucunda öne çıkan *erkek öznelliği, şiddetle ilişkilendirme stratejileri ve çözüm tahayyülleri* şeklindeki temaları metinlerden alıntılar ve kavramsal çerçeveye birlikte tartıştım.

Projede yazarların kimlikleri açık, fakat yazarları değil sadece metinleri incelediğimden altını çizmek isterim. Herkese açık bir mecrada yayınlanmış gazete yazılarının eleştirel söylem analizini yaptığımdan, metinleri yayımlandıkları hafta sayısını kullanarak verdim.⁵ Bu noktada, kullandığım eleştirel söylem analizinin feminist bir perspektife içkin olduğunun altını çizmek isterim. Erkekler üzerine yapılan çalışmaların, erkek temelli bir iktidarı, kadınları ve cinsiyetler arası güç ilişkilerini görmezden gelen yolları yeniden üretmekten kaçınmak için tedirginlikle yürütülmesi ve cinsiyetli öznenin güç ve ayrıcalıklarıyla ilişkisinin ön planda tutulması gerekir. Zira erkek öznelerin konuşması ya da onlar üzerine konuşmak tam da erkeklerin patriyarkanın öncelikli ve ayrıcalıklı failleri olmasından ötürü tehlikelidir (Frank 1993). Ayrıcalıklı bir grubun konuşması incelenirken, o ayrıcalığın devşirildiği patriyarkaya karşı her zamankinden daha fazla dikkatli olunmalıdır. *Beyazlık* (Whiteness: An Introduction) kitabının girişinde Steve Garner “eğer yapılan şey ırkçılık karşıtı literatüre bir katkı sağlamıyorsa hemen durulmalı” der (Garner 2007, 1). Benzer bir endişe erkeklik çalışmaları alanında çalışan araştırmacılar için de geçerlidir; zira her ne kadar feminist saiklerle hareket edilse de bu çalışmalarda, özellikle erkekler arası karşılaşmalarda elde edilen bilginin, görünür kılınp sorunsallaştırılmasından ziyade meşrulaştırılarak “anti-feminist bir bilgi” ortaya çıkarılması tehlikesi söz konusudur (Bozok 2013; Barutçu 2020). Dolayısıyla feminist bir kadın araştırmacı olmanın otomatikman beni bu tehlikeden azade kılmadığının farkındalığı ile yazmaya çalıştım.

Erkek Öznelliği

Feminist araştırmaların meselesi sadece kadınları çalışmak değil, öznellik ve öznel deneyimi ön plana çıkarmaktır. Feminist yöntem, feminist bir duruşla araştırma nesnesi bağlamında sosyal yaşamın bilgisinin nasıl üretildiğine ve bu bilginin kadınların toplumsal gerçeklikleriyle nasıl ilişkilendiğine dairdir. Bu anlamda, deneyim, merkezinde öznelliklerin olduğu ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamda nasıl üretildiğini/yeniden üretildiğini görünür kılan bir başlangıç noktasıdır (Öztan 2016; Kümbetoğlu 2008). Dolayısıyla feminist bir çalışma, sadece gündelik yaşantının basit bir anlatısı olarak deneyimden ya da bu deneyimlerin sonucu olarak görülen, sınırları belli mutlak bir kimlik kategorisinden yola çıkmaz. Deneyim ve öznenin iktidar ilişkileri içerisinde karşılıklı kurucu ilişkisinden, bu öznelerin konumlu öznelliklerine ve konumlanmış bilgilerine açılan bir deneyimden hareket eder (Haraway 2010). Bu açıdan bakıldığında, projenin başardığı şeylerden biri, erkek deneyimlerini erkeklerin kaleminden dile getirmektir. Fakat Özbay’ın projeye yönelttiği eleştirilerde altını çizdiği üzere, erkekler kendileri hakkında konuşmada pek de başarılı değildir (2019). Cinsiyetli bir özne olarak konuşmadaki bu başarısızlık, erkeğin kendini cinsiyetten azade olarak görmesi, bir başka deyişle kendi cinsiyet kimliğinin bir norm olarak kurulması ile açıklanabilir. Nitekim, özellikle şiddet eylemleriyle ilgili yazarlarca bir “erkek” öznenin bahsedememe söz konusudur:

Minibüste şort giyen kız öğrenciye “tahrik oldum” diye saldıran *gözü dönmüşten*, sokakta kedi yavrusunu işkenceyle öldüren mahalleliye, sınıftaki kısa boylu, gözlüklü çocuğu itip kakan küçük *zorbadan* boşandığı eşini kadın sığınma evinde bulup öldüren *katile* kadar (8) (vurgular bana ait)

Bu örnekte görüldüğü üzere, şiddet eyleminin öznesinin bir cinsiyeti yoktur; “gözü dönmüş”tür, “mahalleli”dir, “zorba”dır, “katil”dir. Ya da başka metinlerde olduğu gibi “abidir, devlettir, kocadır” (11), “maço”dur (2, 40), “pavyona müşteri olarak giden çok sayıda insan”dır (21). Tıpkı medyadaki erkek şiddeti haberlerinin failleri olan “eş, eski eş, sevgili, baba, hasta” (Erol 2013, 201) gibi, ama bir tek erkek değildir: “Bu ülkede kadınları, çocukları erkekliğiyle yok eden her *varlığın* eylemiyle yüzleşmek zorundayım. (33)” (vurgu bana ait)

Buradaki cinsiyetsiz özne, şüphesiz cinsiyet atama ile ilgili bir çekinceden kaynaklanmaz. Özellikle şiddet eylemlerinden bahsederken bu durumun söz konusu olduğu düşünüldüğünde, bir cinsiyet kategorisi olarak kendini mensubu gördüğü “erkek” kategorisiyle şiddet eylemlerinin faillerinin özdeşleştiril(e)mediğini görürüz; sorun mümkün olduğunca kendi öznelliğinden uzaklaştırılır ya da en uç noktada kendiyile hiç bağdaştırılmaz: kimi zaman bir “virüsten” ya da bir “türden” (28) kimi zaman ise “şiddet bulutundan” (29) bahsedilir. Nitekim erkeklerle ilgili yapılmış eleştirel çalışmalarda da erkeklerin genelde “her şeyle ilgili konuşmaya hevesliyen” (Yetiş ve Kolluoğlu 2022, 74) şiddetle ilgili konuşmaya pek hevesli olmadıklarına işaret edilir. Şiddet uygulamış

erkeklerle ilgili çalışmalar da - ki bu şiddet kimilerinde ölümle sonuçlanmıştır – erkeklerin kendi şiddetlerine *savunmacı bir tutumla* mesafe aldıkları belirtilir (Öztürk 2020, 51). Üstelik bu mesafede, sadece konuşmaktan kaçınma ya da reddetme değil aynı zamanda kadını suçlayarak şiddeti haklı çıkarma eğilimi de mevcuttur (Çelik 2018, 183-195). Kendini eşitlikçi addeden erkekler ise şiddeti kendi deneyimleriyle ilişkilendirmekten kaçınarak kendileri dışında bir suçlu aramaya eğilimlidir (Hearn 2010).

Şiddet ile ilişkili konuşmaya başladıklarında ise bu metinlerdekine benzer şekilde “daha soyut, normatif ve gayrişahsi bir anlatım” ortaya çıkar (Yetiş 2019, 46 – 47): “Coğrafyamızda kadına yönelik şiddet, kimi zaman kadın aklı ve eliyle içselleştirilmiş, kültürümüze nakşedilmiş, dinsel referanslarla pekiştirilmiş bir olgudur” (16) cümlesi bu normatif anlatımın bir örneğidir. En başında şiddeti öznesiz biçimde “kadına yönelik şiddet” şeklinde mağduru üzerinden tanımlayan bu cümlede, şiddet olgusunun doğrudan faili olma imkânı olmayan toplumsal kurumlar olarak kültüre ve dine işaret edilir. Ama daha çarpıcı olanı, şiddetin “kadın aklı ve eliyle içselleştirildiği” iddiasıdır. Kültürün ve dinin şiddeti beslediği ve şiddetin *kimi zaman* kadınlar tarafından içselleştirildiği tespitleri doğru olsa da asıl meselesi erkek şiddeti olan bir metinde, erkeklerden bahsetmek yerine kadınları ön plana çıkarmak, kendini sorumluluktan azade kılan erkek ayrıcalığının yeniden üretilmesidir. Burada, erkekleri sorunun bir parçası yapma imkânını veren “Erkekler, kadınları öldürüyor” (17) cümlesindeki netlik yoktur. İşte bu, feminizmin erkeklerin cinsiyetli özneler olarak konuşmasından duyduğu tedirginliğin sebebidir. Zira burada sadece sorunla ilişkilenebilen bir öznellik inşa edilmez, aynı zamanda suç ve sorumluluk bizzat eylemin en geniş çaplı mağduru olan kadınlara yüklenir. Nitekim metinlerde “*kadınlar da şiddet uyguluyor*” argümanı, en az şiddet uygulayan *öteki kötü erkekler* kadar sık karşımıza çıkar.⁶

Cinsiyetli erkek özne ile şiddeti ilişkilendirmedeki bu mesafeye *erkeklik* kavramının kendisi de hizmet eder. Metinlere göre, *erkeklik*, “korkulacak” (6), “tahammül edilecek, sorgulanacak” (1), “hesaplaşılacak, yüzleşilecek” (30), “tüm şiddet biçimlerini içeren”(35), “vahşi” (14), “herkesin üstüne basıp geçen” (18) bir şeydir. Doğrudan erkek ve erkeklik çalışmaları alanını inceleyen metinde ise erkekliğin “evrensel, özsel, ilahi ve/ya değişmez” olmadığı, “erkeklikler” kavramının ise “erkekliğin çoğulluğunun altını çizerek, feminist politika paralelinde değişimlerinin mümkün olduğunun” altı çizilir (43). Fakat bu tanımlar, erkekliğin “ne” olduğundan ziyade “ne olması gerektiğine” dairdir. Akademik erkekleri üzerine yazılan eleştirel bir başka metinde ise şu satırlar yer alır: “(sol düşünce dünyasındaki) erkeklerin erkekliklerinden bütünüyle sıyrıldıklarını, örneğin kabalaşmadıklarını, agresifleşmediklerini, erkek muhabbeti yapmadıklarını, kadın düşmanı olmadıklarını, kadınlara karşı fiziksel veya psikolojik şiddet uygulamadıklarını, kadınları taciz etmediklerini söylemeye çalışıyorum.”(22) Buna göre, erkeklik, erkek öznenin gerçekleştireceği eylemlerle ilişkilidir. Yani erkek kaba olan değil: “kabalaşan”, agresif olan değil “agresifleşen”dir. Bu satırlarda, *erkeklik* erkeğin öznenin iradi eylemleri ile gerçekleştirdiği icralar ile denkleştirilir. Dolayısıyla asıl değişen ya da değişmesi gereken bu eylemleri gerçekleştiren erkekler ve onların cinsiyetli icralarıdır. Zira değişimin imkânı için cinsiyetli icraları gerçekleştirecek faille ihtiyacı vardır. Fakat metinlerde bu faillerden ziyade genellikle kötü ve sorunla doğrudan ilişkili *erkeklik* kavramını görürüz. Bunda, erkeklik kavramının projenin en başında sunulmuş bir kategori olmasının da etkisi vardır; zira projenin editörü, hareket noktasını “erkekler tarafından yeterince tartışılmayan ve sorun olarak algılanmayan erkeklik meselesi” olarak açıklar (Aydemir 2018).

Erkeklik kavramı, ismiyle müsemma erkeklik çalışmalarının bir kavramıdır. Her ne kadar kavramı erkeklikler olarak farklılıkları kapsayacak şekilde genişletmeye çalışsak da başına farklı farklı sıfatlar eklessek de (hegemonik, toksik vb.) nihayetinde kaçamadığımız bir *erkeklik* tanımını yapmaya çağırır bizi, belirli bir öznede “-lik, -lık” ile genelleşebileceğimiz bir takım sabit özelliklere işaret eder. Bu sabitlik, erkeklerin cinsiyetli icralarındansa o icralar öncesinde var olan ve bu icraların nedeni olmaya aday bir öze atıf yapar. Bu yüzden, erkeklikleri konuşmaya başladığımızda genelde erkekleri konuşmayız.⁷ Bu noktada, erkeklik çalışmalarına diğer cinsiyet çalışmalarının aksine bir öz vurgusu taşıyan erkeklik kavramına ve yanı sıra kategorik düşünme biçimine saplanıp kaldığı yönünde eleştiriler yöneltildiğini hatırlamakta fayda var (Walling 2019; Beasley, 2015). Erkeklerin davranış ve deneyimlerini bir tipolojiye hasrederek (hegemonik erkeklik, toksik erkeklik vb.) kategorize etmedeki sorun, sorunun cinsiyetli icralara değil de açıklayıcı bir klişe olarak failsiz bir özneye ya da her şeyin sebebi erkekliği devredilmesidir (McMahon 1993). Misal:

mağdurla zalim arasındaki çizgiyi muğlaklaştıran, her durumda yumurtalarını bırakacak bir beden bulabilen kökü zamanın derinliklerinde gizli, kadim bir *virüs*. Bir türün adeta kendi kendini ıslah ve yok etmek için geliştirdiği formül, bir nevi besin zehirlenmesi: *Erkeklik* ve onun en “has” evladı şiddet. (28) (Vurgular bana ait)

Halbuki, değişim için, farkındalık, farkındalık için en azından failliğini tanıyan ve sorumluluk alan bir özne gereklidir. Bu açıdan, Yetiş ve Kolluoğlu'nun çalışması gibi, “erkekler ve erkeklikler arasındaki ilişkiyi birbirinden ayırıştırıran ideal ve gerçeklik arasındaki bağları görünür kılan” (2022, 81) çalışmalara daha çok ihtiyacımız var.

Bu kategorik düşünme biçiminden sıyrılmanın bir yolu da erkeklerin deneyimlerini ya da yaşam öykülerini öne çıkarmaktır (Connell ve Messerschmidt 2005, 854). Erkek şiddetinin münferit bir olay değil sistematik bir tahakküm biçimi olduğu, bilinç yükseltme gruplarının çıkardığı seslerle desteklenmiş ve feminizm özel olanı politik bir mücadele aracı haline getirmiştir (Hooks, 2016; Tekeli, 1995; Ekal, 2020). O zaman, neden bu şiddetin faillerinin anlatıları “psikoloğunuzla aranızda, bir vicdan meselesi” (15) olsun? “Özel olan politiktir” şiarını cinsiyetli erkek deneyimlerinden azade kılarak mahrem addetmek, erkeğin cinsiyetli olmayan, kendinden menkul bir norm olduğunu onaylamaktır. Dolayısıyla erkeklerin kendi cinsiyetli deneyimlerinden (sadece şiddetle sınırlı değil) bahsetmeleri, feminist mücadele açısından (“Dikkat, erkekler konuşuyor!”un haklı tedirginliğinden vazgeçmeden) bu normun yıkılması, erkeklerin sorumlu cinsiyetli failler olarak konumlanabilmeleri ve erkek şiddeti sorununu kendilerine de dert etmeleri açısından desteklenmelidir. Zira cinsiyet eşitliği mücadelesi açısından şu sorular oldukça kıymetlidir:

Özel ve kamusal olan her yerde sistematik olarak kadınlara uygulanan her türlü şiddet ve taciz olaylarının, olağan karşılandığı toplumsal ağ örgüsünde benim sorumluluğum ne? Benim bu konunun doğrudan öznesi *olmamamın* ne kadar anlamı var? (17)

Erkeklerden sadece “ne yaptıkları” ile değil aynı zamanda “ne yapabilecekleri” ile de ilişkilenmeleri beklenmelidir; böylece ayrıcalıklarından ileri gelen potansiyelleri de görünür kılınabilir. Değişim adına sorumluluktan ancak, ayrıcalıklara dair potansiyellerini tanıyan bir öznenin imkânında bahsedebiliriz. Zira sorumluluğun sorusu, sadece “ne yapabilirim” değil, “beni biçimlendiren bu koşullarda ne yapabilirim, bu koşullar beni nasıl sınırlıyor ve onları nasıl dönüştürebilirim”dir. Bunun için de erkeğin ne tam anlamıyla özerk ne de tam anlamıyla tabi kılınan cinsiyetli özne konumunu, yani aslında eleştirel bir ilişki kurabileceği cinsiyetli normlar tarafından koşullandırıldığını görmesi gerekir (Butler 2005, 31-32). Erkekler, erkeklik tarafından “aldatılmış” değiller, sorumluluk taşıyabilecek faillerdir.

Şiddetle İlişkilene Stratejileri

Metinlerin aldığı eleştirilerden biri okuduklarımızın erkek şiddetine dair anlatılar olmasından ziyade bir kaçış hikâyesini andırmasıydı (Sünbuloğlu 2019). Feminist okurları ziyadesiyle rahatsız eden, aynı zamanda cinsiyet eşitliği mücadelesine erkeklerin katılımına dair tedirginliğin haklılığını ortaya koyan bu kaçış stratejileri metinlerin hepsinde kullanılmaz. Nitekim analiz sonucunda metinlerin şiddetle ilişkilene stratejileri, *politik doğruculuk*, *doğal bir tam(d)ıklık* ve *itiraf* şeklinde ortaya çıktı.

Politik Doğruculuk

Projede sıklıkla bilimsel açıklamaların, istatistiklerin ya da yazarın kendi uzmanlık alanlarından verdiği örneklerin *nesnel* diliyle karşılaşırız. Bu dil, belirli bir özneliğin kurulmasını ve ifade edilmesini engeller (Çelenk 2019). Her ne kadar, metinler feminist politikanın cinsiyet eşitliği ve cinsiyetçilik karşıtı söylemlerini desteklese de, dolayısıyla ilk bakışta karşımızda erkek şiddetine duyarlı bir metin olsa da, metnin öznesinin bu doğrulara dair deneyimlerini ve onlarla etik açıdan nasıl bir ilişki kurduğunu bilme ve duyma imkânımız aslında gölgelenmiştir. Eşitlikçi ve muhafazakar cinsiyet ilişkileri söylemini inceleyen Lazar, çalışmasında eşitlikçi söylemi benimsemiş gibi görünen erkeklerin, muhafazakar erkeklerin anti-tezi olmaktan ziyade kendilerini onların sağladığı faydalardan ödün vermeden modern kadınlara hitap edecek biçimde inşa ettiklerini belirtir. Politik doğrucu erkeklik (politically correct masculinity) adını verdiği bu hal, aynı zamanda eğitim farklılığı açısından bir sınıf göstergesi olarak da işler (Lazar 2000), tıpkı hepsi *eli kalem tutan* projenin yazarları gibi.

Politik doğruculuk 80'lerde ortaya çıktığında, feminizm nezdinde patriyarkanın diline yönelik bir müdahale olarak kullanılmış ve hala daha kullanılıyor olsa da zaman içerisinde dile getirdiği doğrunun kendisiyle ilişkilene biçimsel bir müdahaleye dönüşmüştür (Mills 2003; le Bihan-Colleran 2020). Örneğin, bir metin erkek şiddetini “devletin ve dinin ürettiği”ne dair (karşı çıkılmaz) argümanla başlayıp, sonrasında “kadına şiddet kültürünün ilk harcının *kız çocukları* tarafından karıldığı”nı (16) söylerken, bir diğeri, cinsiyetçi

bir küfrün kısaltmasının bir gazete adı olmasını hukukun engelleyememesini “Türkiye bu dili seviyor” (41) şeklinde açıklar. Bu örneklerdeki *mağdur suçlayıcılık* (victim blaming) ve feminist mücadeleyi görmezden gelen tavır, yine aynı metinlerdeki “politik doğrularla” aklanabilir mi? Kendini aynı zamanda bir bilme otoritesi olarak kuran bu metinler, erkek bilimin ve bilmenin hesap sorulabilirliği engelleyen, kendini sorumluluktan azade tutan “tanrı bakışlı nesnel” dünyası ve diline öykünür (Haraway 2010). Dolayısıyla erkek şiddeti ya da kadına yönelik şiddet kavramlarını kullanan 16 metin içerisinde (diğer 36 metinde her iki kavram da yer almamaktadır), ne idüğü belirsiz bir faile seslenen kadına-yönelik-şiddet (3 tanesi) kavramı yerine çoğunluğu erkek fail vurgusunu içeren “erkek şiddeti” (13 tanesi) kavramı kullanılsa da genellikle erkek öznelliklerinin sorumlu bir faillige imkân vermeyecek biçimde ele alındığı görülür.

Doğal bir Tanı(d)klık

Politik doğruculuk stratejisiyle örülmüş metinlerde (çoğunlukla) görmediğimiz öznel deneyimleri, tanıklık anlatılarında görebiliriz. Fakat “ben dili” kullanmalarına rağmen bu anlatıların da bir kaçışa hizmet ettiği söylenebilir. Zira tanığı olarak aktardıkları şiddet eylemiyle ve eylemin öznesiyle sadece pasif bir seyirci pozisyonundan ilişkilendirirler: “Ben hep bir yabancı gibi, orada değilmişim gibi dinleyeceğim ve seyredeceğim. Onlar gibi konuşmayı hiç öğrenemeyeceğim. Çocuğum ben. Akdeniz’in doğusundayım. Doğunun ortasındayım. Ortadoğu'dayım.” (4) Anlatı “bir yabancı” olarak o dünyaya ait olmadığına ve “bir çocuk” olarak da konuyla ilgili sorumluluğu olmayan pasif bir özne konumuna işaret eder. Bu örnekte, ait olunmayan dünya şiddetin doğal kabul edilmeye en meyyal olduğu kötü “Ortadoğu”dur. Nitekim metinlerde şiddet eylemlerini gerçekleştirenler de genellikle kötü erkeklerdir. Misal aynı anlatıda, sokak ortasında annesini döven erkek şu şekilde tanımlanır: “hayırsız, vicdansız keş çıktı, içer içer, yazık anasının parasını çalar, kumara mumara da bulaşmış, allah ıslah etsin...”(4) Kötü erkek, hiç aynı odada bulunulmayan, çoğunlukla kriminalize edilen ve sıklıkla da başka ırktan ya da başka sınıftan erkektir; hep “bir öteki”dir (Messner 2016, 7).

Kimi zaman ise bu kötü erkeklerle anlatının öznesinin bir *biz* çatısı altında buluştuğunu görürüz. Bu anlamda, “hepimiz yaptık, hepimiz biliyoruz”un (52) kolektif öznesi, usulca *biz*'in içerisine sığdırdığı “ben” ile erkekler arası bir suç ortaklığına işaret eder. Öte yandan, bu *biz* dili “normal”in de yarenidir: “O halde çoğula geçeyim burada: Bu ‘normal’ bizi neden şaşırtmıyor peki? Onca mürekkep yalamış, okumuş, yazmış, bir yerlere gelmiş bizleri? Neden? Şaşırtmıyor?” (44) Kaldı ki bu normal, *biz*'in dışında ben dilinde de görebiliyoruz. Örneğin, kendini hep tacizciyi engelleyen olarak konumlandıran metinde, tacizciye “ne yaptığını, nasıl düşündüğünü biliyorum” derken (24) tacizin faili olmasa da bu suç ortaklığının *normal* epistemolojisini haiz olduğunu gösterir. Bir dünyada rahatsanız, der Marilyn Frye, o dünyanın dilini akıcı konuşursunuz; zira o dünyanın normlarını, söylenecek sözlerini, yapılacak hareketlerini bilirsiniz (Frye 1983). Dolayısıyla söz konusu eylemin hiçbir zaman faili olunmasa da bu kolektif aklın epistemolojisi, erkeklerin dilinde kendini ifşa etmeye hazırdır.

Tanıklık metinlerinde, özellikle yüzünü geçmişe çevirenlerde, erkek şiddetinin “içselleştirildiği, normal görüldüğü” (9) bir çevre anlatısı hakimdir. Bu çevre kimi zaman aile iken kimi zaman da bir “parçası, bir geleneği, ... vazgeçilmez unsuru” (20) olduğu okul, asker ya da iş yeridir. Erkek şiddeti, toplumsal ilişkilerin ve kurumların normal olarak ortaya çıkar. Fakat her ne kadar toplumsal olan insan yapımı ve dolayısıyla dönüştürülebilir olsa da bu anlamda erkek şiddetinin “öğretilmişliğine” de vurgu yapılırsa, yine de değişime direnen “doğal bir zorunluluk” olarak algılanır:

Kökleri çok derinlere, ister adet deyin, ister töre, gelenek, görenek, din, sosyoekonomik koşullar, sebebi ne olursa olsun kadınlar konusundaki köktencilik mayalarımıza, hadi bilimsel terimle söyleyeyim, genlerimize işlemiş... Tüm dünyada da böyle! ... koca şirketlerin bile kadın bedenini bir meta olarak kullandığı bir zihniyette nereden ve kimden başlayacağız değiştirmeye? (9)

Şiddetin toplumsallığına eşlik eden bu “böyle gelmiş böyle gider” tonu, kimi zaman “testosteron – şiddet” ilişkisi ile doğrudan biyolojiye de evrilir:

...hayatın her alanına egemen, bir tür şiddet sarmalı, ... bir enerji gibidir, erkekler de bundan beslenir... Bir erkeğin toplumun her yanını içten içe sarmış şiddet sarmalından çıkması, bedenindeki testosteronu

denetlemesi aslında çok zor değildir...asıl sorun, çoğu *insanın* bunu (erkek şiddeti ve kaba kuvvetin gerekliliği fikri) doğal kabul etmesi ve çok da zararlı olmadığını düşünmesidir (20).

Hormon ilaçlarının erkek şiddeti mücadelesinde kullanılabileceği muhtusunu (!) bir yana bırakıp, şiddetin gerekliliğini doğal kabul eden bu *insanların* kim olduğu sorusunun cevabını William Golding'ın *Sineklerin Tanrısı* (2001) üzerinden veren bir başka metinde bulabiliriz: "Golding'ın basit bir konuyu dünya edebiyatının en büyük eserlerinden birine çevirmesindeki ustalığı bir yana, anlattığı şeyin bu kadar beğenilip benimsenmesinin temel nedeni özellikle *erkeklerin* hepsinin ona had safhada aşına olmasıdır." (35) Aynı kitaba atıf yapan bir başka metin ise (ki proje içinde bu metinlerden üç tane var - 28, 35, 38), mahalledeki erkek çocuklarının büyük çoğunluğunun bu kitapta rol almaya "teşne" olduğunu söyler ve "türün laneti" olarak ifade ettiği erkek şiddetinden şu şekilde bahseder: "Adeta daimî ve tatminsiz bir 'üreme-avlama' içgüdüyle hareket eden erkeklik karabasan gibi çöktü durdu nefesimizin üstüne." (28)

Metinlerdeki bu insan doğası vurgusu değişimin önünde ciddi bir engeldir. Öte yandan, şiddetle örülmüş bu erkek olma hali aksi "tahayyül edilmesi neredeyse imkânsız" ya da "içselleştirdiğimiz ve içselleştirmek zorunda olduğumuz" (34) bir hal olarak tanımlansa da değişim imkânının göz ardı edilmemesi de mümkündür. Zira mevzu bahis bu doğal, "öğrenilmiş davranışların pervasızca icrası" (28) olarak da tanımlanan bir inşa, bir normaldir. Bir doğal olarak inşa edilen normalin icraları ile süregelen bu ilişkisizliğin aksine, bu doğallığı alt-üst edebilecek farklı icraların imkânını ortaya koyan, çarpıcı bir şekilde geçmişini sorgulayıp, sorumluluk alan ya da geçmiş anlatıları dışında meseleyi uzmanlık alanları üzerinden eleştirel bir şekilde ele alan metinler de var projede.⁸ Nitekim bugün meselemiz erkek şiddetinin "doğal ya da değişmez" olması değil, onun doğal addedilmesinin artık doğal ya da normal karşılanmamasıdır:

Çünkü erkekler tedirgin. Artık kararda söz sahibi olmayı talep eden, siyaseti onlara bırakmayan, bilimi, sanatı, gazeteciliği, yöneticiliği daha mahir bir şekilde icra eden, hayır demeyi bilen, bundan sakınmayan kadınlar var her yerde...Sevgili olmak, evlenmek istemeyen, cinselliği erkeğin talebine göre yaşamayan, boşanmak, çalışmak, gitmek isteyen kadınlar var ve tüm bunlar biz erkekleri tedirgin ediyor; zeminin ayağımızın altından kaydığını hissediyoruz. (38)

Erkeklerin ayağının altından kayan zeminin doğal olmadığını, "yeniden ve yeniden uyarlamalarla", "yeniden üretilmesini" (34) özellikle erkeklik krizi tartışmalarından biliyoruz (Sancar 2009). Bu doğal addedilen görünmez zemin, erkeklerin "yapabilirlikleri" olarak da adlandırabileceğimiz *ayrıcılık* zemindir ve erkek bir cinsiyet kategorisi olarak bu zemin üzerine kurulur.⁹ Ayaklarının altında yer alan, bu doğal ve doğal addedildiği ölçüde görünmez olan zeminin tahribatı, erkeklere atfedilmiş "sınav"ların zorluğundan ziyade, ayrıcalıkların kaybıdır. Zira her cinsiyetli performans, cinsiyet mutlak ve iki olarak tanımlandığı müddetçe, başarısızlığa mahkûm bir performanstır (Butler 2010, 82); dolayısıyla cinsiyet sınavı erkeklere özgü değildir. Erkeklere özgü olan, tıpkı "sömürgecilerde olduğu gibi" (39) "doğal hak" (1) olarak görülen, "dededen devreden bu konfora" (26) kendilerini bırakarak "kimsenin sorgulamadığı bir meşruiyet" (52) kazandıran erkek ayrıcalıklarıdır. Fakat erkek ayrıcalıkları, hem görünmez olduğundan hem de Sünbuloğlu'nun (2019) da isabetli biçimde altını çizdiği üzere, konunun sınırları genellikle fiziksel şiddet olarak algılanan erkek şiddeti ile çekildiğinden bu projenin kapsamının çoğunlukla dışında bırakılmıştır.

İtiraf

Projede öğretilmiş doğal bir tanıklığı aşır kendi öznel deneyimlerinden cinsiyetli özneler olarak ben dili ile bahsedebilen metinler de mevcut. Bu anlamda, doğrudan kendi deneyimleri üzerinden erkek şiddeti ile ilişkilenen metinlerin kullandığı stratejilerden biri de itiraftır. İtiraf anlatıları arasında en çarpıcı örneklerden biri, annesini döven babasını cezalandırmak için babaannesini dövdüğünü itiraf eden metindir (36). Yarattığı öfkenin yanı sıra okuyucuyu "ben şimdi bu bilgiyle ne yapmalıyım?" sorusuyla baş başa bırakan bu tarz itirafların, şiddetin yaygınlığını ve benzerliğini göstermesi, dahası erkek şiddeti ile erkek özne arasındaki mesafeyi azamiye indirmesi açısından - rahatsız edici olmasına rağmen - duyulması gerekir. Öte yandan, itirafın bir erkek performansına dönüşmesi ve erkekler için *de facto* bir erdem sayılmasıyla ilgili uyarı bizzat projenin içinden gelir: "İtirafalara, özür, pişmanlık ve uzlaşmalara olumlu rol atfederken 'vakit'lerine dikkat etmemiz gerektiğini;

uygun koşullar oluştuğunda gelen itirafların nasıl kendini temize çıkarma ve yeni iktidar bloklarında rol sahibi olma aracına dönüştüğünü vurgulayanlar...” (25)

İtirafın kendini aklama ve yeni bir iktidar üretimine dönüşebilme özelliği herkes için geçerli olabilir, ama burada altı çizilen özellikle erkekler için olduğudur: ataerkinin en büyük suç ortağı olan erkekler için. Zira söz konusu olan hakiki bir yüzleşmeden ziyade “kendini eleştirmeyi bir başkasına bırakmama” anlamında neyin konuşulacağını ve neyin dinleneceğinin hükmünü veren olarak kalma çabası da olabilir (25). Bu yüzden erkek deneyimi anlatılarının ben dilinin, tedirginlikle dinlenmesi ve bu ben dilinin çapasını üzerinize atmış bir ifşa mı yoksa hem geçmiş hem de gelecek sorumluluğuyla yüzleşen bir aktarım mı olup olmadığına bakmak gerekir.

Çözüm Tahayyülleri

Erkek şiddeti sorunuyla metinlerin hangi özne konumundan ve hangi araçlarla ilişkilendiğine baktıktan sonra, bu son başlıkta, metinlerin çözüm tahayyüllerini ele alıyorum. Daha önce de bahsettiğim üzere, sorunla bir ilişki kurulamadığında çözüme dair bir tahayyül ortaya koyabilmek pek imkânlı olamıyor. Nitekim 52 metnin 22 tanesinde¹⁰ çözüme dair herhangi bir tahayyül bulunmamaktadır. Buna, değişimin gerekliliğinden bahsedip bu değişim için somut bir önerisi olmayanlar¹¹ ve değişimi başkalarından bekleyenler de¹² katıldığında metinlerin çoğunluğunun erkek şiddetinin çözümüne dair, erkeklerin özne olduğu bir çözüm tahayyülüne sahip olmadığı söylenebilir.

Herhangi bir çözüm tahayyülüyle ilişkilenemeyen metinler genellikle sorunun kendisiyle de ilişkilenemeyen, bir başka deyişle kendini sorunun bir parçası görmeyen metinler aynı zamanda. Örnek olarak, politik doğruculuk stratejisini yoğun olarak kullanan metinler verilebilir.¹³ Yine benzer şekilde, genelde geçmişe dönerek erkek şiddetini gerek başkalarının gerek de kendi yaşadıklarına aldıkları mesafe üzerinden inşa ettikleri bir tanıklık içerisinden aktaranlar, bu pasif seyirci konumlarını çözüm tahayyülünde de benzer bir şekilde devam ettirirler.¹⁴ İçinde iyi örnekler de mevcut olan bu deneyim aktarımının okuyanlar açısından yararlı olabileceğinin notunu düşeyim; örneğin, taciz vakalarına sessiz kalmayıp müdahil olan (24) ya da erkekler arası şiddetin özellikle sözlü biçimlerinin nasıl üretildiğini ifşa eden metinler gibi (27). Öte yandan ne okuyucuya ne de kendine bir yararı olan, örneğin bir erkek şiddeti hikayesi kurgulayıp (13) hiç suya sabuna dokunmayanlar da mevcut. Kimileri ise bu meseleyi bir şekilde dile getirmenin ya da bahaneler üretmenin erkekleri “şiddetten azade kılmayacağına” (29) işaret ederek çözüme dair inançlarının olmadığını dile getiriyor. Bu “çaresizlik”ten (14) yola çıkıldığında ise nihayetinde en fazla bir slogana varılıyor: “Ne yapsam aslında? Bu yazıyı yırtıp yenisini mi yazsam? Daha duygusal, daha şiirle, öyküyle dolu bir anlatımı mı tercih etsem?...Yok, bırakın ağız dolusu küfredeyim, çaresizliğe sığınıp. Hep bir ağızdan, hep birlikte haykıralım: Şiddete hayır! Barış hemen şimdi!” (11)

Çözüme dair bir araç sunulmayıp, “sözcüklere, davranışlara, görüntülere sinmiş faşizmle mücadele etmek, özgürleşmek” (10) ya da “bütün dünyanın, içindeki kadını keşfetme, özgürleştirme zamanı çoktan geldi” (52) denildiğinde yine politik doğrucu bir ezberin ötesine geçilemiyor. Ek olarak, erkek şiddeti mücadelesinde “kadınlara destek olmak için” (19, 8) erkekleri mücadele adına pasif kalmaya çağırılanlar da var:

Bunca pozisyonu işgal eden, bu kadar haksızlığa neden olan ve göz yuman, bu düzenin sürüp gitmesi için parmağını kımıldatmayan erkekler olarak, bir zahmet susalım ya. Bir dizide kilit görevdeki herkesin kadın olmasına şaşırın erkekler olarak susalım...Yeri geldiğinde kadınlara omuz verelim, seslerini bastırmamaya çalışalım, ayaklarına basmadan mücadelelerine destek olalım... Ama biz çekilelim, kadınlar konuşsun. (44)

İronik bir şekilde bu örnekte, erkekler, mevcut düzenin sürüp gitmesi için “parmağını kımıldatmayan erkekler”, bu kez yine bir başka parmak kımıldatmama biçimi olan “susmaya” davet ediliyor. Cinsiyet eşitliği mücadelesinde pasif özneler olmayı salık vermek mücadelenin yükünü, destek adı altında, olduğu gibi kadınlara yıkmak anlamına gelir.

“Oysa gerçek mücadele kadının elinden, yüreğinden geleni, kendi tarzı ve eyleyiş tercihleri ile sebatla yapmaktan geçiyor, yeni bir siyasi habitusun inşasına kafa yormak, bunun için emek vermek bayan kelimesinin yok olmasından bana daha anlamlı geliyor.” (38)

ya da

“Elbette feminist mücadeleyi bu minvalde gören çok kadın biliyorum, tanıyorum ama hakim mücadele anlayışının erkekleri değiştirmek, onlara laf anlatmak, onlardan hak talep etmek şeklinde sürdürdüğünü düşünüyorum... Oysa bana kadınların hali hazırda başlamış müstakbel güçlenişinin erkeklerden azade olması gerekiyormuş gibi geliyor.” (45)

örneklerinde olduğu gibi, eğer bir erkek konuşmaya başladığında kadınlara feminist mücadeleyi nasıl vermeleri gerektiğine dair söz söyleme hakkını kendinde buluyorsa, o zaman yapılması gereken susmaktan ziyade aksine cinsiyetli erkek özneler olarak bu cüretin kendisini alt-üst edecek bir *hadbilim* üzerine her zamankinden daha fazla konuşmaktır. Zehra Çelenk’in ufuk açıcı kavramsal katkısı *hadbilim* (sınır bilim), bize sınır ve mesafenin ortak hayatı mümkün kılan başlıca şey olduğunu zira *had bilmenin* kişinin kendisine çizilen sınırlar içinde kalma becerisinden çok kendi sınırlarına hâkimiyetini ifade ettiğini hatırlatır (2022). Şiddetin başkasının sınırları üzerinde hâkimiyet kurmak olduğu düşünülürken, erkeklerin kendi sınırlarına hâkim olması öncelikle onları tanımaktan ve bu tanımayı hangi araçlarla gerçekleştireceğine dair bir tahayyül oluşturmaktan geçer. Bizzat “Eleştirel erkek ve erkeklik çalışmaları” alanını tanıtan metnin feminist özeleştiriyeye dikkat çekerken değindiği gibi, “ataerkilliğin ve (hetero)seksizmin ortadan kalkması için erkeklerin değişmesi gerekir ve değişim mümkündür.” (43) Fakat -meli’ler ve -ebil’meklerin dünyası arasındaki mesafe ancak özellikle erkeklerin “nasıl?” sorusuna vereceği makul cevaplarla kat edilebilir.

Aldığı eleştirilere rağmen, projenin iyi cevaplar barındırması açısından kıymetini teslim etmek gerekir. Değişime dair genelde ilk akla gelen ya da cinsiyet eşitliğine katılımda sivil toplum örgütlerinin öncelik verdiği, “farkındalık arttırma” ya da buna yönelik “eğitimler” bu metinlerde kendine pek yer bulmaz, faydalı olsa da yeterli bir araç addedilmez (1, 2, 20). Çözümüne dair bir tahayyüle sahip olan metinler, eğitimin eğitilen pasif özneleri olmaktansa kendi üzerine düşünebilen (self-refleksif) bir eylem olarak “sorgulamayı” (3, 9, 23) öne çıkarır. Bu sorgulamanın sonuç verebilmesi için yeniden akıl vermeye dönmemesi ve “iç sorgulama ya da itiraf” ile örülecek bir eleştirel süreç olarak inşa edilmesi gerektiğine dikkat çekilir. Sorgulamanın açacağı yol yüzleşmeye çıkıyor; fakat bu “kendi kendine tutulan bir aynaya” değil (25) “kadınların tuttuğu aynaya bakarak” (1) gerçekleşen bir yüzleşme, kendini mağdur ettiği kadınların gözünden görebilen bir yüzleşme. Bir başka deyişle, “başkalarını kendi için algılayan ve onların asıl anlamını kendine mal etmeye devam eden kibirli bir algıyla” (Frye 1983:66) gerçekleşecek bir yüzleşme değil bu. Bu anlamda, yüzleşme, nihayetinde erkeklerin kendilerini “açıp” (39) anlatabilmelerini mümkün kılacak olan “anlamak” (6) için gerekli bir adım:

Bunun yerine bu erkeklik deneyimlerini “ötekine” açan, onun yerinden ediciliğine maruz bırakan ve kendi davranışlarımızdaki iktidarı basitçe teşhir etmek yerine, ilişki içinde bir dönüşümün, eşitlenmenin ve beraber kudretlenmenin yollarını arayan bir anlayışa ve itiraza ihtiyacımız var. (34)

Metinlerde değişimi getiren/getirecek bir ilişkilenenin ötekisi olarak ekseriyetle “kadınlara, feminist aktivistlere, partnerlere, iş arkadaşı kadınlara” (1, 17, 22, 26) işaret ediliyor; diğer erkeklere değil. Nitekim erkek örgütlülüğü önerisi sadece bir metinde geçiyor (34). Dolayısıyla başlangıç noktası olarak işaret edilen yer, *kadınları dinlemek ve anlamak*. Bu metinlerin yazarlarının belli bir sosyal sermayeye sahip, “bizim mahalleden,” yani kadınları dinleyen ve en azından anlama kapasitesine sahip, o “bile” erkeklere daha yakın bir gruh olduğu düşünülürken değişimin neden bir “zorunluluk” olarak nitelendirildiğini anlayabiliriz. Fakat gerçek bir özgürleşme *zorunlu* bir değişimden değil, *mümkün* bir değişimden geçer. Eğer erkekliğin o “en çok erkekleri ezdiği” (Atay, 2004) iddia edilen yüklerden kurtulması isteniyorsa, öncelikle güçlerini ve ayrıcalıklarını ve “en çok” olma iddiasını kaybetmesi gerekir: “Erkekler, erkekliğin getirdiği gücü ve erkeklik imtiyazlarını kaybettikçe, böylece çevrelerindeki kadınlarla daha eşit bir ilişki kurdukça, erkekliğin bizzat kendilerini de ezen, katılaştıran, eş zamanlı olarak hem acı veren hem de onları sıradan biri yapan yüklerinden kurtulmaya başladılar.” (22) Bunun için de erkeklerin, erkek şiddeti dışında erkek ayrıcalıklarını tanıyıp yüzleşebilmeleri, dolayısıyla sadece yaptıkları ve yapmadıkları değil aynı zamanda kendilerine tanınan ve eşitsizliğin temel harcı olan yapabileme imkânlarını/ayrıcalıklarını bilmeleri ve başta kendi cinsiyetleri üzere tüm cinsiyet meselesine dair “aktif bilgisizliklerinden,” bu “bilmeme ayrıcalığından” kendilerini azat etmeleri gerekiyor (Ünlü 2019, 59-60). Erkekler, özellikle ayrıcalıkları tehdit edildiğinde şiddet uygular (Walton vd. 2004). Nitekim Bob Pease de kişinin inaçlarına ve varsayımlarına meydan okunduğunda ortaya çıkabilecek değişim korkusu, öfke ve kimliğini kaybetme korkusu gibi duygulara işaret ettiği (ve uyguladığı da) bir “rahatsızlık pedagojisi” önerir erkekler için (Boler 1999; akt. Pease 2012). Sağladığı avantajlar düşünülürken ayrıcalıkları kaybetmek

muhtemelen rahatsızlık veren acılı bir süreç olacaktır. Fakat acı, aynı zamanda yaranın nerede olduğunun bir işareti, nasıl oluştuğuna dair bir hatırlatıcıdır (Ahmed 2015, 40-57). Erkeklerin acı dahil olmak üzere, “kendi duygularıyla” (22) ilişkilenebilmeleri, kendini ötekine açan bir etiğin imkânı için -asla bir intikamın değil-yeniden ama bu kez eşit bir yaşam için katedilebilecek yolun ilk adımı olabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, erkeklerin bir sorun olarak erkek şiddetiyle nasıl ilişkilendiğini erkek öznelliği, şiddetle ilişkilene stratejileri ve çözüm tahayyülleri başlıkları altında inceledim. Bu analizler uyarınca, öncelikle erkeklerin cinsiyetli bir özne olarak konuşmada başarısız olduklarını göstermeye çalıştım. Ya soruna kendileri dışında bir sorumlu fail atıyorlar ya da sorunu *erkeklik* kavramının muğlaklığından yararlanıp kendilerinden ayırtıyorlardı. Sorunla kurulamayan bu ilişki, metinlerde kullandıkları politik doğruculuk ve doğal bir tanı(dı)klık stratejilerine de doğrudan yansıyor. Öte yandan itiraf, özne ve şiddet arasındaki mesafeyi azaltsa da konuşan öznenin tam da cinsiyetinden ötürü neyi, nasıl konuştuğu ayrı bir önem kazanıyor. Zira erkek kategorisi, doğal addedilen bir norm zemininde ayrıcalıklar aracılığıyla inşa edilir. Fakat bu ayrıcalıklara çoğunlukla ne şiddetle kurdukları ilişkilerde ne de buna bağlı olarak geliştirdikleri çözüm tahayyüllerinde değinmiyorlar. Erkeklerin cinsiyetli öznelliklerinin had’lerine dair *aslında* sahip oldukları epistemolojiyi dile getirmeleri, bu ayrıcalıkların konuşulmasını, şiddetle bir sorun olarak ilişkilinmesini mümkün kılacaktır. Sorunla sorumlulukla ilişkilenebilen, kendini ötekine açmayı başarabilen bir erkek öznelliği feminizmle kurulacak bir ittifaka aday olabilir.

Patriyarkaya meydan okumak ya da onu değiştirmekle ilgili konuşmak, erkeklerin ne yönde değişmesini istediğimize dair bildiklerimiz ve bilmediklerimiz hakkında konuşmaktan daha kolay, der bell hooks (2018). Bu kolaylık, tartışmaya açılabilir ama eğer tek cinsiyetli bir dünya tahayyülümüz yoksa, erkeklerin değişmelerinin ve bunun için bizzat kendilerinin bir şey yapmaları gerekliliği pek de tartışılabilir bir mesele değildir. Maria Lugones, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki beyaz ve beyaz olmayan kadınların ittifakına (Lugones buna koalisyon der) dair düşünürken “dünya seyahati” (world-traveling) kavramını kullanır. Ayrımcılığa uğrayanlar, tâbi oldukları ayrıcalıklı “dünyaları” zorunlu olarak seyahat ederler ve bu dünyaları tam da bu zorunlu seyahatler sonucu tanırlar ve bilirler. Bu dünya seyahati, karşılıklı olduğu müddetçe bir ittifakın kurucu unsurudur. Zira bir dünya seyahati, sadece o dünyayı ve sakinini onun dünyasının koşullarında tanımak değil, aynı zamanda seyahat ettiği bu dünyada kendisinin nasıl inşa edildiğini, nasıl algılandığını görmeyi mümkün kılar (Lugones 2003, 77-103). Kadınlar “erkek dünyalarına” her gün zorunlu olarak seyahat ediyor. Dolayısıyla ihtiyacımız olan, bu dünyanın erkek sakinlerinin diğer dünyaların “sorunlarını” tanıyabilecekleri ve dönüşebilecekleri seyahatler yapmaları. İhtiyacımız olan, belki de en temelde kendi ayrıcalıklı dünyalarından başlayarak, başka dünyalar olduğu gerçeğiyle yüzleşmeleri ve erkek kategorisini yeniden tahayyül etmeleri (Butler 2021). Sorunu anlamak için ve ona itiraz etmek için, ama aynı zamanda kendine yöneltilen itirazlarla da ne yapabileceğine bakmak için, erkeklerin had-lerine dair bir bilincin peşinde öncelikle kendileri ile, diğer erkekler-le, kadınlar-la konuşmasına ihtiyacımız var; kadınlar-a değil.

- ¹ Bkz. White Ribbon Campaign: <https://www.whiteribbon.ca>; Promundo: <https://promundointernational.org.br>; MenEngage Alliance: <https://menengage.org>. Daha fazla örnek için bkz. Yetiş ve Kolluoğlu 2022, 116 – 120.
- ² Bu erkek örgütlenmelerine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özküralpli, 2020.
- ³ 52 Hafta 52 Erkek projesiyle ilgili yazılmış bir başka çalışma için bkz. Kuzu 2022.
- ⁴ Hareketin kısa bir tarihçesi ve Türkiye seyri için bkz. (Kayhan, MeToo Hareketi).
- ⁵ Bu 52 yazıya ve eleştirilerine erişim: <https://bianet.org/konu/52-erkek-52-hafta>.
- ⁶ 2, 8, 9, 16, 21, 35, 41, 42 no'lu metinler.
- ⁷ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Hearn 2004.
- ⁸ 1, 9, 10, 11, 29, 30, 34, 36, 22, 17, 25 no'lu metinler.
- ⁹ Erkek ayrıcalıklarıyla ilgili ayrıntılı bir tartışma için bkz. Özküralpli 2021.
- ¹⁰ 4, 5, 7, 10, 11, 13, 14, 18, 21, 24, 27, 29, 30, 32, 35, 37, 46, 47, 48, 49, 50, 51 no'lu metinler.
- ¹¹ 10, 11, 40, 41, 43, 52 no'lu metinler.
- ¹² 8, 12, 16, 19, 38, 44, 45 no'lu metinler.
- ¹³ 5, 46, 47, 48, 49 no'lu metinler.
- ¹⁴ 4, 7, 18, 21, 50, 35, 37, 32 no'lu metinler.

Kaynakça

Ahmed, Sara. *Duyguların Kültürel Politikası*, çev. S. Komut (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015).

Atay, Tayfun. “‘Erkeklik’ en çok erkeği ezer!”, *Toplum ve Bilim* 101 (2004): 11 – 31.

Aydemir, Şenay, “Erkekler Erkekliği Anlatıyor ya da Politik Doğruculuğu Aşmak” (Seçil Türkkan), Sivil Sayfalar, 10 Mart 2018, <https://www.sivilsayfalar.org/2018/10/03/erkekler-erkekligi-anlatiyor-ya-da-politik-dogruculugu-asmak/>

Barutçu, Atilla. “(Pro)Feminist Araştırmalarda Erkekler Arası Güç İlişkileri, Yöntemsel Soru(n)lar ve Defansta Duran Ben,” *Türkiye’de Feminist Yöntem*, der. E. Erdoğan ve N. Gündoğdu (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2020), 147-179.

Beasley, Chris. “Caution! Hazards ahead: Considering the potential gap between feminist thinking and men/masculinities theory and practice”, *Journal of Sociology* 51, no. 3, (2015): 566 – 581. Doi:10.1177/1440783314553317

Boler, Megan. *Feeling Power: Emotions and Education* (New York: Routledge, 1999).

Bozok, Mehmet. “Eleştiren ile Eleştirilenler Arasında Nazik Karşılaşmalar: (Pro)Feminist bir Yaklaşımla Trabzon’da Erkeklikleri İncelemek” *Fe Dergi* 6, no.1 (2013): 78-89. doi: 10.1501/Fe0001_0000000114.

Butler, Judith. *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (2.Baskı), çev. B. Ertür (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2010).

Butler, Judith. *Kırılgan Hayat, Yasın ve Şiddetin Gücü*, çev. Başak Ertür (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2005)

Butler, Judith. “Kadın Kategorisini Yeniden Tasavvur Etmeliyiz,” *5 Harfliler*, 8 Eylül 2021, <https://www.5harfliler.com/judith-butler-kadin-kategorisini-yeniden-tasavvur-etmeliyiz/>

Connell, Raewyn ve Messerschmidt James. “Hegemonic masculinity: rethinking the concept,” *Gender and Society* 19, no. 6 (2005): 829 – 859. doi: [10.1177/0891243205278639](https://doi.org/10.1177/0891243205278639)

CEDAW – Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Derneği. Türkiye CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulunun BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi’ne Sunduğu 8. Periyodik Dönem Gölge Rapor, Temmuz 2021.

Çelenk, Sevilay, “Bana Gerçek Bir Hikâye Anlatabilir Misin?”, *Bianet*, 25 Ocak 2019, <https://m.bianet.org/biamag/kadin/204815-bana-gercek-bir-hikaye-anlatabilir-misin>

Çelenk, Zehra, “Hadbilim ve Empati,” *Gazete Duvar*, 23 Temmuz 2022, <https://www.gazeteduvar.com.tr/hadbilim-ve-empati-makale-1574408>

Çelik, Gizem. *Öldüren Erkek(lik)ler: Eşine Şiddet Uygulamış Cezaevindeki Erkekler* (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018).

Ekal, Berna. “Feminist Hareket ve Erkek Şiddetiyle Mücadele,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Feminizm, Cilt 10*, ed. Feryal Saygılıgil ve Nacide Berber (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 468-476.

- Erol, Devrim Deniz. "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkiye Yazılı Basınında Şiddet Haberleri ve Haber Fotoğrafları," *Selçuk İletişim* 8, no. 1 (2013): 192- 211.
- Frank, Blye. "The "new men's studies" and feminism: Promise or danger?" *Men and Masculinities: A Critical Anthology*, ed. Tony Haddad (Toronto: Canadian Scholars Press, 1993), 333 – 343.
- Frye, Marilyn. "In and Out of Harm's Way: Arrogance and Love", *The Politics of Reality: Essays in Feminist Theory* (California: Crossing Press, 1983), 52-83.
- Garner, Steve. *Whiteness: An Introduction* (Londra, New York: Routledge, 2007).
- Golding, William. *Sineklerin Tanrısı*, çev. Mina Urgan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001).
- Göker, Zeynep G. ve Polatdemir, Aslı. *Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında Toplumsal Cinsiyet eşitliği Mekanizmaları: Bir Temel Değerlendirme Çalışması* (İstanbul: SU Gender ve Research Worldwide İstanbul, 2019).
- Haraway, Donna. "Konumlu Bilgiler: Feminizmde Bilim Meselesi ve Kısmi Perspektifin Ayrıcalığı", *Başka Yer*, çev. G. Pusar (İstanbul: Metis Yayınları, 2010).
- Hearn, Jeff. "From hegemonic masculinity to the hegemony of men", *Feminist Theory* 5, no. 1 (2004): 49-72. doi: 1 0.1177/1464700104040813.
- Hearn, Jeff. "Reflecting on men and social policy: Contemporary critical debates and implications for social policy," *Critical Social Policy* 30, no. 2 (2010): 165-188. <https://doi.org/10.1177/0261018309358288>
- hooks, bell. *Feminizm Herkes İçindir, Tutkulu Politika*, çev. A. Yıldırım vd. (İstanbul: BGST Yayınları, 2016).
- hooks, bell. *Değişme İsteği Erkekler, Erkeklik ve Sevgi*, çev. Z. Kutluata, (İstanbul: BGST Yayınları, 2018).
- İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu, *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin hükümlerini yürürlüğe koyan yasal ve diğer tedbirler hakkında Türkiye'nin İlk Raporuna İlişkin Sivil Toplum Örgütlerinin Gölge Raporu*, 2017.
- İstanbul Planlama Ajansı (İPA), "*Sığılabildiğim Bir Dünya*": *Kadına Yönelik Erkek Şiddetiyle Mücadelede Özneler, Kurumlar ve Yerel Çözümler*, Kasım 2021.
- Kalafat, Haluk, "52 Hafta 52 Erkek," *Bianet*, 9 Ocak 2018, <https://bianet.org/bianet/kadin/193117-52-erkek-52-hafta>
- Kardam, Filiz ve Yüksel-Kaptanoğlu, İlknur. "Kadına Yönelik Şiddet Konusunda Erkeklerin Görüşleri/ Deneyimleri/Algıları," *Kadın/Woman* 10, no.1 (2009).
- Kayhan, Aslı, "Me Too Hareketi," *Feminist Bellek*, <https://feministbellek.org/metoohareketi/>
- Kuzu, Şenay Leyla. " '52 Erkek 52 Hafta' Yazı Dizisi ve Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddeti, Erkeklerin Şiddet Anlatıları Üzerinden Tartışmak," *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi* V, no.1 (2022): 77 – 99. doi: 10.33708/ktc.1096330.
- Kümbetoğlu, Belkıs. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008).
- Lazar, Michelle M. "Gender, Discourse and Semiotics: The Politics of Parenthood Representations" *Discourse & Society* 11, no. 3 (2000): 373-400. <https://www.jstor.org/stable/42888322>
- le Bihan-Colleran, Christèle. "Feminist Linguistic Theories and "Political Correctness" Modifying the Discourse on Women?" *The Esse Messenger* 29, no. 1 (2020): 120 – 192.
- Lugones, Maria. *Pilgrimages – Peregrinajes: Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions* (Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2003).
- McMahon, Anthony. "Male Readings of Feminist Theory: The psychologization of sexual politics in the masculinity literature," *Theory and Society* 22, no. 5 (1993): 675 – 695. <https://www.jstor.org/stable/657990>

- MenEngage Alliance, Web sitesi, <https://menengage.org> (erişim tarihi: 24.11.2022).
- Messner, Michael A. “Bad men, good men, bystanders: Who is the rapist?” *Gender & Society* 30, no.1 (2016): 57-66. doi.org/10.1177/0891243215608781.
- Mills, Sara. “Caught between Sexism, Anti-Sexism and ‘Political Correctness’: Feminist Women’s Negotiations with Naming Practices.” *Discourse & Society* 14, no. 1 (2003): 87–110. <http://www.jstor.org/stable/42888551>.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Türkiye’de Erkek Şiddetiyle Mücadelede Koordinasyona İlişkin İzleme Raporu, 2021.
- Özbay, Cenk, “Erkekler Dile Gelince,” *Bianet*, 24 Ocak 2019, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/204780-erkeklikler-dile-dusunce>
- Özkazanç Alev ve Yetiş, Erman Örsan. “Erkeklik ve Kadına Şiddet Sorunu: Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Bir Musibet: Yeni Türkiye’de Erillik, Şiddet ve Feminist Siyaset* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2020), 137-167.
- Özküraplı, İlkay. “Feminizm ve Erkeklik Çalışmaları İttifakına Dair,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Feminizm, Cilt 10*, ed. Feryal Saygılıgil ve Nacide Berber (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 579 – 586.
- Özküraplı, İlkay. “Erkek Kategorisini Yeniden Düşünmek,” *ViraVerita*, 25 Kasım 2021, <https://viraverita.org/yazilar/erkek-kategorisini-yeniden-dusunmek>.
- Öztan, Ece. “Feminist Araştırmalar ve Yöntem”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, ed. Feryal Saygılıgil (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 269-289.
- Öztürk, Ashıhan Burcu. *Bebekten Katile Erkeklik: Kadına Şiddet Uygulayan Erkekler* (Ankara: Nika Yayınevi, 2020).
- Pease, Bob. “The Politics of Gendered Emotions : Disrupting Men's Emotional Investment in Privilege,” *Australian Journal of Social Issues* 47, no. 1 (2012): 125-142.
- Promundo, Web sitesi, <https://promundointernational.org.br> (erişim tarihi: 24.11.2022).
- Sancar, Serpil. *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede, piyasada ve sokakta erkekler* (İstanbul: Metis, 2009).
- Sancar, Serpil ve Göç-Bilgin, Murat. *Erkekler, Erkeklikler ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması* (Ankara: CEİD Yayınları, 2021).
- Scully, Diana. *Cinsel Şiddeti Anlamak Tutuklu Tecavüzcü Erkekler Üzerine Bir İnceleme*, çev. Şirin Tekeli ve Laleper Aytek (İstanbul: Metis Yayınları, 2014).
- Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim, “Eşitlikçi Erkekliklerin Tahayyül Edilmesi Gerekliliği,” *Bianet*, 21 Ocak 2019, <https://bianet.org/bianet/kadin/204648-esitlikci-erkekliklerin-tahayyul-edilmesi-gereklilik>
- Sünbuloğlu, N. Y., Gözcü, B., Günay-Erkol, Ç. Sayılan, G. ve Akyüz, S. *Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri El Kitabı* (İstanbul: Özyeğin Üniversitesi, 2021).
- Tekeli, Şirin, “Şirin Tekeli ile Söyleşi: Karı Kuvvetlerinden Feminist Harekete” (Esen Özdemir), *5Harfliler*, 30 Haziran 2016, <https://www.5harfliler.com/sirin-tekeli-ile-soylesi-kari-kuvvetlerinden-feminist-harekete/>
- Türkkan, Seçil ve Aydemir, Şenay, “Erkekler Erkekliği Anlatıyor ya da Politik Doğruculuğu Aşmak,” *Sivil Sayfalar*, 3 Mart 2018, <https://www.sivilsayfalar.org/2018/10/03/erkekler-erkekligi-anlatiyor-ya-da-politik-dogruculugu-asmak/>
- Ünlü, Barış. *Türklük Sözleşmesi. Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. (Ankara: Dipnot Yayınları, 2019).
- Walling, Andrea, “Rethinking Masculinity Studies: Feminism, Masculinity, and Poststructural Accounts of Agency and Emotional Reflexivity,” *Journal of Men’s Studies* 27, no.1 (2019): 89 -107. doi: 10.1177/1060826518782980
- Walton, Chris, Coyle, Adrian ve Lyons, Evanthia. “Death and football: an analysis of men’s talk about emotions,” *British Journal of Social Psychology* 43, no. 3 (2004): 401–416. doi: 10.1348/0144666042038024.

White Ribbon Campaign, Web sitesi, <https://www.whiteribbon.ca> (Erişim tarihi: 24.11.2022)

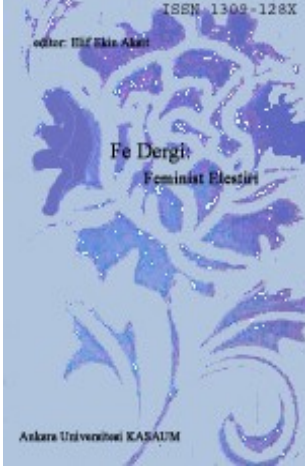
Yetiş, Erman Örsan. "Türkiye'de Erkeklerin şiddet Hakkında Algı, Düşünce ve Deneyimleri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

Yetiş, Erman Örsan ve Kolluğlu, Poyraz. *Toplumsal Cinsiyet Temelli şiddetin Çözümünde Erkekler* (Ankara: Nika Yayınevi, 2022).

Yüksel-Kaptanoğlu, İlknur. "Erkeklerin Kadına Yönelik şiddete Bakışı," *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi şiddet Araştırması* (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015).

Yüksel-Kaptanoğlu, İlknur. *Kadınlara Yönelik şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması* (Ankara: CEİD, 2018).

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Locating Opposition to the Istanbul Convention in the Multilayered Dynamics of Gendered Challenges, and Reflections on an Actor-Centered Analysis of Eastern Europe: Politicizing Gender and Democracy in the Context of the Istanbul Contention, by Andrea Krizsán and Conny Roggeband, (Palgrave Macmillan, 2021)

Canan Aslan Akman

Bölüm: Kitap İncelemesi

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 16.11.2022

Yazı Kabul Tarihi: 27.11.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: Canan Aslan Akman, “**Locating Opposition to the Istanbul Convention in the Multilayered Dynamics of Gendered Challenges, and Reflections on an Actor-Centered Analysis of Eastern Europe: Politicizing Gender and Democracy in the Context of the Istanbul Contention, by Andrea Krizsán and Conny Roggeband, (Palgrave Macmillan, 2021)**” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 70-77.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/en/2022/12/12/28_5/

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Locating the Opposition to Istanbul Convention in the Multilayered Dynamics of Gendered Challenges, and Reflections on an Actor-Centered Analysis on Eastern Europe: Politicizing Gender and Democracy in the Context of the Istanbul Contention, by Andrea Krizsán and Conny Roggeband (Palgrave Macmillan, 2021)
Canan Aslan Akman*

Over the past decade, anti-gender campaigns have been extended into debates targeting the Istanbul Convention (IC). This review looks at the conceptual and explanatory frameworks, and the inferences of Andrea Krizsán and Conny Roggeband's comparative study of the anti-IC actors in Hungary, Poland, Bulgaria and Croatia. This well-structured analysis deals with the opposition framings and strategies, and it identifies a reconfigured relationship between state and societal forces. The actor-centered approach of the study also looks at the VAW policy and actors impacted by the politicized disputes in the context of democratic erosion. This review highlights the critical role of the state actors, and draws attention to those issues to be explored further in the context of anti-IC debates and VAW policy problems.

Keywords: Istanbul Convention, Violence Against Women (VAW), gender ideology, contestation, frames, backsliding

Çokboyutlu Toplumsal Cinsiyetli Karşıkoyuşlar Çerçevesinde Doğu Avrupa'da Aktör Odaklı Bir Analiz Üzerine Değerlendirmeler: Toplumsal Cinsiyet ve Demokrasinin İstanbul Sözleşmesi Bağlamında Siyasallaştırılması, Andrea Krizsán & Conny Roggeband (Palgrave Macmillan, 2021)
Geçtiğimiz on yılda, toplumsal cinsiyet (eşitliği) karşıtı hareketler, İstanbul Sözleşmesini de hedeflerine aldılar. Bu inceleme, Andrea Krizsán ve Conny Roggeband'ın Polonya, Bulgaristan, Hırvatistan ve Macaristan'da Sözleşme'ye karşı çıkan aktörleri ele alan karşılaştırmalı çalışmasını kavramsal ve açıklama çerçevesi ve temel çıkarımları açısından değerlendirmektedir. Eserin güçlü analiz kurgusu, muhalif aktörleri söylemsel çerçeveleri, stratejileri ve dönüşen ittifaklarıyla incelemektedir. Otoriterleşmenin siyasi bağlamı içerisinde, aktör-odaklı bu makro analiz, siyasallaşan İstanbul Sözleşmesi tartışmalarının şiddetle mücadelenin politika ve aktörlerine etkisini de değerlendirmektedir. Bu inceleme, çalışmada öne çıkan devletlerin kritik rollerine vurgu yaparken, diğer ülkelerdeki benzer tartışma ve süreçlerin incelenmesi için gerekli sorun alanlarına da dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Sözleşmesi, kadına karşı şiddet, toplumsal cinsiyet ideolojisi, itiraz, (söylemsel) çerçeve, geriye gidiş

Introduction: From Gender-Blind Approaches of de-democratization to Problematizing Gendered Debates over the Istanbul Convention

Over the past decade, scholars have taken a closer at the conservative mobilizations that threaten gender equality in Europe, which are collectively known as “anti-gender campaigns” (Kuhar and Paternotte 2017; Dietze and Roth 2020; Verloo 2018; Vida 2022). Recent research aiming at overcoming the gender-blind approaches of extant studies by analyzing the illiberal threats to women's rights, sexual rights, and gender minorities have demonstrated that the politicization of gender issues is driven by multiple forces under diverse national dynamics. In this context, the publication of *Politicizing Gender and Democracy in the Context of the Istanbul Contention*, by Andrea Krizsán of the Central European University in Vienna, and Conny Roggeband of the University of Amsterdam in Palgrave Macmillan's Gender and Politics Series has been quite timely. Problematizing the actors of the politicization of gender issues challenging the Convention, the book provides an extensive discussion of its consequences for the policy of Violence Against Women (VAW), and a critical evaluation of the state of democracy in the hands of right-wing forces.

*Assoc. Prof. Dr., Middle East Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, <https://orcid.org/0000-0003-0773-2274>, aslan@metu.edu.tr

The Council of Europe Convention (CoE) on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (the Istanbul Convention-the IC), entering into force in 2014, constituted the most significant driving force for the VAW policy process in the 2010s. It was opened to signature in Istanbul in 2011 where the Turkish government was the first to sign and ratify it. Turkey then pulled out of the Convention through a controversial presidential decision in March 2021. This had been preceded by intense mobilizations against the IC in some Central and Eastern European countries (CEECs) resulting in the submission of the draft of the International Convention on the Rights of the Family by Poland to the EP on July 27 2020. Krizsán and Roggeband's book puts together a wealth of contextual detail, a timeline of events to contextualize the politicized debates, and details of anti-IC activism. Based on archival sources, documentary evidence from official and NGO sources, and interviews with feminist activists, policy makers, and experts, along with the content analysis of the discourses of politicians, media reports, and court decisions, this macro-level actor-centered analysis unravels the interrelations of the state and societal actors in the IC contestations. This review summarizes the book's conceptual framework and its approach to the IC controversies, and reflects on the book's key findings and its crucial inferences, as well as its contributions that inspire new directions for research into the VAW domain with repercussions for a "gender equal democracy" (p.45).

The holistic framework of the IC is marked by an inclusionary vision and a gender perspective, which underscored patriarchal construction of women's roles and social identities as the root-cause of discrimination. Hence, the design, execution, and monitoring of domestic violence policies with binding standards represent "a gender-sensitive approach"¹ (p. 28). As of March 2021, among the CoE countries, 35 had ratified the IC, while thirteen remaining, including Hungary and Bulgaria, had not.² Croatia and Poland ratified the Convention under polarizing debates, which threatened its status and implementation.

While this historically-informed study also builds upon the authors' previous work, *The Gender Politics of Domestic Violence: Feminists Engaging the State in Central and Eastern Europe (2018)* and *Gendering Democratic Backsliding in Central and Eastern Europe: A Comparative Agenda (2019)*, it shifts the analytical lens exclusively to the disputes around the adoption (signature, pre-ratification, post-ratification, and backtracking), and the implementation of the IC. As underlined in these previous works, VAW policies in general had not constituted a specific target of right-wing attacks against gender equality. With this starting point, the puzzle of this book is the "tension" identified between the transformative perspective of the IC, and the predominantly gender-neutral approach of the previous anti-violence policies (p. 225).

Rising Hostility to the Istanbul Convention: The Conceptual and Explanatory Approach to Making Sense of the Debates

The integration of VAW into the agenda of the international human rights regime, and the success of transnational feminist activism since the 1990s brought about the mainstreaming of VAW in national legislation. As noted by the authors, twenty years later, the IC forged an explicit link between violence and gender inequality. Despite its gender perspective, the Convention put more emphasis on women, and their exposure to all kinds of violence than on men and non-binary gender groups. It refrained from forging a direct connection between VAW (violence suffered by women because they are women) and gender-based violence (violence directed to all individuals or groups on the basis of the patriarchal constructions of femininity and masculinity). Nevertheless, the disputes over the gender aspect of the Convention, permeating its spirit and policies, have provided fertile ground for politicized debates. The book's comparative perspective explains the different outcomes emerging from these controversies across similarities or divergences in the political backgrounds and in women's rights agendas in these four CEEC countries. The observed and documented differences (in the preceding VAW policy progress, the relative weight of social actors, and the strength of women's advocacy actors) orient the hypotheses toward the causal processes, focusing on both state-led and non-state actors expecting stronger contestations generating ratification delays or obstruction, and significant changes in VAW policies. (p.6).

The research procedure of the study is based on mixed qualitative research methods involving "narrative process-tracing and critical frame analysis" to analyze the opposition to the Convention in terms of the strategies and frames appealing to both domestic and transnational platforms (38). Before proceeding to the in-depth analysis of IC contestations, the authors provide an informative assessment of the "gender sensitivity" or transformative nature of anti-violence policies.³ It is rightly noted that the VAW domain is both a policy issue and also one of democracy in the substantive sense involving social justice and equality aspects. Gender

transformative frames of VAW policies include the measures to eliminate its root causes through women's empowerment and gender sensitive education, and cooperation among women's rights NGOs to achieve implementation. Nevertheless, in Eastern Europe, the general picture was a restricted gender transformative approach marked by a "remarkable absence of any gender policy components" (pp. 28-29).

Thematically, the first concern of the analysis relates to the incongruence between the preexisting VAW policy domain (which progressed along specific dimensions among the new members of the European Union through international norm diffusion), and the more nationalized processes leading to the adoption of the IC, and subsequently, to delegitimizing challenges. A crucial aspect of this analysis is the identification and categorization of "policy frames resonant with gender quality objectives" and "frames opposing gender-sensitive domestic violence interventions" (pp. 22, 32). Process-tracing based on meticulous description of the cases indicated that the anti-IC contestations were not limited to the previous opponents of gender equality who, nevertheless, supported VAW policies from a protectionist, essentialist and gender-complementary perspective (p.35). As the comparative analysis of the strategies and the discourses of anti-IC campaigns and activism revealed, the pre-existing networks of conservative actors which had mobilized against women's rights, feminism, and LGBTQ rights and "the gender ideology" of the conspiring global forces were expanded through new politicizations around the protection of the family, national security, and values. For example, the IC's gender sensitive perspective on migration and asylum procedures was turned into a major bone of contention by the Polish & Hungarian governments and right-wing actors.

The Strategies and the Framings of Contestations: Multiple Actors and Diverse Agendas, under National Contexts of Politicization

As the bulk of the book deals with the anti-IC actors, the research puts into closer focus "the master frames" of the anti-gender discourses reflecting an obsession with national sovereignty national security, and identity of the Church, think tanks, conservative NGOs, right-wing governments, and politicians. However, the actors who initiated and led the opposition were different in each country. Accordingly, the narratives on these cases provide details about these actors, the shifting strategies, and their domestic and transnational alliances. For example, the Polish case was significant due to the centrality of the Catholic Church, and there was a close affinity between anti-gender mobilizations and the IC debates. The campaigns of pro-family conservative actors within the conservative CitizenGO Platform struck a responsive chord among Polish politicians. The parliamentary committee "Stop Gender Ideology" was created in 2014 by a conservative MP (p.58). In Poland, despite intense lobbying against the IC, ratification took place thanks to the Civic Platform (PO) and the political will of Ewa Kopacz, who was prime minister between September 2014 and November 2015. In a similar vein, in Croatia, the contestations were spearheaded by the Church, its affiliate organizations, and also such civic initiatives as *In the Name of the Family* and *the Truth about the IC* after the IC was signed by the Social Democratic government. The high point of this campaign was the constitutional referendum of 2013 which banned same-sex marriages (p. 63). In Hungary, the IC was signed under the FIDESZ government led by Victor Orban, excluding major women's rights organizations. The ratification process was heavily shaped by the asymmetric power of the conservative civil society (including the Center for Human Dignity, the Centre for Fundamental Rights, men's rights organizations, and the Hungarian Branch of the CitizenGO). The detractors of the IC successfully appealed to the government and public opinion, and urged the CoE for amendments to the Convention. The opposition coalescing around the gender concept and the threat of migrant flow to Hungary resulted in a legislative decision rejecting ratification (p.70). In Bulgaria, the signing of the IC in 2016 and its first gender equality laws had received support from political parties and civil society. Nevertheless, the major actor of the anti-gender and pro-family opposition, the Society and Value Association (SVA), organized a petition campaign backed by the Orthodox Church. After the ratification bill was withdrawn from parliament, the government applied to the Constitutional Court, which blocked the ratification (p.74).⁴

As highly relevant to exploration and analysis of the significance of anti-IC debates in other national and transnational contexts, specific organized actors have been notable in the pressures within the opposition front toward turning governments against the ratification or implementation of the IC. The actors of "alternative knowledge production" (think tanks and experts actors), the Churches and their affiliate organizations, conservative NGOs and pro-family networks were also visible in all cases. One of the major strengths of this study is its comprehensive coverage of these opposing actors which draws attention specifically to the dark side of civil society with their illiberal and antagonizing orientations towards the rights of minorities and individual

freedoms. This is a striking development contradicting the rights-based approach of the EU's democratic conditionality, which could have presumably positively impacted civil societies during the EU accession processes. On the contrary, these CEEs, new NGOs and platforms came into being to defend the traditional values and the family (p.78), and conservative think-tanks skillfully manipulated human rights rhetoric to project an image of being defenders of the rights of children and women. Moreover, as the book documents, these actors were included by governments in the formal consultation processes during ratification. Worse still, they were allowed to intervene in the judicial deliberations as in Croatia and Hungary (p.82). Closer relations between the governments and these conservative entities made the hands of the state stronger *vis a vis* the IC advocates. This is one of the crucial inferences in a comparative sense. The Churches also remained influential anti-liberal forces, as in Croatia and Bulgaria (along with the Mufti office representing the Muslims), which provided anti-gender campaigns greater leverage in relation to those governments which had initially supported the IC (p. 79).⁵ Obviously, the identities of these secular and religious NGOs and the dynamics of their alliances with the governments and parliaments will remain a crucial issue to explore further in other countries on the trajectory of anti-gender and democracy debates embedded in nationalist arguments.

In terms of the dominant opposition framings, in all cases, "gender ideology" problematized the threats from the IC to the education system, traditions and cultural norms, the family (p.92) and national sovereignty. The EC and other international actors were accused of a conspiracy. Overall, the content of opposition frames was "strikingly similar" (p.100). The analysis draws attention to the status quo orientation of the opposition in their conventional strategies of influencing governments. It should be underlined that in terms of their contribution to democratic backsliding literature, the authors' particular emphasis on the misuse of means of direct democracy, such as calls for referenda and public petitioning with majoritarian appeals, is crucial (p. 86). Since the study presents a macro analysis of opposition strategies, it does not sufficiently inquire into the concrete mechanisms used by these civil society actors to attract support from the public and transnational organizations. Nevertheless, this issue also offers another research problem on other countries.

Advocacy Actors and the VAW Policy

Against all odds, and in almost all cases, the anti IC contestations have led feminist activism to resist these gendered challenges and anti-IC debates more vigorously. This was particularly evident in post-2020 Poland where NGOs embraced diversified strategies, often with backing from women MPs. The 24 July 2020 protests in 25 cities in Warsaw took place in front of the leading conservative think tank *Ordo Iuris*. In Croatia, despite the low profile of the women's movement in the anti-violence policy after 2009, the *Isign* campaign in 2013, supported by the CoE and the European Women's Lobby, influenced the ratification decision in April 2018, and the Handmaids protests staged by the Women's Network of Croatia and Women's Rights Center were also noteworthy. In Hungary, women's movements entered a new era of struggle with civil society allies after 2016 in the face of rising conservative opposition, which resulted in "the Political Declaration of the Parliament instructing against ratification" in 2020 (p.134).

The interviews with activists and leaders of women's NGOs demonstrate how the IC debates forced these NGOs to develop new strategies and seek new alliances with actors previously outside of the VAW coalition (e.g. human right organizations), in order to counter any anti-gender backlash, and prevent opponents from blocking ratification. However, when the anti-IC actors allied with the incoming governments or divided the parliaments or coalitions on ratification, women's movement were weakened (p.138).

There were other, and no less significant, repercussions of the anti-IC challenges targeting women's advocacy organizations, as revealed by the testimonies of the actors. Direct and indirect attacks, smear campaigns and intimidation have taken their toll on their organizational capacity, through budget cuts and loss of volunteers, and impacted individual morale and resilience. Hostility and threats forced some women's organizations to engage in strategic debates on how to protect themselves and sustain their capacity, and compelled them to refrain from inflated politicized debates (p.166). This problem is again amenable to further exploration in other cases of IC contestations including Turkey, where women's NGOs and anti-violence activism have been under governmental repression and institutional challenges.

Prior to the attacks on the IC, there was significant policy progress on domestic violence and sexual violence policy, with improvements in the criminal justice systems, such as protective orders and policy coordination in Poland, and a strong legal domestic violence regime in Croatia. The study pays attention to the connections between the rationale of new policies, the tension between formal policies and implementation of

the VAW policies, and repercussions of the anti-gender campaigns which started before and/or overlapped with the IC disputes. The gendered frames of formal policy instruments, programs, actors, and mechanisms are evaluated by defining and operationalizing “policy progress” and “policy backsliding.” Overall, “dismantling by default” in the VAW area kept most policies intact, yet eroded the “institutional arrangements serving effective policy implementation”, and prevented a gender-sensitive paradigm. Also noted are implementation problems regarding budgetary issues and services to victims deviating from the IC standards, decreasing quality of services due to replacement of professional women’s NGOs by inexperienced organizations (e.g. in Croatia In the Name of the Family, in Hungary Family Friendly Country, the Association of Large Families). In the face of the ongoing disputes over the IC in these and other cases, these developments need to be placed under closer scrutiny. In the Turkish case, for example, the weakening capacity of the formal bodies within the VAW domain, and the reconfiguration of the roles of other institutions (e.g. the Turkish Directorate of Religious Affairs, the Violence Prevention Centers), endorsing alternative frames prioritizing strong families rather than women, should be noted.⁶

The above-mentioned processes account for a visible qualitative change in the VAW policies marked by family-centered concerns indicating the appropriation of the VAW policy domain by the lack of gender-sensitive approaches. In the CEECs, this shift enabled governments to divert state and EU funds, distributing them disproportionately to reward their partners supportive of the new right-wing agendas (p.210). Nevertheless, the book does not dwell on the reasons for and mechanisms of this failure in terms of state accountability, or the insufficiency of the EU to monitor financial aid. Finally, in all countries, as majoritarian appeals muted the spaces available for discussion of gender discrimination, delegitimization of the IC with hostile frames paved the way for impunity for perpetrators. As the book rightly underlines, this indicates the complicity of the states in spreading a misogynist and homo/transphobic message which stigmatizes feminists and LGBTQ actors (p.235). Meanwhile in the context of democratic backsliding, the anti-IC actors used pseudo-democratic arguments to conceal their objectives behind the continuation of protectionist VAW policies (p.234). In Hungary, Orbán’s frequent references to his “Zero Tolerance for Violence Against” motto is striking here, which have also been echoed in Turkish President Erdogan’s speeches (sabah.com.tr, 2021).

Beyond the contributions: The issues and paths to pursue for transnational comparisons

Given the ample attention paid so far in the literature on the role of the feminist movement and women’s rights advocacy organizations to the progress of the VAW policy, the insights of this book are particularly relevant in comprehending the critical role of state actors (governments, parties, individual MPs, ministers, elected presidents, and courts) in the success of organized anti-IC contestations. Although there is no distinct theoretical thread structuring the research question and the hypotheses, this study provides the first systematic comparative analysis addressing various aspects and actors of opposition to the IC. A minor flaw, which could be difficult to avoid in such an ambitious study with its broad scope, combining a descriptive account of timelines and analytical concerns, is the occasional overlaps between the chapters and repetitive accounts of the events.

This study’s macro- level analysis would remain highly relevant for the literature on the gendered pillars of illiberalism and right-wing populism, the trajectory of VAW policy and politics, the social movement and civil society - policy nexus, and mobilization under anti-gender movements. As for the relationship between IC debates and VAW policy, the findings of the book regarding the aspects of the VAW policy set-back would be relevant for studying other cases in Europe, particularly, the Turkish case, where the spirit of the IC was never incorporated into the Domestic Violence Law No. 6284 passed after the IC adoption. Moreover, several other issues which could have been pursued further in this study to complete the discussion would offer researchers interesting paths to pursue in prospective studies. In particular, the societal impact of the debates, (which could have been supported with public opinion data on the VAW policies and the IC), and the responses of the transnational pro-IC actors (WAVE; EP, EWL, UN bodies) to the opposition campaigns could be considered. As underlined in the book, women’s NGOs remained largely in the national context confined to their preexisting transnational networks (p. 168) as opposed to “the transnational embeddedness” of anti-IC actors. This disparity between pro- and anti-IC can also be raised as another issue or puzzle for future comparative or case studies of IC politicization.

Furthermore, this analysis of the four Eastern European cases highlights the nature of the specific actors in the context of erosion of democratic quality, most notably “alternative knowledge production,” actors and government-supported organizations which were influential in “the use and abuse of rule of law” by the states

(p. 85) The claims of these anti-IC actors regarding the malfunctioning of the IC distorted the available data on VAW, and provided inconsistent arguments referring to the vulnerability of the family (by simultaneously underestimating the extent of domestic violence). Such arguments were also put forward by pseudo-intellectuals often with organic ties to alternative knowledge producers. This is another crucial issue to be pursued further; in the Turkish case, for example, it attests to the significance of pro-government circles (academic, legal experts, journalists, etc.) mobilized for the justification of the decision to withdraw.⁷

During the politicization of gender in the course of the IC debates, “coalition building” beyond the gender equality and women’s rights constituency raised in the book would also suggest new research questions for prospective analyses of other cases where the IC was actively contested during ratification or the case of the Turkish withdrawal. Exploring how the IC contestations paved the way for diverse, intensive and proactive instances of women’s resistance (e.g. The 8th March Nights Watch in Croatia) through social media networking and campaigns, street protests and petition campaigns (p.149) is also necessary in the face of the stagnation of VAW policies. For example, the Turkish case indicated schisms within conservative sectors of the women’s movement, evident in the criticisms of the withdrawal decision from the pro-government or state-led women’s NGOs (Ünal, 2021). It remains to be seen whether such contestations could be sustained to generate new alliances in the VAW domain and other struggles for democracy.

Finally, as Kandiyoti forcefully asserted, opposition to the IC has been, above all, a political issue conveniently employed by actors in quest of power for illiberal ends (bianet.com.tr, 2021). This clearly attests to the dangers of anti-gender contestations for human rights, mobilized around the IC. The 2021 enactment of the most restrictive abortion law in Poland (voanews.com, 2022), along with the bans on sex change operations for trans and intersex individuals in Hungary, are the most recent and obvious examples (Human Rights Watch, 2020). Therefore, future research will also need to look at the gendered repercussions of broader global challenges (such as the weakening of the normative power of EU institutions in the context of an economic downturn worsened in the aftermath of the COVID-19 pandemic), for conservative and populist anti-LGBTQ activism and anti-migration policies. In the face of these pervasive problems with democracy, this volume offers impressive and highly valuable scholarship for a large readership including students and scholars of gender studies, sociology and political science, as well as for policy practitioners and civil society actors. Its contribution to gender studies extends far beyond the controversies around the specific human rights instrument of VAW, making it an excellent addition to interdisciplinary scholarship. Above all, in terms of feminist praxis, its diagnosis of the reinvigoration of the women’s movement during IC contestations is uplifting for hopes for the future of gender-inclusive democracy.

¹The extant work dealing with the IC so far focused largely on legal and human rights issues under its scope for implementation, such as J. Niemi et al *International Law and Violence Against Women: Europe and the Istanbul Convention* (London: Routledge, 2020); R. McQuigg. *The Istanbul Convention, Domestic Violence and Human Rights* (London: Routledge, 2017).

²As presented in Krizsán and Roggeband, in Table 2.2. p. 30. Most recently, the UK ratified in July 2022 making it the 37th country to do so.

³This part in the book is derived from the authors' previous work on VAW: A. Krizsán & Poppa (2014) "Frames in Contestation: Gendering Domestic Violence Policies in Five Central and Eastern European Countries" *Violence Against Women*, 20 (7): 758-782. A. Krizsán and C. Roggeband, *The Gender Politics of Domestic Violence: Feminist Engaging the State in Central and Eastern Europe*, (London,Routledge,2018), and A. Krizsán et al. "Domestic Violence, A Public Matter," In M.V Verloo.(ed) *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe* (pp 141-186). (Budapest : Central European University Press,2007)

⁴Anti-IC actors in Bulgaria also by applied the CoE for the amendment of the IC.

⁵Except for Hungary as the most secular case with no established religion and therefore no influential role for the Church.

⁶ Ertan provides a succinct overview of the transformation of the gender equality regime in Turkey as "dismantling" as a background to the IC debates and VAW policies: see, S. Ertan, "The Crisis of Gender Equality Regime in Turkey" in V. Bianca (ed) *The Gendered Politics of Crisis and de-democratization* (ECPR Press,,Rowman & Littlefield, London, 2022).

⁷An excellent example of this in the Turkish case was the publication of Hilal Kaplan's *Ailenin Adı Yok Ya da Neden Feminist Degilim*, (Istanbul: Turkuaz Yayıncılık, 2021).

References

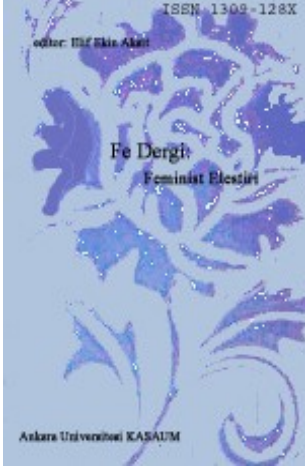
- Bianet.org. (2021). "Deniz Kandiyoti: 'Bu Bir Kültür Savaşı Değil, Politik Savaş,'" <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/242648-deniz-kandiyoti-bu-bir-kultur-savasi-degil-politik-savas>, 18 April 2021. (retrieved, 10 June 2022).
- Dietze, G. & J. Roth (eds). *Right-Wing Populism and Gender: European Perspectives and Beyond*. (Bielefeld: Transcript,2020.)
- Ertan, S. "The Crisis of Gender Equality Regime in Turkey" in V. Bianca(ed). *The Gendered Politics of Crisis and De-democratization*. (London: Rowman & Littlefield,2022):113-133
- Human Rights Watch, (2020) "Hungary ends legal recognition for transgender and intersex people," <https://www.hrw.org/news/2020/05/21/hungary-ends-legal-recognition-transgender-and-intersex-people>. (retrieved, 20 November,2022).
- Kaplan, Hilal. *Ailenin Adı Yok Ya da Neden Feminist Degilim* (Istanbul: Turkuaz, 2021).
- Krizsán, A. and C. Roggeband. *The Gender Politics of Domestic Violence: Feminists Engaging the State in Central and Eastern Europe*. (London: Routledge, 2018).
- Krizsán, A. and C. Roggeband. *Gendering Democratic Backsliding in Central and Eastern Europe: A Comparative Agenda*. (Budapest : Central European University, 2019).
- Krizsán, A. & R.M. Poppa.. "Frames in Contestation: Gendering Domestic Violence Policies in Five Central and Eastern European Countries." *Violence Against Women*, 20 (7)(2014): 758-782.
- Krizsán, A. et al. "Domestic Violence, A Public Matter," In M.V Verloo.(ed) *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. (Budapest : Central European University Press,2007): 141-186.
- Kuhar, R & D. Paternotte, (eds) *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilization Against Equality* (Rowman and Littlefield: London, 2017)
- McQuigg,R. *The Istanbul Convention, Domestic Violence and Human Rights* (London; Routledge, 2017).
- Niemi , J. et al *International Law and Violence Against Women: Europe and the Istanbul Convention* (London: Routledge, 2020).
- Sabah.com.tr . (2021). " Başkan Erdoğan 'Kadına Karşı Şiddete Sıfır Tolerans' Dedi" <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/10/24/son-dakika-baskan-erdogandan-kadinlarla-buyuk-turkiye-yolunda-bulusmasinda-onemli-aciklamalar>, 24 October 2021. (retrieved on 30 November 2022)
- Ünal- Abaday, D. "The Masculinist Restoration in the Rhetoric of Anti-Gender Movement': The Case of Turkey" in *The Culture and Politics of Populist Masculinities*. O. Hokala et al (eds) (Lanham: Lexington, 2021):67-88.

Verloo, M. (ed), *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe* (Routledge, New York, 2018).

Vida, B. (ed). *The Gendered Politics of Crisis and de-democratization* (London: Rowman & Littlefield, 2022).

Voanews.com. (2022) "Poland, with Near -Total Abortion Ban, to record Pregnancies,"
<https://www.voanews.com/a/poland-with-near-total-abortion-ban-to-record-pregnancies-/6606318.html>,
(retrieved 8 November 2022).

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Crossing the Borders of Genre and Gender: Jeanette Winterson's Redefinition of the Bildungsroman in Oranges are Not the Only Fruit

Dilek Öztürk Yağcı

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 31.07.2022

Yazı Kabul Tarihi: 28.11.2022

Bu makaleyi alıntılar için: Dilek Öztürk Yağcı, “**Crossing the Borders of Genre and Gender: Jeanette Winterson's Redefinition of the *Bildungsroman* in *Oranges are Not the Only Fruit*” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 78-89.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/en/2022/12/12/28_6/**

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Crossing the Borders of Genre and Gender: Jeanette Winterson's Redefinition of the Bildungsroman in *Oranges are Not the Only Fruit**

Dilek Öztürk Yağcı**

*This study focuses on the appropriation of the Bildungsroman genre in Jeanette Winterson's first book *Oranges are Not the Only Fruit* (1985), a novel which is often referred to as the fictionalization of the author's upbringing. The novel traces the coming out story of the lesbian protagonist Jeanette who struggles to live in a fundamentalist evangelical community that fails to embrace Jeanette's sexual orientation and denounces it as "unnatural passions." This conflict on (sexual)identity between the protagonist and society, the main feature of the traditional Bildungsroman genre, is represented as the core element of *Oranges are Not the Only Fruit*. In the novel, strictly religious public space constantly works towards constructing Jeanette's identity defining the limits of normal and natural for her. However, Jeanette tries to deconstruct and reconstruct that given identity and attain subjectivity by discovering her sexuality and creating a homespace for herself amidst possibilities. Like Jeanette who rejects heteronormativity and rewrites her own story, Winterson challenges the normativity of Bildung narratives and pushes the boundaries of the Bildungsroman for redefinition. For all these reasons, drawing on Jeanette's Becoming within the dynamics of her social space, this study aims at discussing Jeanette Winterson's subversion of the classical male-centred narratives of self-development and her revision of the Bildungsroman within a feminist framework in *Oranges are Not the Only Fruit*.*

Keywords: Jeanette Winterson, bildungsroman, coming of age, gender, lesbian writing

Edebi Türün ve Toplumsal Cinsiyetin Sınırlarını Aşmak: Jeanette Winterson'un *Tek Meyve Portakal Değildir* Romanında Bildungsroman'ın Yeniden Tanımlanması

*Bu çalışma, Jeanette Winterson'un ilk romanı olan ve genellikle yazarın öz yaşam öyküsünden yola çıkarak yazıldığı düşünülen *Tek Meyve Portakal Değildir* (1985) romanının Bildungsroman (Oluşum Romanı) edebi türünün özellikleri bağlamında yeniden yorumlanmasını incelemektedir. Roman, lezbiyen bir kadın olan Jeanette'in, onun cinsel yönelimini kabullenmeyip "anormal tutkular" olarak nitelendiren kökten dinci bir toplulukta sürdürdüğü yaşam çabasının, diğer bir deyişle, oluşum öyküsünün izlerini sürüyor. Geleneksel Bildungsroman türünün de başlıca özelliklerinden birisi olan kahraman ve toplum arasındaki (cinsel)kimlik üzerindeki bu çatışma *Tek Meyve Portakal Değildir* romanının temel ögesi olarak temsil edilir. Romanda, aşırı dinci toplumsal alan Jeanette için normal ve doğal olanın sınırlarını belirleyerek sürekli olarak onun kimliğini inşa etmeye çalışır. Buna karşılık Jeanette da cinselliğini keşfederek ve kendine olasılıklar arasında bir yuva alanı açarak bu kimliği yeniden oluşturmaya ve öznelliğine kavuşmaya çabalar. Nasıl ki Jeanette heteronormatifliği reddederek hikayesini yeniden yazıyorsa, Winterson da oluşum anlatılarının geleneksel kalıplarına meydan okuyarak Bildungsroman türünün sınırlarını yeniden tanımlar. Tüm bu nedenlerle, bu çalışma Jeanette Winterson'un *Tek Meyve Portakal Değildir* romanında Jeanette'in toplumsal alanın dinamikleri içindeki oluşum hikayesinden yola çıkarak, yazarın eril merkezli oluşum anlatısı geleneğini ters yüz ederek Bildungsroman anlatı türünü feminist bir çerçeve içinde yeniden tanımlamasını ele almayı amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: Jeanette Winterson, oluşum romanı, yetişkinliğe geçiş, toplumsal cinsiyet, lezbiyen yazın

*An earlier version of this paper was presented at the 15th International IDEA Conference, May 11th-13th 2022, Mustafa Kemal University, Hatay/Turkey.

**Dr., Istanbul Technical University, School of Foreign Languages, <https://orcid.org/0000-0001-9573-1444>, dilekcozturk@itu.edu.tr

Introduction

*Oranges are Not the Only Fruit*¹ opens with the narrator character Jeanette's description of her mother's rather schematic notions of what life and social relations can be. The mother, informed by her religious and cultural background in her Pentecostal community, defines the world through a divided conception of enemies and friends and sets up a series of rigid binaries for Jeanette: "Enemies were: The Devil (in his many forms), Next Door, Sex (in its many forms), Slugs. Friends were: God, Our dog, Auntie Madge, The Novels of Charlotte Brontë, Slug pellets" (Winterson 1987, 3). Jeanette, instilled with such moral absolutism and developed her first understanding of the world in binaries, constantly works towards unsettling those opposites and rearrange them in both/and structures. Realizing that the interests of her mother and the Church clash with her female desire upon discovering her lesbian identity, she gradually moves away from the Grand Narrative of the Church towards more liberated narratives of the self, writing a story of her own, a story of the making of her "self." Like Jeanette who challenges the heteronormative codes of her evangelical community, Winterson, in *Oranges*, undermines the normative form of the classical Bildungsroman and reworks its genre conventions by presenting the coming out and be-coming story of a lesbian woman within the margins of a fundamentalist evangelical community.

A significant point with much of scholarly work on *Oranges* in relation to its generic features is that it is often classified in diverse ways such as a "semi-autobiographic Bildungsroman" (Antakyalıoğlu 2009, 4), a "quasi-Bildungsroman" (Antakyalıoğlu 2009, 5), a "lesbian Bildungsroman" (Andermahr 2009, 51), or a "lesbian coming out" narrative (Palmer 1993, 100).² These contentions, though seemingly distinct from one another, serve clarifying the ideas about the form of *Oranges* because both autobiography and Bildungsroman as methods of (self)representation can be considered within the broad category of "coming of age" narratives. However, to Winterson, the novel has never been that straightforward to be categorised as autobiography or fiction.³ Ironically, it is "not at all and yes of course" an autobiography (Winterson 1991, 17). The novel cannot be considered as purely autobiographical because it may or may not be the whole and the true account of the author's own life, a feature which is associated with the autobiography genre in general. Therefore, to Winterson, *Oranges* is actually "a fiction masquerading as a memoir" (Winterson 1997, 94). Winterson's ironic remarks here regarding the novel's controversial generic qualities indicate how she undermines the possibility of absolute truth by clouding the distinction between fact and fiction, autobiography and Bildungsroman. Leaving the space as liminal, Winterson actually clears the ground and opens it for myriad possibilities outside the authorial control of the genres and the truth. As an author who challenges the constructed nature of denominations, Winterson, instead of categorizing *Oranges* as a Bildungsroman, or an autobiography, in fact, dances with the possibility of these two forms along with many others and comes to rework⁴ them, which reveals her critical approach to all kinds of constructions through dominant discourses- texts, spaces or subjects.

In her "Introduction" to the Vintage edition of *Oranges* in 1991, Winterson explains the narrative form and the stylistic features of her novel as follows:

Oranges is an experimental novel: its interests are anti-linear. It offers a complicated narrative structure disguised as a simple one, it employs a very large vocabulary and a beguilingly straight-forward syntax. This means that you can read in spirals. As a shape, the spiral is fluid and allows infinite movement. But is it movement backwards or forwards? Is it height or depth? Draw several, each drifting into each and all this will be clear. (Winterson 1991, 14)

As we read along and make endless moves in the space of this experimental piece and journey through Winterson's narrative maze, what becomes clear is not only the required helical reading strategy but also various generic elements which are woven into the text. In *Oranges*, Winterson offers a blended version of the fact and fabrication through her apparent fictionalised (auto)biographical writing, her parodic treatment of the grand narratives through patterning her novel after the first eight books of the Bible, and by integrating various subnarratives such as myths, fairy tales and fantasies into the main body of her text. Such interpolation of diverse narratives into the piece manifests Winterson's rejection of the central role of any genre or truth. Rather than designating her novel as one thing or the other, Winterson instead draws attention to the infinite possibilities that the text might offer once freed from labels and reworked. At this juncture, Winterson's revision of the Bildungsroman genre in *Oranges*, which this study aims to discuss, proves noteworthy because it reveals how

the author draws attention to the significance of calling into question the dominant subject positions and discourses in fiction and provides alternative frames of reference in a postmodern context. Before moving on to Winterson's reworking of the Bildungsroman genre in *Oranges*, the following section offers a brief development history of the Bildungsroman, its main features, and its transformation over the years, which proves useful to enhance the reading of the text in terms of the form and the context.

The Bildungsroman Form and its Transformation

Bildungsroman or "novel of formation" originated as a new type of novel in the second half of the eighteenth century in Germany with its widely accepted first example as Johann Wolfgang Goethe's *Wilhelm Meisters Lehrjahre*⁵ (1795-6). The classical Bildungsroman traces the *bildung*, the education and becoming of a young protagonist who develops physically, psychologically and in the spiritual sense as he tries to emplace himself in society defining his identity and his place in the world. In this respect, the main focus of the classical Bildungsroman has always been the interaction, relation or conflict between society and the self, and the protagonist's formation against the background of rapidly changing, progress-oriented, gender and class-conscious society of the Enlightenment period. For Mikhail Bakhtin, the Bildungsroman is a distinct type of the novelistic genre, namely the biographical novel, which focuses on the becoming of the individual within real historical time. In Bakhtin's definition, the development of the individual, or the "emergence" in his words, is in synchrony with the world which is regarded as "an experience" and "a school" (1986, 23). To Bakhtin, in a Bildungsroman,

[The character] emerges along with the world and he reflects the historical emergence of the world itself. He is no longer within an epoch, but on the border between two epochs, at the transition point from one to the other. This transition is accomplished in him and through him. He is forced to become a new, unprecedented type of human being. What is happening here is precisely the emergence of a new man. . . . It is as though the very *foundations* of the world are changing, and man must change along with them. . . . The image of the emerging man begins to surmount its private nature . . . and enters into a completely new, spatial sphere of historical existence. (1986, 23-4)

Fifty years later Franco Moretti, in *The Way of the World* deviates from Bakhtin's mimetic imperative and situates the Bildungsroman genre in the premises of the modern culture considering it as an inevitable outcome of the social struggles, the French Revolution and the Industrial Revolution, and, therefore, the "symbolic form" of modernity (1987, 5). To Moretti, despite its various definitions and generic transformations, Bildungsroman still remains as a form which reconciles the gap between "*individuality*" and "*authority*," the characteristics of the modern bourgeois society (1987, 15). However, as Moretti concludes, Bildungsroman as a symbolic form had its end in the early twentieth century because the very foundational idea that "*the biography of a young individual was the most meaningful viewpoint for the understanding and the evaluation of history*" could no longer apply to the "new world" with its fragmentary characters and fragmented image of history (1987, 227).

It should be contended that Bildungsroman as a symbolic form if not yet ended, it actually has evolved and transformed, especially in the 1980s and 90s, diversifying into different forms of narrative as coming of age, coming out or lesbian. As Tobias Boes observes, what gave way to the evolution of the term Bildungsroman and its definition was the increasing amount of scholarly work in feminism, postcolonial theory and minority studies in the late twentieth century. In parallel with this change came another revision regarding the scholars' deployment of the conventions of the genre. There was now a move from "traditional metropolitan novels of formation and social affirmation to increasingly global and fragmentary narratives of transformation and rebellion" (2006, 231). Accordingly, the twentieth century appropriations of the genre witnessed a break away from the conventions of the traditional Bildungsroman employing anti-linear narratives and fragmentary subject positions paralleling the changing notions of selfhood and identity in modernism and later in postmodernism. In her chapter titled "The Female *Bildungsroman* in the Twentieth Century," Maroula Joannou explains that the characteristic features of the classical Bildungsroman have been challenged by various twentieth century women writers such as Dorothy Richardson, Doris Lessing, Angela Carter, Jeanette Winterson and Sarah Waters. These writers problematized the "temporal logic" of the form and its "ameliorative optimism" (2019, 200). To rework the classical genre, they have also avoided realistic elements through deployment of various non-realistic forms

as the fairy tale, the fable, the fantastic, the gothic and the grotesque, the utopian and the dystopian (Joannou 2019, 200). In the light of these views, it can be concluded that Winterson's *Oranges* sets off from such a revision and lends itself into a discussion in which the blurred lines of the Bildungsroman, its transformation and revision over time are revealed.

Playing with the Binaries: *Oranges* as “not at all and of course” a Bildungsroman

In *Oranges*, Winterson introduces a female protagonist reworking the traditional Bildungsroman genre which often traces the personal growth and maturation of a male hero in his search for the ideal self and universal truth. Along with presenting a male protagonist story, such novels of formation would often be peopled with male characters all playing their roles in the protagonist's growth and maturation. The women, however, would often be portrayed as subsidiary characters or companions learning to accommodate themselves in the phallogocentric ethos. By presenting the coming of age journey of Jeanette, Winterson displaces the male-centred nature of the form and rewrites its gender politics. For instance, the opening line of the novel emphasizes clearly how Winterson plays with the gender binaries in the family: “My father liked to watch the wrestling, my mother liked to wrestle” (Winterson 1987, 3). This sentence actually serves as a symbol of Jeanette's becoming, her self-formation which she achieves through a constant grappling with her mother while her father only remains as an onlooker. Unlike the traditional Bildungsroman pattern where the father acts as the phallic power posing obstacles, in *Oranges*, it is actually the mother who owns traditionally masculine characteristics. Determining Jeanette's path to follow, Jeanette's mother Louie bars her child's imagination and condemns her to a life of struggle. This positioning of the roles of the mother and father as reversed challenges the universal, masculinist frame of the classical Bildungsroman serving Winterson's aim of the subversion of the patriarchal myths of literature.

In addition to putting women at the centre, Winterson also problematizes the role of men in society and in the formation of the protagonist. In other words, as Gabrielle Griffin suggests, the novel “translates itself into a counter narrative of men as insignificant and / or grotesque” (1994, 83). In *Oranges*, Jeanette's environment is surrounded by various female figures including her mother, Elsie Norris, Miss Jewsbury, Mrs Virtue, Melanie and Katy, who eventually shape her character and destiny playing their roles as friends or foes. However, the patriarchal figures, usually the law makers are literally there, but they are not present practically. Their existence is either ineffective or parodied. For instance, Jeanette's father Jack is absent from the majority of the novel, and the readers do not have any insights into his mind except for a couple hints by Jeanette herself: “Poor Dad he was never quite good enough” (Winterson 1987, 11). Though he is most of the times is an ally to Jeanette against her mother's reign, he is never a competent father nor an active agent in Jeanette's development. Naturally, the father's passive role in the novel can be linked to Winterson's own agenda regarding the displacement of gender binaries. Apart from Jeanette's father, there are also the leading patriarchal figures Pastor Finch and Pastor Spratt whose role in the novel is also undermined. Winterson treats these so-called holy figures with ridicule limiting their essence to their absurd behaviours and comical sermons. A case in point is the trial scene at the church in the “Joshua” episode where Jeanette is assaulted for her sexual orientation and forced to repent: “These children of God . . . have fallen under Stan's spell.” “These children of God have fallen foul of their lusts.” “These children are full of demons!” . . . Upon hearing these insults, the so-called demonic child yells at the men in rage: “To the pure all things are pure” . . . “It's you not us.” (Winterson 1987, 104-105). With such parodied male figures as Pastor Finch and Spratt and their ineffective lengthy lectures on “unnatural passions and the mark of the demon” (Winterson 1987, 105), Winterson weakens the authority of the Church and the dominant religious discourses as well as challenging the male-dominated nature of the Bildungsroman genre.

Winterson's problematization of the role of men in society also finds an echo in Jeanette's conceptualisation of men and marriage. The novel presents various occasions signifying that Jeanette has no sexual interest in men, and she is rather horrified by the very idea of marriage. For Jeanette, the word “man” has bestial connotations of abjection and repulsion, while marriage means the union of women and beasts. “The Numbers” episode serves as an example of Jeanette's unsympathetic approach towards the idea of marriage, which opens with Jeanette's recounting of the dream she has had for days. In the dream, Jeanette walks up the aisle in difficulty as her golden crown gets heavier and heavier, and her pure white dress makes it more and more difficult to walk in as she tries to reach the altar:

Somehow I made it to the altar. The priest was very fat and kept getting fatter, like bubble gum you blow. Finally we came to the moment, 'You may kiss the bride.' My new-husband turned to me, and here were a number of possibilities. Sometimes he was blind, sometimes a pig, sometimes my mother, sometimes the man from the post office, and once, just a suit of clothes with nothing inside. I told my mother about it, and she said it was because I ate sardines for supper. The next night I ate sausages, but I still had the dream. (Winterson 1987, 71)

Jeanette's description of her husband amidst possibilities such as blind, pig-like or in her mother's silhouette explains how she conceptualises marriage as delimiting, something only people with impaired vision and limited worldview like her mother or obnoxious men would enter into.

Apart from this horrid dream which Jeanette frequently has, she is also disturbed by everyday incidents concerning men and marriage. For instance, her mind is often preoccupied with the story of a woman in their street who told them that "she had married a pig" (Winterson 1987, 71). Moreover, she describes the man running the post-office as "bald and shiny with too fat hands for the sweet jars" (71), and she hates when he gives her heart-shaped sweets accompanied with his sexist statement: "Sweet hearts for a sweet heart" (71). She is also quite distanced from his Uncle Bill, and she feels repulsion towards him because of the fact that "he was horrible, and hairy" (72). She even "half expected him to have a tail" (73). Jeanette's idea of men as unpleasant and degrading types, and her "beast theory" that all innocent women are finally ending up with marrying beasts (73), her avoidance of men, and her natural reserve when she is around them actually demonstrate how she rejects conforming to the prevailing ideas and practices in society, namely the heterosexual norms. As Merja Makinen claims in *The Novels of Jeanette Winterson*, this rather negative notion of men as animalistic and "physically grotesque" figures actually "run[s] counter to the usual heterosexual romance script where the male body is what the young woman covets" (2005, 6). The idea is however in line with the happily-ever-after ending of *Jane Eyre*, Jane next to St John Rivers, which was rewritten by Louie specifically for Jeanette.

Jeanette tries to communicate with her mother articulating her concerns about men and her dreams but she is often silenced by her mother's offering her either oranges or the alternate ending of *Jane Eyre*. Many years later when she is "literate and curious" (Winterson 1987, 74), Jeanette rereads *Jane Eyre* and discovers the original ending of the novel that Jane reunites with Mr Rochester rather than marrying St John. She describes the effect of this day it had on her like the day when she found out about her adoption while looking for a pack of playing cards. She feels betrayed resolving never to play cards again or read *Jane Eyre*. Nevertheless, it is actually long before this incident that Jeanette starts to read against the grain and resists stories with happily-ever-afters. For instance, when she mentions her beast theory, her aunt simply laughs telling her that there is enough time for her to "get a boy." To this, she firmly replies: "I don't think I want one" (Winterson 1987, 73). Jeanette does not conform to her aunt's theory of "there's what we want . . . and there's what we get" (Winterson 1987, p.74). She assures us that it is not men she actually desires but women: "I would cross seas and suffer sunstroke and give away all I have, but not for a man, because they want to be the destroyer and never the destroyed" (Winterson 1987, 170). In this sense, Winterson's protagonist discards the conventional "rhetoric of happiness" in the classical Bildungsroman which is based on the idea of "marriage as a metaphor for the social contract" (Moretti 1987, 22). Jeanette does not believe in the power of marriage as a long-established tradition which serves as a pact between the individual and society. Her way of negotiating a place for her self and sexuality in an evangelical community actually entails subverting heterosexual standards for identity rather than conforming to such norms.

Winterson's portrayal of the formation of a young girl in the fashion of the Bildungsroman genre brings the issue of "education" into the foreground. The early examples of Bildungsroman usually focused on presenting the educational and / or spiritual development of wealthy, privileged young men from upper classes. However, as Richard Salmon explains, the late 1840s saw the emergence of a new type of English Bildungsroman, which, unlike the novels of the previous decades, portrayed men and women of lower classes desiring to improve themselves (2011, 95-96). This new type, as Salmon notes elsewhere, is often associated with the words "self-culture" and "self help," the former, meaning "aesthetic education" or the notion of *bildung* in German, and the latter symbolizing a means for "social mobility," relating to lower and middle-class culture in the Victorian age. The forerunner of this new novel type is considered to be Samuel Smiles who in his famous advice book *Self-Help* (1859) draws attention to the mutual role of "manual employment" and "mental culture," the components of self-help, in the formation of the self (2019, 64-65). To Salmon, this "Victorian ideal of 'self-

help', like the German concept of *Bildung*, privileges an informal, organic, and internalized model of personal development over formal education" (2011, 95-96).

Salmon's contentions regarding the Victorian notion of "self-help" leads directly into a consideration of Jeanette's story of formation which is thoroughly based on self-help and self-improvement rather than the formal education which she longs for, accesses quite late, yet finds unpromising. Jeanette defines her school experience in rather negative terms: "I didn't find many explanations at school . . . it only got more and more complex. After three terms I was beginning to despair" (Winterson 1987, 32). She does not receive a proper formal education as she is at first hindered by her mother who has always regarded school as "Breeding Ground" thinking that her daughter would be led astray there (Winterson 1987, 16). When it is finally decided that Jeanette should start her formal education upon the authorities' request, she feels relieved: "I whizzed into the toilet and sat on my hands; the Breeding Ground at last" (Winterson 1987, 17). However, the school does not offer her a different space than that of the family house or the church because her thoughts and conducts are always informed by religious discourse, the doctrines of the church and the principles of her mother. Unfortunately, "at school [she] could not seem to learn anything or win anything" (Winterson 1987, 37). The teachers do not approve of her conducts which they regard to be "terrorizing" and "upsetting" for other children (Winterson 1987, 41,42). Her projects always fall short of the expectations of the teachers even though they "got everything adventure, pathos, mystery" (Winterson 1987, 44). The school, (like the Church) becomes a place for Jeanette where her imagination is constantly restricted and her wishes are taken as unnatural passions. Consequently, Jeanette cannot benefit from formal education since, to her, "at school there was only confusion," and she was "tired of being bullied" (Winterson 1987, 33). She educates herself through hard-work, determination and observation instead, which shows her rich potential for self-cultivation. At school she does her best to win a prize, and at the church she works ardently. For instance, even though everyone thinks that she could not read or write because she has not been to school early enough, Jeanette proves she has "quite unusual" (Winterson 1987, 41) reading skills. When she places too much of hope on her school projects yet none of them grant her any prize; and when her ideas and imagination are barred; she does not judge her teachers at once but tries to understand the reasons for their rejection. For example, failing in Easter egg painting competition and finding that the most unpromising project in the class won, Jeanette states: "I was not a selfish child and, understanding the nature of genius, would have happily bowed to another's talent, but not to three eggs covered in cotton wool, entitled Easter Bunnies" (Winterson 1987, 48). Similarly, when she proudly enters her sample, the black and white embroidered biblical text with "mythical counter-relief" (Winterson 1987, 44) for the needlework class prize, Mrs Virtue thinks her work unworthy of prize because she cannot understand the black figure of "terrified damned" in the corner. Going back to her desk upon the teacher's request, Jeanette sits pondering over the issue:

What could I do? My needlework teacher suffered from a problem of vision. She recognized things according to expectation and environment. If you were in a particular place, you expected to see particular things. Sheep and hills, sea and fish; if there was an elephant in the supermarket, she'd either not see it at all, or call it Mrs Jones and talk about fishcakes. But most likely, she'd do what most people do when confronted with something they don't understand: Panic. (Winterson 1987, 45)

Disappointed as she is, Jeanette contemplates on Mrs Virtue's intolerance of difference, her unwillingness to accept views or beliefs outside the norms of society, which she defines as "a problem of vision" (Winterson 1987, 45). This lack of insight which Jeanette associates with her teacher actually becomes the symbolic description of an impairment from which the whole community suffers. In this sense, by exposing and problematizing the loopholes of grand institutions like school, the family and the church, Winterson here draws attention to the becoming of the protagonist through self-help.

Jeanette learns more through her skills of observation and deduction than through her experience at school. One significant thing to be noted concerning her self-formation is her creativity, her ability to invent things, find solutions; and, most importantly, her gift in making up and narrating stories. For instance, when Jeanette gets temporarily deaf and left alone at the hospital, since she does not have anything to read, she invents a play for herself: "I tried to build an igloo out of the orange peel but it kept falling down and even when it stood up, I didn't have an Eskimo to put in it, so I had to invent a story about "How Eskimo Got Eaten" (Winterson 1987, 27). The Eskimo story which she makes up out of boredom would open a wider narrative space through which she would come to realise her quest for identity and need for finding a way out from the constraints of

society. This would actually be a shift, as Silvia Antosa claims, “from the patriarchal and monolithic perspective of the Old Testament to a personal journey made by the young girl into the external world” (2008, 30).

Another significant point to note regarding Jeanette’s journey is that Winterson juxtaposes Jeanette’s trajectory with that of her mother, who invades and maps Jeanette’s space from the very beginning. Louie dreams a dream that “she would get a child, train it, build it and dedicate it to the Lord . . . , so Jeanette “had a way out now, for years and years to come” (Winterson 1987, 10). Therefore, choosing Jeanette’s path in life, Louie tries to write her rather than trying to read her. Through this, she imagines that she could construct a subject, a desired Jeanette, yet she fails. On another level however Jeanette makes her own path, re-forms her identity and subjectivity through the stories she recounts. She comes to realise her self and sexuality along with the bodily paradigms inscribed on her. Through these stories, Jeanette learns to “comprehend the world in its complexity and fluidity and to reject the totalizing and absolutist categories of truth and falsehood, of good and evil” (Makinen 2005, 39). In a sense, by granting her the gift of storytelling, Winterson allows her protagonist to nullify the Word and the “words” (Winterson 1987, 161) imposed on her and write a story of her own. Accordingly, through these alternative tales that are subversive of the stories which Jeanette used to listen to, as Dunn Bailey states, “Winterson deconstructs Jeanette’s received ideology and demonstrates the ways in which self and reality are narrative constructions” (2006, 61). Jeanette herself elaborates on these notions of reality, history and storytelling in the “Deuteronomy” episode where she succinctly expresses their constructed nature:

Of course that is not the whole story, but that is the way with stories; we make them what we will. It's a way of explaining the universe while leaving the universe unexplained, it's a way of keeping it all alive, not boxing it into time. Everyone who tells a story tells it differently, just to remind us that everybody sees it differently. Some people say there are true things to be found, some people say all kinds of things can be proved. I don't believe them. The only thing for certain is how complicated it all is, like string full of knots. It's all there but hard to find the beginning and impossible to fathom the end. The best you can do is admire the cat's cradle, and maybe knot it up a bit more. History should be a hammock for swinging and a game for playing, the way cats play. Claw it, chew it, rearrange it and at bedtime it's still a ball of string full of knots. Nobody should mind. (Winterson 1987, 93)

Stories open the way for Jeanette to a world full of possibilities and alternatives. Her multiple and multi-layered narratives with no fixed ends are always in the making like subjectivity itself which is always in flux and in process, in a constant becoming. Unlike the classical *Bildungsroman* with realistic finale and well developed, rounded characters, Winterson’s *Oranges*, therefore, draws attention to the unfinished and fragmentary nature of the self and history through the protagonist’s storytelling.

Winterson colours Jeanette’s story of formation with various narratives including fairy tales, fantasies, romance, myths, biblical stories, and dreams fashioning the novel into a pastiche of literary models. Through this, she creates a kaleidoscope, a constantly changing pattern and sequence of events juxtaposing reality and fantasy in the quest/narratives of the protagonist. These sub-narratives open a significant space within the narrative allowing the protagonist and the reader to roam freely eschewing the spatiotemporal constraints and to enjoy different visions, views and truths beyond the infallibility of the church and social norms. Jeanette’s stories present an alternative world view outside the ultimate truth of the male church, the biblical narratives of her mother and the male-authored and male-centred nature of the *Bildungsroman* genre. As Mara Reisman puts it, “By replacing the dominant narratives with stories of her own invention—a skill that develops throughout the text—Jeanette . . . constructs her own story and survive” (2011, 13). Moreover, since these alternative sub-narratives of Jeanette are blended with the realistic details of her life, in the novel the primary narrative, unlike the conventional *Bildungsroman* proceeds in a non-linear way. Although, at a first glance there seems to be a chronological order, the text is antilinear and as Winterson herself reminds us it has a spiral pattern. There are time shifts, various flashbacks and interruptions; and, narrative leaps a space of seven years upon Jeanette’s exile and her homecoming. In a way, as Antakyalıoğlu states, “Winterson moulds the linear, teleological aspects of time with a Nietzschean appreciation of time as eternally repeating itself” (2009, 3). Like the novel itself, Jeanette’s stories also proceed in a circular way. The fairy tales with their “once upon a time” nature indicate a repetitive, nonlinear, constant movement which goes in line with the Jeanette’s formation and the novel’s temporal structure. Accordingly, with her persistent storytelling, Jeanette moves through both time and space creating various selves and roles for herself in her dreams and fantasies. Her movement is circular, transgressive

of the linear pattern of the traditional realist and conclusive texts which usually proceed from an *origin* towards a *telos*. Jeanette, in a way, reconfigures what Kristeva has identified in “Women’s Time” with regards to female subjectivity and *monumental time* which is eternal, cyclical, intuitive and associated with *woman* (1981, 14). In line with Kristeva’s statement about women’s time and female subjectivity, it can be posited that Jeanette’s cyclical stories and myths allow her to realise the desired self, escape the boundaries of her sex and society and experience the possibilities of her subjectivity. As Palmer suggests, “Jeanette, instead of uncovering a single, static identity, constructs for herself a series of shifting, fluid selves by means of the acts of storytelling and fabulation in which she engages” (1993, 101). In this sense, stories, fairy tales and the myths are of the essence for Jeanette to continue her journey to the self. By creating various narratives, her own Arthurian myths and her Orange demon, she allows the reader to observe her quest for the self thoroughly and embrace her lesbian sexuality, as indicated in her assertion to the Orange demon: “I’m not getting rid of you, this is the best way I can think of” (Winterson 1987, 109).

Jeanette knows that she has to continue with her quest decisively transgressing the walls that “protect and limit” her (Winterson 1987, 112). For instance, during the trials when her mother and the pastors make Jeanette give in and exorcise her lesbianism, she feels desperately betrayed. However, she does not give up her identity but decides to step into a world on her own in which she would be granted the chance to construct her subjectivity anew. She knows that she has to find her own way and her own answers in the world. As she advises in the “Deuteronomy” episode, “If you want to keep your own teeth, make your own sandwiches . . .” (Winterson 1987, 95). Accordingly, like Sir Perceval in Jeanette’s mythic story who gives up the security of the round table and the love of King Arthur and sets off to attain the Holy Grail, Jeanette, parting with her mother, sets out to explore her subjectivity only to be able to experience a homecoming and reconciliation later. As her homecoming following an unspecified time span suggests, like the sorcerer in the Winnet story who ties an invisible thread around Winnet’s button, Jeanette is tied to her home and her mother with a hidden tie. This tie serves as a symbol of her blurred feelings towards her mother and her homecoming which she expresses as such in the final episode “Ruth”: “Families, real ones, are chairs and tables and the right number of cups, but I had no means of joining one, and no means of dismissing my own; she had tied a thread around my button, to tug when she pleased” (Winterson 1987, 176).

At this point it is worth elaborating on the “Ruth” episode to complement the picture Winterson draws regarding family relations and the significance of mother–daughter bonding. The Book of Ruth is a story about female loyalty and solidarity concerning Ruth and her mother-in-law Naomi. This biblical text, though Winterson does never refer except for the title, shares thematic associations with Jeanette’s Winnet Stonejar story and the myth of Sir Perceval. The text also emerges in parallel lines with the ending of the novel which depicts Jeanette’s return to her adoptive mother. Winterson’s use of this final biblical text to highlight the protagonist’s return to the mother can be regarded as a challenge to the classical examples of Bildungsroman which often celebrate the protagonist’s Oedipal break with the mother for development and maturation and cherish this idea throughout suggesting a move towards the external world. However, as Laurel Bollinger states in “Models of Female Royalty,” for *Oranges*, “maturity consists in the continuation, not the elimination, of mother-daughter relations” (1994, 364). Bollinger considers *Oranges* as one of the few examples portraying a strong mother-daughter relationship which is celebratory in terms of lesbian maturation. She further posits that the “leaving home” motif in the conventional Bildungsroman occurs in different ways considering male and female development. The male figure usually goes through an oedipal struggle with the mother or the nourisher concerning their physiological differences before defining his gender and identity. However, the female figures usually have the tendency to stay close to the family and voice their concerns and opposition so as not to break the familial ties. Therefore, the idea of “the need for connection within female development” is not usually a topic of discussion in conventional stories of growth and maturation because they usually emphasize the need for an “exit solution” (1994, 363). Nevertheless, to Bollinger, *Oranges* is one of the few narratives which presents the maturation story of a young lesbian who engages in a struggle with her self and sexual orientation along with her mother’s rejection of her lesbian identity (1994, 364). Winterson, rather than doing away with the mother suggests a sisterhood between the mother and the daughter by rendering it possible for the protagonist to return to her home. Therefore, echoing Hélène Cixous’ contentions in “The Laugh of Medusa” (1976), Bollinger concludes, by emphasizing the significance of mother-daughter bonding, that *Oranges* “moves toward a space where subjectivity can be constructed out of female connection rather than exclusively through separation and silencing” (1994, 375).

Winterson closes the novel with an ending which allows for sympathy for Louie who has now come to the conclusion that “oranges are not the only fruit” (Winterson 1987, 172). Jeanette has embraced her lesbian identity which is treated as a dream, a possibility not fully realised, but eventually regarded as *normal*. Such portrayal of Jeanette with possibilities and alternatives is yet juxtaposed with the expectations of society which is after moral perfection and infallible narratives of the Bible. The conventional Bildungsroman ends with a compromise and mutual understanding between the protagonist and society when the protagonist finally finds a way of striking a balance between his desires and the expectations of society. However, Winterson does not make her protagonist yield to societal norms but blesses her with a feeling of self-assurance and confidence. Pondering upon the question what would have happened if she had stayed, Jeanette states:

I could have been a priest instead of a prophet. The priest has a book with the words set out. Old words, known words, words of power. Words that are always on the surface. Words for every occasion. The words work. They do what they're supposed to do; comfort and discipline. The prophet has no book. The prophet has a voice that cries in the wilderness, full of sounds that do not always set into meaning. The prophets cry out because they are troubled by demons. (Winterson 1987, 161).

Now Jeanette reflects on this possibility, the blurred lines of the subject echoing Catherine Belsey's argument that being a subject means being in a process in the dialectical relationship between lack and desire. For the subject is “the site of contradiction, and is consequently perpetually in the process of construction, thrown into crisis by alterations in language and in the social formation, capable of change. And in the fact that the subject is a *process* lies the possibility of transformation” (Belsey 1997, 661). Jeanette feels deeply satisfied that she has danced with various versions of her self within a state of always-now becoming so as to experience the promised chance of transformation. As she clearly puts it:

There's a chance that I'm not here at all, that all the parts of me, running along all the choices I did and didn't make, for a moment brush against each other. That I am still an evangelist in the North, as well as the person who ran away. Perhaps for a while these two selves have become confused. I have not gone forward or back in time, but across in time, to something I might have been, playing itself out. (Winterson 1987, 169)

Last but not least, though Jeanette has always had a different version of *Jane Eyre* in her mind, it is now her turn to rewrite the story, to revise the Bildungsroman. She returns to the origin, to her mother, yet her quest for the self does never come to an end. It remains open-ended, subject to new readings and writings, and the story continues to unfold. In the end, Jeanette becomes the “new mestiza” in Gloria Anzaldua's terms. Learning to be a woman in a patriarchal domain, a lesbian in an evangelical community, and juggling all, she develops a “tolerance for contradictions [and] ambiguity” (Anzaldua 1987, 79). She now “has a plural personality, she operates in a pluralistic mode— nothing is thrust out, the good, the bad and the ugly, nothing rejected, nothing abandoned. Not only does she sustain contradictions, she turns the ambivalence into something else” (Anzaldua 1987, 79) much like Winterson who queers the Bildungsroman genre itself.

Conclusion

Winterson, in *Oranges*, by presenting a female protagonist who is in the process of awakening to her lesbian identity, problematizes the already settled, seemingly unshakeable, realist features of the Bildungsroman and refashions its masculinist form into a feminist text. In contrast to the classic portrayals of the “universal man” in conventional Bildungsroman, Winterson draws the picture of a young woman who has achieved self-realization and is in a state of constant Becoming. While narrating the story of Jeanette whom the early critics unanimously take it to be the author itself, Winterson/Jeanette experiments with various narratives including biblical accounts, mythical stories and fairy tales and fantasies through which she blurs the line between her Self and her invented Self as Jeanette and shows how subjectivity is formed and reformed in a state of constant becoming. Moreover, as an episodic text patterned on the first eight books of the Bible, Winterson's novel also challenges the power and authority of the Grand Narrative of Scripture in a humorous and parodic manner. As this study foregrounds, through the revision of the Bildungsroman and its patriarchal norms, and the parody of biblical events, historical accounts and places, Winterson draws attention to the constructed and questionable nature of meta narratives and

totalizing discourses and transgresses generic boundaries as her protagonist crosses the threshold towards her journey of becoming.

¹Hereafter *Oranges*.

²The early critics and the editors of the novel pointed out the autobiographical and Bildungsroman elements in the novel namely departing from the “fact” that Winterson herself, like the protagonist of her novel, Jeanette, was brought up in Pentecostal evangelist faith by her foster parents in a working-class community in Lancashire. She left home after the revelation of her lesbian identity, and before studying English at Oxford, she worked in a variety of places as a domestic worker, mortuary makeup artist and a delivery driver (Onega 2006, 18; 1995, 136).

³In an interview with the Australian critic Margaret Reynolds, Winterson elucidates what prompted her to create a fictionalised version of herself in *Oranges* and engage with autobiography:

In *Oranges* the narrator has my name, because I wanted to invent myself as a fictional character. There has been some confusion around this, because people have thought, ‘Well, it must be autobiography.’ In part it is. Because all writing is partly autobiography in that you draw on your experience, not in a slavish documentary style, but in a way that transforms that experience into something else. I saw myself as a shape-shifting person with many lives, who didn't need to be tied to one life. (Reynolds and Noakes 2003, 17).

As the above statement indicates, Winterson acknowledges that *Oranges* bears some elements pertaining to the autobiography because it transcribes and transfigures the life experiences of its author; however, it should not be labelled as autobiography only because the author pushes the boundaries of self to the fictionalised realm. To Winterson, narratives of the self are constructions much in the same way texts are processes open to interpretation and reinterpretation rather than end products with fixed characters, mimetic representations, and generic tags, which validates her motive for reworking literary genres in *Oranges*.

⁴Along with Bildungsroman, this article also incorporates discussions relating to autobiography in order to justify how Winterson plays with various literary genres in a postmodernist manner, questions their validity and reworks them. However, a complete survey of the autobiography genre and its revision in *Oranges* is out of the scope of this paper. See Zekiye Antakyalıoğlu's article “Telling the Temporary as Permanent: Jeanette Winterson's Re-Working of Autobiography in *Oranges Are Not the Only Fruit and Weight: The Myth of Atlas and Heracles*,” for a more detailed analysis on Winterson's reworking of the autobiography form.

⁵*Wilhelm Meister's Apprenticeship*, first translated into English by Thomas Carlyle in 1824.

References

Andermahr, Sonya. *Jeanette Winterson*. Palgrave Macmillan, 2009.

Antakyalıoğlu, Zekiye. “Telling the Temporary as Permanent: Jeanette Winterson's Re-Working of Autobiography in *Oranges Are Not the Only Fruit and Weight: The Myth of Atlas and Heracles*,” *Winterson Narrating Time and Space*, edited by M. J-M Sönmez and M. Özyurt Kılıç. (Cambridge Scholars, 2009), 2-17.

Antosa, Silvia. *Crossing Boundaries: Bodily Paradigms in Jeanette Winterson's fiction 1985-2000*. (Aracne Editrice, 2008).

Anzaldúa, Gloria. *Borderlands/la frontera: The New Mestiza*. (Aunt Lute Book Company, 1987).

Bailey, Peggy Dunn. “Writing 'Herstory': Narrative Reconstruction in Jeanette Winterson's *Oranges Are Not the Only Fruit*,” *The Philological Review*, 32.2, (2006): 61-78.

Bakhtin, Mikhail Mikhailovich. “The Bildungsroman and Its Significance in the History of Realism.” *Speech Genres & Other Late Essays*, edited by C. Emerson and M. Holquist. (University of Texas Press, 1986), 10-60.

Belsey, Catherine. “Constructing the Subject, Deconstructing the Text.” *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*, edited by R. Warhol and D. Herdi, (New Brunswick: Rutgers UP, 1997), 657-673.

Boes, Tobias. “Modernist Studies and the Bildungsroman: A Historical Survey of Critical Trends,” *Literature Compass*, 3/2, (2006), 230-243.

Bollinger, Laurel. “Models for Female Loyalty: The Biblical Ruth in Jeanette Winterson's *Oranges Are Not the Only Fruit*,” *Tulsa Studies in Women's Literature*, Vol 13.2, (University of Tulsa, 1994), 362-380.

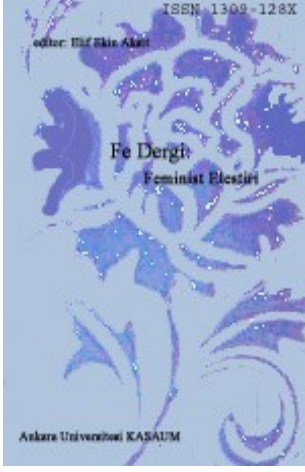
Griffin, Gabrielle. “Acts of Defiance: Celebrating Lesbians.” *It's My Party: Reading Twentieth-Century Women's Writing*, edited by G. Wisker (Pluto, 1994), 80-103.

Joannou, Maroula. (2019). “The Female Bildungsroman in the Twentieth Century.” *A History of the Bildungsroman*, edited by Sarah Graham (Cambridge University Press, 2019), 200-217.

Kristeva, Julia. “Women's Time.” Translated by Alice Jardine and Harry Blake. *Signs*, Vol. 7, no.1, University of Chicago Press, 1981), 13-35.

- Makinen, Merja and Nicolas Tredell. *The Novels of Jeanette Winterson*. (Palgrave Macmillan, 2005).
- Moretti, Franco. *The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*. (Verso, 1987).
- Palmer, Paulina. *Contemporary Lesbian Writing: Dreams, desire, difference*. (Open UP, 1993).
- Reisman, Mara. "Integrating Fantasy and Reality in Jeanette Winterson's *Oranges Are Not the Only Fruit*," *Rocky Mountain Review*, vol.65, no.1, (2011). <http://www.jstor.org/stable/41289361>
- Reynolds, Margaret and Jonathan Noakes (eds.). *Jeanette Winterson: The Essential Guide*. (Vintage, 2003).
- Salmon, Richard. "The English Bildungsroman." *The Nineteenth-Century Novel 1820-1880*, vol. 3., edited by J. Kucich and B. Taylor, (Oxford University Press, 2011), 90-105.
- Salmon, Richard. "The Bildungsroman and Nineteenth-Century British Fiction." *A History of the Bildungsroman*, edited by Sarah Graham (Cambridge University Press, 2019), 57-83.
- Onega, Susana. *Jeanette Winterson*. (Manchester University Press, 2006).
- Onega, Susana. "I'm Telling You Stories. Trust Me. History/Story-telling in Jeanette Winterson's *Oranges are Not the Only Fruit*." *Telling Histories: Narrativizing History, Historicizing Literature*, edited by Susana Onega. (Amsterdam: Rodopi, 1995), 135-145.
- Winterson, Jeanette. Introduction. *Oranges Are Not the Only Fruit*. (Vintage, 1991). eBook.
- Winterson, Jeanette. *Oranges Are Not the Only Fruit*. (The Atlantic Monthly Press, 1987).
- Winterson, Jeanette. *Art Objects: Essays on Ecstasy and Effrontery*. (Vintage, 1997). eBook.

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

***Repositioning the Representation of Femininity in H.D.'s
“The Garden”***

Tuğba Karabulut

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 18.09.2022

Yazı Kabul Tarihi: 28.11.2022

Bu makaleyi alıntılar için: Tuğba Karabulut, “**Repositioning the Representation of Femininity in H.D.'s
The Garden**” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 90-102.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/en/2022/12/12/28_7/

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Repositioning the Representation of Femininity in H.D.'s "The Garden"
Tuğba Karabulut**

Hilda Doolittle, an American poet, playwright, and novelist known by the initials H.D., was one of the few female figures of the male-dominated early modernist era. Her early works are of crucial importance as they are associated with Imagism, the literary movement shaped by Ezra Pound as a reaction to the wordiness, indirectness, and sentimentality of Victorian and Romantic poetry. H.D. played an important role in Imagism. Ezra Pound, who suggested that Hilda Doolittle append the signature "H.D., Imagiste" to her works, introduced her as the leader of Imagism. Her first poetry collection, *Sea Garden* (1916), which includes twenty-seven poems, is a paragon of Imagist poetry. The poems were composed in free verse without thematic boundaries and with the use of harsh and impersonal style and diction, natural imagery, a melodious rhythm, and economical word choice. However, H.D.'s "The Garden," an image-focused poem from this collection, goes far beyond Imagism. It is not simply a nature poem; the narrator glorifies fierce natural objects such as hard roses, rigorous winds, and thick air to represent women's potential strength, resilience, and productivity. It also subverts the stereotypical representation of femininity and female vulnerability by displacing dominant patriarchal myths. The poem is brimming with encoded images that metaphorically reconstruct female imagery and representation. This paper investigates how "The Garden" unfolds hidden and disregarded concepts of femininity to reposition the female figure in the ideal imaginary "Garden" by saving her from the confinement of the man-made "Garden" in order to suggest a new representation of femininity, mirroring Pound's call to "Make It New!"

Keywords: Hilda Doolittle (H.D.), "The Garden", imagism, representation of femininity, female vulnerability

H.D.'nin "Bahçe" adlı Şiirinde Kadınlık Temsilinin Yeniden Konumlandırılması

İsminin baş harfleri olan H.D. olarak bilinen Amerikalı şair, oyun yazarı ve romancı Hilda Doolittle, erken modernist dönemin erkek egemen dünyasındaki birkaç kadın figürden biri olarak karşımıza çıkar. İlk yapıtları, Viktoryen ve Romantik şiirin sözlük çokluğu, dolaylılık ve duygusallığına tepki olarak ortaya çıkan ve Ezra Pound ile şekillenmiş olan İmgecilik akımı ile ilgisi açısından büyük önem taşımaktadır. H.D., İmgecilik akımında önemli bir role sahiptir ve yazdığı şiirleri "H.D., Imagiste" kısaltmasıyla imzalamasını isteyen Ezra Pound, onu bu akımın lideri olarak ilan eder. 1916'da yayınlanan ve yirmi yedi şiirden oluşan ilk şiir kitabı *Sea Garden*, İmgeci şiire örnek teşkil eder. Bu şiirler, tema kısıtlaması olmaksızın, serbest ölçü ve sert ve kişisel olmayan bir biçim ve söyleyiş ile ve aynı zamanda da doğa imgeleri, ahenkli bir ritim ve hesaplı sözcükler kullanılarak yazılmıştır. Ancak, H.D.'nin bu seçkiadaki "Bahçe" adlı imge odaklı şiiri, İmgecilik akımının ötesine gider. Basit bir doğa şiiri olmayan bu şiirde anlatıcı, baskın ataerkil mitleri devirmek ve basmakalıp kadınlık temsili ve kadın kırılmasını yıkmak için, sert güller, vahşi doğa objeleri ve ağır hava imgelerini kullanır ve kadının güç, dayanıklılık ve üretkenlik potansiyelini yüceltir. Bu şiir, kadın imgesi ve temsilinin mecazi olarak yeniden inşa edildiği çeşitli kodlanmış imgelerle doludur. Bu makale, H.D.'nin "Bahçe" adlı şiirinin, kadını erkek-yapımı mahkumiyet bölgesi olarak tartışılan "Bahçe"den kurtararak, hayal edilen ideal "Bahçe"de yeniden konumlandırmak için, kadınlığın gizli ve göz ardı edilmiş kavramlarını nasıl açığa çıkardığını incelemektedir. Ayrıca bu şiir, yeni bir kadınlık temsili kavramını ortaya atarak Pound'un "Yenile" adlı özdeyişini de yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hilda Doolittle (H.D.), "Bahçe", imgecilik, kadınlık temsili, kadın kırılma

*This article is an expanded and revised version of a paper presented at the International Modernism and Postmodernism Studies Conference, organized by the Modernism and Postmodernism Studies Network and Atatürk University, on 2 September 2021.

**Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, <https://orcid.org/0000-0002-5205-3273>, tugbakarabulut@aybu.edu.tr

Introduction

*"H.D. wrote about women...[As a] woman writing about women,
[she] explored the untold half of human story."
(Friedman 19755, 803)¹*

Hilda Doolittle (1886-1961), an American poet, playwright, and novelist known by her pen name, H.D., was a vibrant female figure and a precursor of the Imagist movement. For those who have read and analysed her works, she is a genius of avant-garde literature, but she still remains one of the least-known and undervalued female Modernists. H.D. is primarily known as a poet, but she also wrote memoirs, novels, and essays and produced several translations from Greek. Doolittle's career stretched from 1909 to 1961, but her reputation as a poet was mainly based on her earliest works, which she published during the Imagist period in 1910-1917. H.D.'s experimental works² are original and unique in responding to the literary and artistic avant-garde movements of her time, such as Imagism and Vorticism.³ Producing and publishing in the pivotal moments of the avant-garde movement, H.D. created a wide range of literary works in different genres and generated significant interest in the avant-garde community with her use of unique language, vivid imagery, and unusual themes.

H.D. engaged with many of the canonical figures of the early 20th century⁴ who were pioneers in the artistic and literary awakenings in Paris and London and admired her for her innovative and experimental poetry, such as Wyndham Lewis, William Carlos Williams, James Joyce, Man Ray, and Ezra Pound. However, it was obviously Ezra Pound, American poet, critic, and founder of Imagism, who led her to become a precursor of Imagist poetry. Pound labelled Hilda Doolittle as "*H.D., 'Imagiste'*"⁵ and introduced her poetic works to the avant-garde literary circles of the time. One late afternoon in September 1912, in the British Museum's tea room, "Hilda Doolittle showed her poems to Pound and he, impressed with what he read, signed them '*H.D., 'Imagiste'*" and sent them off in October to *Poetry*" (Zilboorg, 1998, 24). Upon editing her poems "Epigram," "Hermes of the Ways," and "Priapus" (later titled "Orchard"), Pound sent them to Harriet Monroe to be published in the 1913 issue of *Poetry: A Magazine of Verse*⁶ under the byname "*H. D., Imagiste*"⁷ and soon proclaimed her as the leader of Imagism. Thus, H.D., like her contemporaries Marianne Moore, Mina Loy, Amy Lowell, and Gertrude Stein, who were also writing for and about women, joined the literary milieu as a female poet.

At the start of her career, H.D. worked as an editor of *Egoist*.⁸ Her early poems, assembled in *Sea Garden*⁹ and published in *Poetry* in 1916, exhibit her feminist and gender-focused ideas and possess the features of Imagism: harsh and impersonal style, diction, and structure; a melodious rhythm; and the use of natural imagery, free verse, and an economical style without thematic limitations.

In early verses, H.D.'s narrator uses natural objects, such as flowers, as metaphors by associating them with women so as to question and displace domesticity, submissiveness, and the conventional perception of female beauty. However, she distinctively glorifies fierce natural objects and events such as hard roses, rigorous winds, heavy air, and wild waves and storms to characterize women's strength, power, and resilience and suggest a new feminist phenomenon. Therefore, H.D. rejected not only the stereotypical values of the male-dominated Victorian milieu but also its tame, traditional literary style. To illustrate, her poems from the *Sea Garden* collection, such as "Sea Rose," "Orchard," "Sheltered Garden," "Sea Lily," and particularly "The Garden," the latter of which will be closely analysed in this article, depict natural scenery and portray intense human feelings; they are filled with encoded images that imply resistance against stereotypical femininity, female vulnerability, and patriarchal order. The narrator's immense desire to identify femininity lies behind the metaphorical and sylleptic use of a rich and vivid variety of natural imagery. H.D.'s poems "Palimpsest" (1921) and "Hedylus" (1928) also problematize and discuss women's value in a patriarchal literary tradition.

H.D. later moved away from the Imagist movement to produce more biographical works, war poems, translations, mythical Greek works, and psychoanalysis. Fascinated by Greek mythology, she wrote "Helen" (1924), published a work of verse tragedy named *Hippolytus Temporizes* (1927), chronicled a war-torn society in her *Trilogy* series (1945-46), and wrote the memoir entitled *Tribute To Freud* (1956) based on her own interviews with Sigmund Freud. She also wrote various autobiographical novels, such as *Bid Me To Live* and *HERmione*. In 1961, just before her death, she produced "Helen in Egypt," a long epic poem composed with a feminist viewpoint to restore the image of women in male-dominated Greek works. Through a close analysis from semiotic, sylleptic, aesthetic, and intertextual perspectives, this paper investigates how the narrator in

H.D.'s "The Garden" problematizes the conventional representation of female beauty and vulnerability in society to displace patriarchal myths and unveil hidden and disregarded concepts of femininity, with an emphasis on the ways in which she repositions the female figure in her ideal imaginary "Garden" by saving her from the confinement of the existing "Garden" of a man-made landscape. This paper also argues that H.D.'s narrator suggests a new representation of femininity, which reflects Pound's oft-cited maxim of "Make It New!"¹⁰ (1934).

H.D.: Modernist, Imagist, Vorticist, and Feminist

Modernism was a special era between the two world wars. As an umbrella term, it encompasses various movements, theories, and practices including Imagism, Cubism, Vorticism, Dadaism, Surrealism, and Feminism. In agreement with Pound's call to "make it new," the modernist period witnessed the development of diverse avant-garde and experimental styles in philosophy, literature, the visual arts, architecture, and cinema, and it opened new paths of thinking and implementation.

Both Modernism and Imagism opposed the conventional forms of the Victorian era and aimed to reconstruct past values with modernist trajectories. However, while Imagism employed images to minimize linguistic abstraction and highlighted simplicity in order to reveal what a concrete object literally meant, in Modernism, abstraction was applied to do the opposite. It took the viewer away from reality by deconstructing the traditional human form and gave the reader opportunities for independence in interpreting signs.

Clive Bloom noted that modernist poets intended to use a language that should be "both individual and universal; poetic and vernacular" (1995, 1). H.D. not only experimented with the Imagist and Vorticist movements but also combined and synthesized them with modernist and feminist practices in her literary works. Her works comprised both universal and individual features and sought to rediscover the ideal femininity and female representation within the scope of feminism. To illustrate, her famous short poem "Oread," published by Ezra Pound in the first-edition copy of *Blast* in June 1914, epitomizes Vorticist poetry: "Whirl up, sea— / Whirl your pointed pines, / splash your great pines / on our rocks..." (Doolittle, 17). This poem demonstrates H.D.'s Vorticist identity through her narrator's depiction of a whirl as a turbulent force like a vortex and it embraces dynamism and motion, absorbing the reader into the focal point of the vortex.

H.D.'s poetry stands out as unconventional Imagist poetry. Her narrative voice goes beyond the boundaries of Imagism by recontextualizing the representation of femininity to dislodge existing conventional perceptions of women's potential, beauty, and vulnerability in society. In this sense, her works reposition the female gender with its distinctive qualities in her ideal "Garden" and metaphorically utilize an expansive variety of natural imagery to construct allegories for the controversial themes that interested H.D., such as femininity, female vulnerability, types of women, and male dominance, and they can be viewed as heralding first-wave feminism and modernism.

Poundian Imagism and "H.D., Imagiste"

An 'Image' is that which presents an intellectual and emotional complex in an instant of time... It is the presentation of such a 'complex' instantaneously which gives that sense of liberation; that sense of freedom from time limits and space limits; that sense of sudden growth, which we experience in the presence of the greatest works of art.

(Pound, "A Few Don'ts by an Imagiste," *Poetry*, 1903, 200-201)

Imagism was a short-lived but influential literary and aesthetic movement that emerged in the early Modernist era. The roots of Imagism are also seen in the Romantic period in *Lyrical Ballads* (1798), a prominent work by William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge, who attributed intense human feelings to natural objects. It also appeared in the poems of T.E. Hulme, whose two particular poems "Autumn" and "A City Sunset," published in 1909, were composed with an economy of words and the use of pure and clear images, an uncommon approach at that time.

The concept of "*Imagisme*" was initially coined by Ezra Pound and introduced in the 1910s as a reaction to wordy, discursive, indirect, and sentimental Romantic and Victorian poetry. Pound's *Des Imagistes: An Anthology*,¹¹ published by *The Glebe*¹² in February 1914, was the first anthology of Imagism, containing diverse poems with the Imagist principles from poets like H.D., William Carlos Williams, Amy Lowell, and Richard

Aldington. Burton Hatlen defined this group of Imagists as "the first important literary fellowship of the new century" (Hatlen, 2005, vii).

As Ezra Pound conceptualized it, objects in Imagism are "luminous details"; they are transmitted to the reader vividly and swiftly. Michael A. Bernstein noted that Pound "fashion[ed] an epistemology that...permitted him to think that the most fundamental truths could be grasped by means of individual and even fragmentary 'luminous details' (Bernstein, 1980, 37) and that "it is better to present one Image in a lifetime than to produce voluminous works" (Pound, 374).

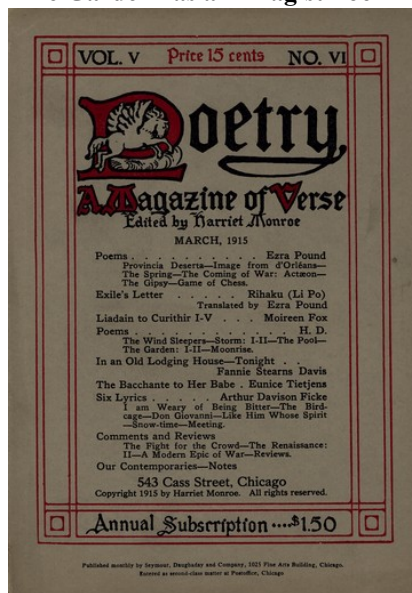
In his "A Retrospective," Pound listed the three main criteria for Imagism, in agreement with H.D. and Richard Aldington:

1. Direct treatment of the "thing" whether subjective or objective.
2. To use absolutely no word that does not contribute to the presentation.
3. As regarding rhythm: to compose in the sequence of the musical phrase, not in the sequence of a metronome (Pound, 1918, 104).

Imagism is considered a separation from the traditional, discursive, sentimental, ethical, and linear poetry that was common in the late 19th century. Removed from the traditional poetic approach and moralistic teachings of the previous century, Imagist poems embraced purity and abstained from redundant and excessive use of language. For Pound, the image was the speech itself; he aimed to present one image that would reflect the compression and concentration of meaning.¹³ Hence, Pound's call to "make it new" asserted his revisionist desire to renovate the past and renew it within modernist and avant-garde trajectories, not only for Imagism but also for Vorticism.¹⁴ He was closely affiliated with the pioneering Vorticists¹⁵ and his slogan led the charge into the modernist era, paving the way for his successors.

For Doolittle, Imagism was a pivotal experience in shaping her literary development and Pound obviously played the most crucial role in the construction of her poetic identity. As for the uniqueness of H.D. in modern poetry, Robert Duncan, in his *The H.D. Book*, noted: "The image and the voice or dramatic persona [of H.D.] provided a nexus in poetry corresponding to the outer and inner worlds in which she worked towards higher and finer modes" (Duncan, 1967, 10). H.D.'s earliest poems are prime examples of this movement. Produced both in the invigorating and lively pre-war ambiance and the destructive atmosphere of World War I, they were written in free verse with harsh diction and melodious rhythm without thematic boundaries and with the use of clear natural imagery. However, H.D. took Imagist poetry one step further with a feminist lens in "The Garden."

"The Garden" as an Imagist Poem

H.D.'s "The Garden" is an image-focused poem that contains a large variety of natural imagery. The poem was published in *Poetry* in 1915. The cover page of the issue of that magazine including "The Garden" is provided in Figure 1:

Figure 1. Cover Page of *Poetry: A Magazine of Verse*, March 1915.¹⁶

On the surface, “The Garden” is an example of Imagist poetry; however, it goes far beyond Imagism. It is not simply a nature poem depicting natural elements and events. Rather, it embodies a more complex narrative structure actualized in multiple layers of perception through the figurative employment of images hidden behind their apparent meanings. The narrator’s allegorical representations of femininity are full of encoded signs. Natural objects and events such as hard roses, rigorous winds, and thick air are characterized to metaphorically represent both the existing and ideal representations of women in order to resist stereotypical femininity and female vulnerability. Through the use of natural images, the narrator seeks to problematize the dominant patriarchal myths connected to female representation in society and draw attention to women’s strength, endurance, and productivity, which can only be deciphered through a sylleptic and metaphorical interpretation of the title, “The Garden.”

Social and Gendered Polarization in the “Garden” Image

“The Garden,” as both the title and the inclusionary setting of the poem, literally refers to a landscape incorporating plants and other forms of nature. However, I would argue that the meaning of “Garden” is multiplied to reveal the social and gendered polarization of male and female figures in society. Therefore, on the figurative level, this image can be interpreted as a trope of syllepsis having two different meanings implied beyond the image.

Michael Riffaterre, a renowned literary critic and structuralist dealing with semiotics, suggests that:

[Syllepsis is] the trope that consists in understanding the same word in two different ways at the same time, one meaning being literal or primary, the other figurative. The second meaning is not just different from and incompatible with the first: it is tied to the first as its polar opposite or the way the reverse of a coin is bound to its obverse... (Riffaterre 1980, 629).

On the one hand, “The Garden” is metaphorically an imaginary space representing the narrator’s desire for an autonomous place where women can manifest their potential and attain individual and intellectual independence and strength outside of the stereotypical restrictions of society. However, from a figurative perspective, this image symbolizes a man-made space where women are underestimated and perceived as vulnerable, weak, and traditionally beautiful. This perception echoes female sexuality; thus, it signifies the community to which the speaker belongs. In this respect, the “Garden” image manoeuvres between the existing and the imagined space in the narrator’s critical process and it invites the reader to reconsider and reposition social and gendered norms.

Alternatively, the antiphrastic use of “Garden” echoes biblical hermeneutics. In its simplest biblical sense, “Garden” evokes the Garden of Eden as both the symbolic setting of the narrator’s imaginary paradise, an idyllic place where absolute strength, peace, and equality reign with perfect harmony, and an infernal space where women are perceived as fragile, weak, and sexual objects by patriarchal society.

The syllepsis of “The Garden” is seen in the use of particular images. While the narrator’s paradisaical “Garden” is depicted with the distinctive delineation of the “rose,” the “heat” as an opposing image suggests the infernal “Garden.” Metonymically, “The Garden” is a dynamic place for women, threatening the border zones of the traditional ideology of femininity and female representation. The narrator gives women a new voice and space by endowing them with strength, endurance, and productivity. In line with Poundian tenets, H.D.’s narrator characterizes two polar images in this poem: the “rose” in the first part and the “heat” in the second, along with a side image, the “wind.”

A Critical Analysis of “The Garden”

Stylistically, the poem comprises two parts with seven stanzas of varying length and revolves around three metaphorical images: the “rose,” “heat,” and “wind.” The narrator addresses these particular images not only imperatively but also in a dialogical form, turning to the “rose” in the opening stanza and the “wind” in the second. In the narrative structure, the second-person pronoun “you” is occasionally used in a didactic form to address women. On the other hand, the narrative structure also gives the sense of a self-dialogue; the narrator converses with herself to resolve the incongruity and discomfort in her thought processes. “The Garden” has a unique style and typography. It proceeds with unpredictable em dashes to stress particular words and steers the

reader towards consideration of the implied meanings behind the images. These stylistic and narrative styles reflect the dynamism present in the poem.

"Rose" as an (Un)Traditional Female Image

"Rose is a rose is a rose is a rose."
("Sacred Emily," Stein, 177-188, 1913)¹⁷

The poem opens with the speaker addressing a "rose," a plant that literally cannot respond to her:

You are clear
O rose, cut in rock,
hard as the descent of hail ("The Garden," lines 1-3).

As an intriguing image, the "rose" awakens graphical perceptions in the reader; its implicit personification is a female image. Although the call of the narrative voice seems to be a self-dialogue, the narrator actually interacts with the female and invites women to self-realization. She admires their potency and resilience as they constantly continue to grow within a "rock" in her ideal "Garden." Thus, the narrator stresses that, like the image of the "rose," women are far more powerful than they think: "hard as the descent of hail."

On a literal level, the "rose" is a sweet-smelling flower known not only for its beauty but also for its thorns in nature. In many cultures since ancient times, roses have been associated with beauty, vulnerability, sensuality, and, in particular, the female gender. In medieval and Renaissance Christian art,¹⁸ they also symbolized the concept of virginity. Moreover, different colours of roses have been attributed different meanings; for instance, red roses evoke passion and romance while white roses symbolize purity, innocence, and chastity.

Contrary to these stereotypical conceptions of "roses," I would argue that, in "The Garden," the "rose" is colourless, genderless, and far beyond a mere beautiful plant or scented flower. This makes the image impersonal in the eyes of the reader. Here, the narrator attempts to recontextualize the stereotypical perception of the female figure. On the literal level, the most common attributes of "roses" are purity, beauty, and vulnerability. However, in "The Garden," H.D.'s narrator does not emphasize sweetness, beauty, or delicacy. Rather, she focuses on the harshness, strength, and endurance of the "rose," which, to her, would truly make women beautiful. In that sense, this image in "The Garden" portrays women as "hard," unbreakable ("cut in rock"), and unsentimental ("clear"). Thus, the image of "rose" existing as an object in the patriarchal "Garden" becomes subject in the narrator's imaginary "Garden."

Symbolically, the meaning of "rose" could be explored from various angles to uncover the hidden meanings behind the words of the narrative voice. In *Dictionary of Symbols*, Chevalier and Gheerbrant defined "rose" as "the most commonly used floral symbol in the West" and noted that "roses symbolize the chalice of life, the soul, the heart and love" (1996, 813). When considered as a circular symbol, "rose" might also refer to the continuous cycle of life.

Additionally, the narrator's words "cut" and "hard," which evoke wildness and violence, trigger the visual perception of the reader and lead the reader to visualize the sharp thorns of a rose. Biblically and in Christian scripture and history, the thorns of a rose bring to mind Christ's crown of thorns, representing the sufferings of the crucifixion. Alternatively, with an opposite meaning, the thorns of the rose can also be linked to the corporeal and mental endurance and strength that Christ possessed during the crucifixion. Thus, considering the "rose" as an image signifying the female, the narrator implies dualism to depict both the strength and suffering of women.

In the second stanza, the narrator relates herself to the "rose" and imagines breaking through her weakness and stillness, invoking her potential:

I could scrape the colour
From the petals
Like spilt dye from a rock ("The Garden," lines 4-6).

Here, the shift of the addressee from the “rose” to the narrator herself reveals the narrator’s complex thought process. While the collective voice of the speaker interacts with the implied reader, this narrator also addresses herself. The hidden potential of the “rose” is depicted through an aesthetic image of “colour,” which could be “scrap[ed]” “from [its] petals” by the narrator. The words “colour” and “dye” also give an aesthetic impression of sculpture and painting, which evokes the art movements of that time, such as Cubism. From an alternative perspective, “scrap[ing] the colour” might refer to the clarity and simplicity of Imagist language refined from decorative and fanciful words.

Intertextually, H.D.’s 1916 poem “Sea Rose” provides an analogy to “The Garden” with regard to the delineation of a single object, the “rose,” to destabilize traditional gendered descriptions of femininity:

Rose, harsh rose,
marred and with stint of petals,
meagre flower, thin,
sparse of leaf,

more precious
than a wet rose...
single on a stem—
you are caught in the drift (“Sea Rose,” 3, lines 1-8).

Can the spice rose
drip such acrid fragrance
hardened in a leaf? (“Sea Rose,” 3, lines 14-16).¹⁹

“Sea Rose” depicts the classical “rose” through two main images, namely a “wet rose” and a “spice rose,” and compares those with the “harsh rose” in a natural setting. From a literal perspective, she speaks to an actual rose, offering a verbal depiction of a real or imagined visual image. However, when analysed more deeply, it can be suggested that this comparison is an outcry against the archetypal perception of female beauty in society; the narrator distorts traditional female representation by underestimating sexual attractiveness. She resists society’s perception of women as sexual objects. Here, H.D.’s narrator’s “rose” does not grow in an ordinary garden; the inclusive setting of a “Garden” is converted into the “Sea,” which incorporates both types of roses. The “sea rose” is “more precious than a wet rose,” subverting conventional fragile female beauty.

In H.D.’s “The Garden,” the third and fourth stanzas of the first part illustrate the narrator’s fantasy about changing the existing situation:

If I could break you
I could break a tree.

If I could stir
I could break a tree—
I could break you (“The Garden,” lines 7-11).

The narrator imagines breaking the “rose,” using “if” as an interactive fictive word. Essentially, she seeks to reveal its strength. The repetitive use of the words and phrases “break you” and “break a tree” convey the narrator’s fantasy of making a change. Her repressed state of mind leads her to introduce the next image: the “wind.”

“Heat” as a Polar Opposite of the “Rose” Image

In the second part of “The Garden,” the narrator’s addressee shifts from the “rose” to the “wind” to break the “heat”:

O wind, rend open the heat,
 Cut apart the heat,
 Rend it to tatters ("The Garden," lines 12-14).

While the "rose" serves as a clear image implying the potency and power of the female gender in the narrator's imaginary and paradisaical "Garden," the "wind" symbolizes her dream of a great change in the current oppressive society. She calls women to action: "rend open [and] cut apart the heat." Both the "wind" and the "heat" are abstract signs communicating vividness and detail in readers' minds. On a semiotic level, Chevalier and Gheerbrant suggested that "when winds occur in dreams, they herald the imminence of some important event or change about to take place" (1996, 1112). Thus, "wind" signifies the action to be taken, which the narrator longs for and which symbolizes a break in the existing "heat," the latter of which invokes fire, torment, and misery in an inferno. Thus, the "wind" is a metaphor of forthcoming social change in an oppressive society. From a feminist perspective, "heat" might be interpreted as an infernal place, referring to an oppressive society in which women are perceived as powerless, weak, and immobile.

In the second stanza, H.D.'s narrator focuses on women's potential for productivity and portrays the "heat" as a deterrent in that process:

Fruit cannot drop
 Through this thick air—
 Fruit cannot fall into heat
 That presses up and blunts
 The points of pears
 And rounds the grapes ("The Garden," lines 15-20).

When analysed metaphorically, the "thick air" might be interpreted as a social event, not a natural event; it represents the existing social atmosphere. Hence, it can be associated with a malicious image blocking women, "press[ing] up and blunt[ing] the points of pears and round[ing] the grapes." It paralyses everything in the narrator's imaginary "Garden" and impedes even the simplest act of fruits "fall[ing]," or the productivity of women.

In the final stanza, the narrator's voice shifts back to the imperial form with a didactic tone:

Cut the heat—
 Plough through it,
 Turning it on either side
 Of your path ("The Garden," lines 21-24).

In these lines, the narrator's tone is more determined and passionate in contrast to her pleading tone while conversing with the "rose" and the "wind"; she directly and provocatively addresses women, calling on them to realize their potential and attain self-consciousness, which would mobilize them against society's observations of femininity: "Cut the heat— / Plough through it." The agricultural term "plough" is used as a binary metaphor to reverse the acts of "press[ing] up," "blunt[ing]," and "round[ing]" that were previously mentioned.

Another intriguing aspect of the final stanza is the use of an em dash following the first line, creating the impression that the narrator is pausing before continuing to speak to women in a particularly serious tone after calling on them to "cut the heat." This stylistic choice evokes the idea that there are more things to be done, and so H.D. invites women to self-awareness and calls them to action to discover their fullest capacity as well as their natural endowment of strength, resilience, and production. This would enable them to turn to "either side of [their] path" in the ideal society: the imaginary "Garden." This is what would make them look truly beautiful.

From Text to Image

From a visual angle, drawing upon W.J.T. Mitchell's *Picture Theory*, which connects textual and visual disciplines by suggesting that images are indeed "imagetexts" (Mitchell, 1990, 9) and that texts are indeed living pictures, it is argued that, in "The Garden," H.D.'s narrator combines the textual genre with the visual in the

scope of Mitchell's image-text relationship. The narrator uses visual language to construct eidetic imagery that stimulates the graphic perception of the reader. Thus, it is also suggested that H.D.'s byname "*Imagiste*" evokes "imagery" and emphasizes the "visual" as if poetry were a kind of artwork.

In this respect, in connection with H.D.'s narrator's distinctive depiction of women intended to displace the societal representation of female sexuality and centre female strength and potential, the female image is portrayed as strong, complex, and unique in many modern artworks. Similarly, the representation of femininity transforms from depictions of ideal, domestic, and vulnerable women to independent, unique, powerful, and obviously feminist women.

An important example of the distinctive and influential expression of female beauty in modern art can be seen in Pablo Picasso's *Les Femmes d'Alger (O.K. Version)* in Figure 2:

**Figure 2. *Les Femmes d'Alger* by Pablo Picasso, June-July 1925,
© Courtesy of MoMA.²⁰**

Picasso's *Les Femmes d'Alger* is an epitome of Cubism. In this painting, Picasso subverts linear and ideal bodies as well as traditional perceptions of gender and female sexuality, displacing the way in which society perceives women. The painting depicts five nude prostitutes in a brothel; the edges of the female bodies are sharp, with unusual shading, which saves them from being perceived as sexual objects and stimulates a sense of sympathy towards them. From a gendered perspective, the two figures on the right are portrayed in African masks, which projects them as powerful beings in masculine outfits, contrary to the conventional representations of women in society. Thus, this modernist artwork upends the traditional feminine-masculine iconography.

As Judith Butler, in her *Gender Trouble*, suggests, "Gender itself becomes a free-floating artifice, with the consequence that man and masculine might just as easily signify a female body as a male one, and woman and feminine a male body as easily as a female one" (Butler 1990, 10). Evidently, the image thus displaces gender-based expectations of society. Drawing upon Butler's argument here, the representation of identity is not a stable concept; the performance of gender itself constitutes the gender identity.

In an aesthetic manner, the features of Cubism in this painting, reflected in the irregular and sharp edges of the silhouettes displacing traditional female beauty and sexuality, bear a resemblance to the multi-faceted depiction of women in H.D.'s "The Garden." In this sense, Picasso's painting evokes a female image as viewed from a feminist perspective, just as the poem also investigates the poly-gendered identities that femininity might include. In the poem, H.D.'s narrator reconstructs both female identity and female representation; this is both an individual and a social construction because the images represented are related to both one another and the social community in which they are rooted.

Conclusion

In the pre-World War I climate of the avant-garde with her Imagist poetry, and later during and after the catastrophe of World War II, in the post-Imagist era with her epic and mythologic poetry and prose, H.D.

contributed to the initial wave of Modernism. In a coterie of male Modernists such as Ezra Pound, Richard Aldington, and William Carlos Williams, who pioneered Modernist forms by shattering conventional symbolic and linguistic systems with their literary works and practices, H.D. questioned and displaced stereotypical representations of femininity and conventional female beauty and vulnerability to reconstruct a new female concept. H.D.'s new exclusive woman was untraditional, productive, strong, innovative, and aware of her ability to regenerate herself. Moreover, she performed her femininity through corporeal and mental acts in the circle of life.

The semiotic and intertextual analyses presented in this paper have demonstrated that while H.D.'s poetic persona performed Poundian Imagist principles structurally, she also transcended the semantic boundaries of Imagism by presenting images within the framework of feminism. Therefore, "The Garden" conveys more than it seems; the narrator glorifies natural images to represent women's potential and endows them with the new concept of beauty hidden within their power, strength, and productivity. Images related to vulnerability and violence are juxtaposed together so as to reposition the representation of femininity and critique culturally assigned and gender-related societal perceptions.

In the wake of Modernism, H.D. was ahead of her time, standing out as more than a flag-bearer of Imagism. An important performative characteristic of the poem is that the narrator is not limited to using natural objects to create visual effects in the minds of the readers. Rather, she intends to change the gender-based perceptions of society related to the representation of femininity and stimulate readers' consciousnesses in that way. Through the voice of her narrator, H.D. thus constructed a new form of female representation by synthesizing imagist, modernist, and feminist trajectories, disentangling herself from her male mentors in the process. Therefore, "The Garden" clearly fulfils Pound's famed command to "make it new" by redefining and repositioning the representation of femininity while pledging hope for the future.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

¹Friedman, Susan. "Who Buried H.D.? A Poet, Her Critics, and Her Place in 'The Literary Tradition,'" *College English*, 36(7), (1975): 801-814.

²Many of H.D.'s works, including manuscripts, correspondence, photographs, and personal papers, are archived in the digital "H. D. Papers" collection of the Beinecke Rare Book and Manuscript Library of Yale University. See <https://beinecke.library.yale.edu/collections/highlights/hd-papers>. Also see H.D.'s *Scrapbook*, created collaboratively with Kenneth Macpherson in 1920 and containing photographs and collages by H.D., Bryher, Kenneth Macpherson, and others, at <https://collections.library.yale.edu/catalog/2008034> (Call Number: YCAL MSS 24).

³Vorticism was a London-based Modernist movement in art and literature founded by British writer, critic, and artist Wyndham Lewis; it was launched with the publication of "Vorticist Manifesto" in *Blast* in 1914, the first Vorticist journal edited by Lewis with co-founder Ezra Pound. The movement embraced the dynamism and technological advancements of the modern world and focused on the experimental depiction of an image's movement. Linked with the devastating effects of WWI and the mechanizing of society brought about by industrialization, the movement was inspired by Futurism and Cubism; however, unlike the stillness of Cubism, Vorticism favoured motion. Vorticists focused on the centre of the vortex, where thoughts flowed to attain the highest levels of energy. Rejecting the sentimentality of the 19th century and glorifying the energy of machine technology, Vorticism aimed to relate art to industrialization. See the 1912 painting by Wyndham Lewis, *The Dancers*, at <https://www.trebuchet-magazine.com/escaping-vortex-wyndham-lewis-approved/>.

⁴See the photo of canonical avant-garde icons of the early Modernist era in front of the Jockey Club, Paris, 1923. Front row: Man Ray, Mina Loy, Tristan Tzara, Jean Cocteau; Middle row: Kiki de Montparnasse, Jane Heap, Margaret Anderson, Ezra Pound; Back row: Bill Bird, Curtis Moffat, Holger Cahill, Hilare, Les Copeland. https://www.reddit.com/r/OldSchoolCool/comments/3v743m/ezra_pound_tristan_tzara_man_ray_kiki_ray_mina/.

⁵"*Imagiste*" is a French word meaning "Imagist."

⁶*Poetry* was a leading magazine launched in 1912 by Harriet Monroe; it helped poets such as T.S. Eliot, Ezra Pound, Marianne Moore, and H.D. consolidate their literary careers in the early 20th century. See <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/history>.

⁷I would argue that the enigmatic initials of H.D. are also emblematic in recalling Pound's economical usage of words in Imagist poetry.

⁸*Egoist* was an influential literary magazine in the early 1900s.

⁹*Sea Garden* (1916) was later published as *Collected Poems of H.D.* (New York: Boni & Liveright, 1925).

¹⁰*Make It New: Essays by Ezra Pound* contains selected reprints of Pound's prose writings from 1913-1920 (London: Faber and Faber, 1934).

¹¹See the full text of Ezra Pound's *Des Imagiste: An Anthology* at <https://www.gutenberg.org/files/50782/50782-h/50782-h.htm>.

¹²*The Glebe* was a literary magazine edited by Alfred Kreymborg and Man Ray from 1913 to 1914.

¹³In his 1913 poem "In a Station of the Metro," a verbless poem with fourteen words published in *Poetry*, the narrator depicts the appearances of individuals in the metro station: "The apparition of these faces in the crowd: / Petals on a wet, black bough" (Pound, 251). However, the "faces" are not depicted with descriptions, but rather with an equation. The treatment of the subjects' appearances is given by way of the poem's own visuality.

¹⁴See *The Vorticists at the Restaurant de la Tour Eiffel: Spring, 1915*, a painting by William Roberts. From left to right, seated: Cuthbert Hamilton, Ezra Pound, William Roberts, Wyndham Lewis, Frederick Etchells, and Edward Wadsworth. Standing in the doorway are Jessica Dismorr and Helen Saunders. Joe, the waiter, and Rudolph Stulik, the owner of the restaurant from 1908 to 1937, are also on the right. <https://www.tate.org.uk/art/artworks/roberts-the-vorticists-at-the-restaurant-de-la-tour-eiffel-spring-1915-t00528>.

¹⁵Pound played a significant role in Vorticism as the co-founder. He coined the name of the movement and attempted to apply it to poetry. In his well-known essay "Vortex", published in the first issue of *Blast* in 1914, Pound highlighted the relationship of Vorticism with motion by saying: "The vortex is the point of maximum energy. It represents, in mechanics, the greatest efficiency. We use the words 'greatest efficiency' in the precise sense as they would be used in a text book of MECHANICS" (Pound, *Blast* 1, June 1914, 153).

¹⁶*Poetry: A Magazine of Verse*, edited by Harriet Monroe, Vol. 5, No. 6, March 1915. The original manuscript is archived in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library of Yale University.

¹⁷An intertextual reference related to the "rose" image can be seen in the tautological line of the poem "Sacred Emily" by American modernist author Gertrude Stein. This phrase is often interpreted to mean "things are what they are." Read the full poem, "Sacred Emily," at <https://www.gutenberg.org/files/33403/33403-h/33403-h.htm>

¹⁸Alternatively, and from a biblical perspective, "rose" is also connected as an image with "miracle," and specifically miracles in which roses manifest the activities of God or a saint. Such miracles are depicted in various paintings in different forms. For the best known of these "miracles," see *Rosenwunder (Miracle of the Roses)* (1839) by Karl von Blass, illustrating St. Elizabeth of Hungary holding a basket of roses in her hands, at <https://www.alamy.com/stock-photo-karl-von-blaas-rosenwunder-132820706.html>.

¹⁹H.D.'s "Sea Rose" was published in 1916 in *Egoist*, a London-based modernist literary magazine continued from 1914 to 1919, and in 1916 in *Sea Garden*, her first collection of poetry. See the full poem at <https://www.poetryfoundation.org/poems/48188/sea-rose>.

²⁰The original of *Les Femmes d'Alger (O. J. M.)* by Pablo Picasso (1907) is at the Modern Museum of Arts (MoMA), New York. © Courtesy of MoMA, <https://www.moma.org/collection/works/79766>. The artwork was originally titled *Le Bordel d'Avignon (The Brothel of Avignon)*, but that was soon changed to *Les Femmes d'Alger* by the artist. The title refers to a street, Carrer d'Avinyó (Avignon Street), famed for its brothels in Barcelona.

References

- Bernstein, Michael Andre. A. *The Tale of the Tribe: Ezra Pound and the Modern Verse Epic*. (Princeton: University Press, 1980).
- Blaas, von Karl. *Rosenwunder (Miracle of Roses)* (1839). Accessed 30 August, 2022. <https://www.alamy.com/stock-photo-karl-von-blaas-rosenwunder-132820706.html>
- Bloom, Clive. "Introduction." In Clive Bloom and Brian Docherty (Eds.). *American Poetry: The Modernist Ideal*. (London: Macmillan Press, LTD., 1995), 1.
- Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. (London: Routledge, 1990).
- Chevalier, Jean and Alain Gheerbrant. John Buchanan-Brown (Trans.). *A Dictionary of Symbols*. (London, England; New York, USA: Penguin Books, 1996).
- Doolittle, Hilda. *Collected Poems of H.D.* (New York: Boni & Liveright, 1925).
- _____. "Garden." In *Selected Poems 1912-1944*. Louis Martz (Ed.). (New York: New Directions, 1988).
- _____. "H. D. Papers." Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, CT. Accessed 15 June, 2021. <https://collections.library.yale.edu/catalog/2003457>, <https://beinecke.library.yale.edu/collections/highlights/hd-papers>
- _____. "Sea Rose." In *Selected Poems*. Louis Martz (Ed.). (New York: New Directions, 1988).
- Duncan, Robert. *The H. D. Book*. Part I. (Frontier Press, 1984). Accessed 15 August, 2022. http://ccca.concordia.ca/history/ozz/english/books/hd_book/HD_Book_by_Robert_Duncan.pdf
- "Ezra Pound, Tristan Tzara, Man Ray, Kiki Ray, Mina Loy, Jane Heap, Jean Cocteau, Martha Dennison and others in front of the Jockey Club of Paris, 1923." Accessed 23 August 2022. https://www.reddit.com/r/OldSchoolCool/comments/3v743m/ezra_pound_tristan_tzara_man_ray_kiki_ray_mina/
- Flint, Frank Stuart. "Imagisme," *Poetry*, 1(6), (March 1913): 199.
- Friedman, Susan. "Who Buried H.D.? A Poet, Her Critics, and Her Place in 'The Literary Tradition,'" *College English*, 36(7), (1975), 801-814.
- Hatlen, Burton. "Foreword: 20th Century American Poetry: Some Guideposts." *The Facts on File Companion to 20th-Century American Poetry*. Burt Kimmelman (Ed.). (New York: Facts on File, 2005).
- Lewis, Wyndham. *The Dancers*. 1912. In "Escaping the Vortex: Would Wyndham Lewis Have Approved?" Michael Eden. Retrieved 23 December, 2016. Accessed 18 August, 2022. <https://www.trebuchet-magazine.com/escaping-vortex-wyndham-lewis-approved/>
- _____. "Vortex." In *Blast*. Wyndham Lewis (Ed.), (London: John Lane, the Bodley Head, 1914-15), 1, 153.
- Mitchell, W. John Thomas. *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. (Chicago & London: University of Chicago Press, 1994).
- Picasso, Pablo. *Les Femmes d'Alger (O. J. R. M.)*. (1907). © Courtesy of the Museum of Modern Art (MoMA) Accessed 30 August, 2022. <https://www.moma.org/collection/works/79766>
- Poetry Magazine*, A History of the Magazine. Accessed 15 August, 2022. <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/history>
- Pound, Ezra. "A Few Don'ts by an Imagiste." *Poetry*, (1)6, (March 1913), 200-206
- _____. *Des Imagistes: An Anthology*. (New York: Albert and Charles Boni, 1914). Accessed 10 August, 2022. <https://www.gutenberg.org/files/50782/50782-h/50782-h.htm>
- _____. "Extract from 'A Retrospective' in Literary Essays of Ezra Pound." Ed. T. S. Eliot. (London: Faber): 3-8.

_____ *Make It New*. (London: Faber and Faber, 1934). First Edition.

_____ *Personae: The Shorter Poems of Ezra Pound*. (New York: Faber & Faber, 1990).

_____ "Retrospective." (1918). In *Prose Keys to Modern Poetry*. Karl Shapiro (Ed.), (New York: Harper and Row, 1962), 104-112.

_____ "Vortex." In *Blast*. Wyndham Lewis (Ed.), 1, 153.

Richman-Abdou, Kelly. "9 Facts About Picasso's Ground-breaking Painting *Les Demoiselles d'Avignon*." Released 23 December, 2019. Accessed 30 August, 2022. <https://mymodernmet.com/les-demoiselles-davignon-facts/>

Riffaterre, Michael. "Syllepsis." *Critical Inquiry*, (6)4, (Summer 1980): 625-638.

Roberts, William. *The Vorticists at the Restaurant de la Tour Eiffel: Spring, 1915*. Accessed 12 August, 2022. Tate Museum, <https://www.tate.org.uk/art/artworks/roberts-the-vorticists-at-the-restaurant-de-la-tour-eiffel-spring-1915-t00528>

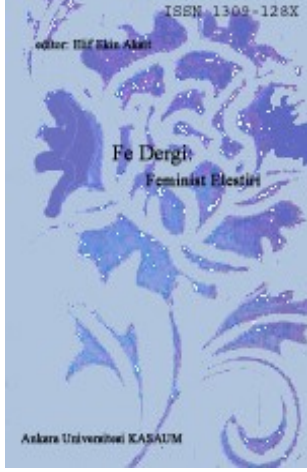
"Roses in Art: Middle Ages." In *KarensGardenTips*. Released on April 20, 2017. Accessed 18 August, 2022. <http://www.karensgardentips.com/garden-history/roses-in-art-middle-ages/>.

Stein, Gertrude. "Sacred Emily." In *Geography and Plays*. (Boston: Four Seas Co., 1922), 178-188. Accessed 30 August, 2022. <https://www.gutenberg.org/files/33403/33403-h/33403-h.htm>

Zilboorg, Caroline. "H. D. and R. A.: Early Love and the Exclusion of Ezra Pound." In *H. D. Newsletter*, 3(1), (1998), 24-26. Accessed 31 August, 2022. <https://www.imagists.org/hd/hdcz31.html>.

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM

Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Sabahat Filmer ve Binnaz Filmi: Sinemasal Bir Palimpseste Gerçek, Kurmaca ve Kadınların Eylemliliği

Canan Balan

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 13.06.2022

Yazı Kabul Tarihi: 07.12.2022

Bu makaleyi alıntılar için: Canan Balan, “**Sabahat Filmer ve Binnaz Filmi: Sinemasal Bir Palimpseste Gerçek, Kurmaca ve Kadınların Eylemliliği**” *Fe Dergi 14*, no. 2 (2022), 103-116.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_8/

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Sabahat Filmer ve Binnaz Filmi: Sinemasal Bir Palimpseste Gerçek, Kurmaca ve Kadınların Eylemliliği*
Canan Balan**

Bu makale Osmanlı/Türkiye sinemasının erken döneminden iki kadının, biri temsili ve kurmaca, diğeri birinci ağızdan deneyime dayanan anlatılarına ve eylemliliklerinin sinema tarihine olan katkılarına odaklanmaktadır. Bu iki kadından birisi, Türkiye film sektörünün ilk kadın prodüksiyon ve yönetmen yardımcısı Sabahat Filmer; diğeri ise Sabahat Filmer'in yapımında çalıştığı ve kopyasına halen ulaşabildiğimiz tek sessiz film olan Binnaz filmine adını veren filmin ana karakteri. İstanbul yapımı sinemada ilk "fettan kadın" örneği olarak Binnaz ile Sabahat'in önemli bir ortak noktası, ikisinin de İstanbul'un sinema endüstrisine 1919 senesinde adım atması. Binnaz filminin bu makale için önemi yalnızca Sabahat'in filmografisindeki ilk filmlerden birisi olması değil. Film, aynı zamanda Türkiye sinema tarihinden erişebildiğimiz hem kurmaca hem de sessiz tek kadın filmi olması açısından da değerli.¹

Anahtar Kelimeler: erken sinema, feminizm, yeni sinema tarihi, sessiz sinema, kadın filmleri

Sabahat Filmer and the movie Binnaz: Reality, Fiction and Women's Agency in a Cinematic Palimpsest

This essay focuses on the narratives and agencies of two women in the early period of cinema in the Ottoman/Turkish lands. One of these narratives is representational and based on fiction, while the other is based on first-person experience. One of these two women is the first woman film producer and assistant director, namely Sabahat Filmer, while the other is the main character of the only surviving silent film for which Sabahat Filmer worked. Entitled Binnaz, named after its leading character, this film is said to feature the first "femme-fatale" of Turkish cinema. An important overlap of these two women is that both appeared in the Istanbul film industry in 1919. The value of Binnaz for this article lies not only in the fact that it is among the first feature-length films in Sabahat Filmer's filmography. Binnaz is also invaluable because it is the only available silent fiction film about women in Turkish film history to date.

Keywords: early cinema, feminism, new film history, silent cinema, women's cinema

Giriş

Kadınların sinema tarihini, özellikle de eylemliliklerini ve tarihe katkılarını anlayabilmek için resmi kayıtların eksikliği nedeniyle birinci ağızdan yazılmış hayat hikayeleri önemli kaynakları oluşturuyor. Öncelikle kültürel ve akademik hayatta halen kadınların kendi isimleriyle kayıtlarının her zaman düşülmediğini not etmemiz gerekir. Akademideki bu sorunla ilgili yazan Sara Ahmed alıntı politikalarının cinsiyetçiliğinin önüne geçilmesinin feminist bir bellek oluşturma açısından önemini altını çizer (2021, 31-34). Kamusal alanın geleneksel anlamıyla eril bir alan olduğu varsayımı, bu alanlardaki mecraların yönetici ve çalışanlarının da çok azının kadın olduğu varsayımını, dolayısıyla onlarla ilgili kayıtların da eksikliğini beraberinde getirmektedir. Osmanlı sosyo-kültürel tarihinde birinci ağızdan anlatıların ana kaynak şeklinde kullanımı feminist tarihçilik açısından da ilham verici olabilir (Kafadar 1989, Terzioğlu 2002, Christoph Herzog 2020). Sabahat Filmer'in de biyografisini ve kariyerini araştırırken, hatıraların ve hayat anlatılarının bu açıdan da değeri var. Onun filmografisinin başlangıcı, Türkiye'de sinemanın kurumsallaşmaya başladığı döneme denk geliyor. Tam da bu nedenle kendisinin yapımında çalıştığı uzun metrajlı sessizlerden bir kadın filmi olan Binnaz'a halen ulaşabiliyor olmak bu araştırma açısından büyük bir şans.

Binnaz filmi üzerinden Sabahat'in de dahil olduğu İstanbul'un cinsiyetlendirilmiş sinema ağını değerlendirebiliriz. Elbette bu değerlendirmede filmin içinden temsili bir kadın ile filmin yapımında çalışan bir diğerkadını anlamaya çalışmak, bize bu ağla ilgili biri içeriden biri dışarıdan olmak üzere iki farklı perspektif verecektir. Birinci ağızdan deneyimle anlatılmış bir hikayedeki özne ile tamamen hayali özne arasında önemli farklar var. Bir başkasının temsil ettiği özne çok kolay bir şekilde nesneleştirilebiliyor, kendi kendisini ifade edebilen/hikayeleştirilebilen özne ise tabiatıyla daha otantik bir noktadan sunum yapıyor (Bolton 2015, Marks 2000, Irigaray 1985).

Eril bakıştan bir başkasının bir kadını anlatışı/gösterişi, temsilin de doğası gereği tekil ve genellenmiş oluyor (Mulvey 1975, Kafadar 2020, Silverman 1988, Doane 1991). Bu türden bir temsil, kadınların

*Bu çalışma "Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi Şirin Tekeli Araştırma Teşvik Ödülü" ile desteklenmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, bağımsız akademisyen, <https://orcid.org/0000-0001-8841-6331>, canbalan@gmail.com

çoğulluğunu ve bu çoğulluğun içinde var olan doğal farklılıkları gözardı etmek anlamına da geliyor (Sontag 1995). Anlatı sahibinin kendi perspektifi ve mecranın biçimi de göz önünde bulundurulduğunda temsil üzerinden kadınların faillliğini hakikatiyle değerlendirmek mümkün değil. Erkeklerin yönetimindeki/yönetmenliğindeki kurmaca bir anlatıdaki kadın eylemliliği ile kendi ağzından hatıralarını anlatan bir kadının eylemliliği arasındaki önemli fark biraz da buradan kaynaklanıyor. Öte yandan kurmaca kadınların hayali eylemlerine bakmak, kadınların faillliğini değilse de buna yönelik algıyı tarihsel bağlamı içerisinde görmemizi sağlayabilir.

Kadınların eylemliliğini tarihsel bir tür çok-katmanlılık içinde, bir palimpsest gibi üst üste binen ve birbirinin içine geçen anlam dönüşümlerinin farkında olarak ele almak bu eylemliliği daha sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutmaya yarayacaktır.² Türkiye’de sinemanın gelişimine önemli katkıların olmasına rağmen sinema tarihinde ismi kimi zaman hiç yer almamış, kimi zaman ise hanımefendi gibi bir lakapla anılmış Sabahat’in hayatını ve eserlerini araştırmanın kendisi bir palimpseste benziyor. Öte yandan *Binnaz* filminin fiziksel bir materyal olarak tarih içinde geçirdiği dönüşümlerle oluşan çok katmanlılığı ve değişen yeni anlamlarını irdelemenin kendisi de bir palimpsesti okumaya benziyor. Ancak bu makalede “sinematik palimpsest” tabiri bir kavramsallaştırmadan çok bir metafor ya da analogiye işaret etmektedir.³

Türkiye’deki film arşiv pratiklerinin yarı-gizli ve çok katmanlı yapısı gereği sessiz dönem filmlere, özellikle de uzun metrajlı olanlara ulaşmak zordur. *Binnaz* filmi aslen Fransızca bir tiyatro oyununun Türkçeye uyarlanmasının ardından filme adapte edilmiştir. Fransızca yazılan oyunun *Binnaz*’la aynı dönemde bir de Fransız sinemasından bir uyarılma örneği bulunmaktadır. Tam da bu nedenlerle *Binnaz*’ın etkileşimde bulunduğu metinler ve mecralar çok katmanlılık gösterir. Üzerine basıldığı nitrat filminin kırılğan ve yanıcı bir madde olması nedeniyle *Binnaz* filminin önemli bir kısmı kayıptır. Ulaşabildiğimiz kısımları ise sinema tarihçileri tarafından sonradan yeniden kurgulanmıştır. Bütün bunlar *Sabahat Filmer*’i ve yapımında çalıştığı *Binnaz*’ı araştırmayı birer palimpseste dönüştürür gibidir.

Sabahat, *Binnaz* ve İstanbul’da Erken Sinema

Sabahat Filmer’in adı, film endüstrisine, kadın hareketine ve dönemin milli mücadelesine olan bağlılığına, katkılarına, hatta Türkiye’deki ilk film şirketlerinden birinin kurucu başkanı olmasına rağmen pek bilinmiyor. Halbuki örneğin, Burçak Evren’in Necip Sarıcı üzerine yazdığı kitabında bulunan Lale Film Stüdyosunun Karar Defteri’nden belgelerde kimi zaman “Reis” kimi zaman “Başkan” sıfatıyla *Sabahat Filmer*’in imzaları bulunmaktadır (2013, 160-180). *Sabahat*’in sinemayla olan ilişkisi 1919’da İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularının İstanbul’u işgali sırasında başlamıştır (Filmer 1983, 34). Bu dönem, aynı zamanda Osmanlı topraklarında kadın hareketinin eskiye kıyasla büyük ölçüde Müslümanlaştı(rıldı)ğı ve Türkleşti(rıldı)ğı zamanlara denk gelir (Özdemir 2016). Filmer de kendisini seküler bir Türk milliyetçisi ve 1910’larda kurulan Modern Kadınlar Cemiyeti’nin girişken bir üyesi olarak tanımlamıştır (Filmer 1983, 44). *Sabahat Filmer* örneğinden yola çıkarak erken dönem film endüstrisinin İstanbul’daki gelişimini, kadın hareketinin yanı sıra milli mücadeleyle de paralel düşünmek mümkündür.

Sabahat Filmer’in sinemadaki uzun kariyeri son derece önemli olsa da isminin ihmal edilişi nedeniyle biyografisini ve çalışmalarını hakkıyla inceleyebilmek için kendi anlatılarına ve alternatif kaynaklara dayanmamız gerekiyor. Kendisi kimi zaman Sabiha Hakkı gibi takma bir isim kullanmış (Besin 2009), kimi zaman Hüsameddin olan babasının adıyla anılmış (*Sabahat Hüsameddin*, n.d.; 1919), soyadı kanunundan sonra ise Filmer soyadıyla da tanıtılmış.⁴ Bunun dışında özellikle başkalarının hatıra ve röportajlarında belki cinsiyetçi bir alışkanlıkla ismini anmaya gerek duymadan, belki de dönemin sektöründe halihazırda tek kadın üretici/patron oluşu nedeniyle sadece “hanımefendi” şeklinde anılmış (Arcan 1919, Akad 2004). *Sabahat*’in hayatına dair kullandığım ana kaynak *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar* (Filmer 1983) başlığını taşıyan anıdır. Başlıktan anlaşılacağı üzere *Sabahat*, anılarını ve dolayısıyla hayatını Atatürk idaresindeki seküler ulus-devlet inşasına adanmış olduğunu ifade eder gibidir. Hatıralarını anlatırken, eylemlerini sonuna kadar inandığı milli bir görev duygusu ile yorumlamayı tercih eder.

Binnaz filmi ise 1919 senesinde o zamanki adıyla Harp Malulleri Cemiyeti olan ve Osmanlı devletinin ilk resmi film yapım şirketi/merkezi olan Ordu Film Merkezi tarafından çekilmiştir. *Sabahat Filmer*’le yakından çalışan Ahmet Fehim’in yönetmenliğinde çekilmiş olan film, günümüzde MSGSÜ Film Arşivi sayesinde erişebildiğimiz iki uzun kurmaca sessiz filmde birisidir. Film, ana kadın karakterin, biri orduda diğeri sarayda çalışan iki erkeğin hayatlarını trajediye dönüştürmesiyle, erken dönem bir tarihi film ve fethat kadın örneği şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak filmde *Binnaz* karakteri, eylemlerinin sorumluluğunu alabilen ya da kendi tercihleriyle harekete geçen bir özne yerine ihtiraslarının kurbanı şeklinde sunulmaktadır. Duygularının hükmü altındaki haliyle de tipik bir “fethat kadın”dan farklıdır.

Sabahat Filmer’in ve *Binnaz* filminin sinema tarihindeki yerini daha sağlıklı yorumlayabilmek için, erken dönem sinemanın Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki seyrine de bakmak gerekir. Türkiye’de film eleştirisinin ilk örnekleri, genellikle 1910’ların sonunda film üretim koşullarının yetersizliğine

ilişkindir. Sabahat Filmer'le eşi Cemil Filmer'in 1919 senesinde yapımı esnasında tanıştıkları *Binnaz* filminin teknik aksaklıklarla dolu kamera arkasına dair Cemil Filmer yazar (1984). *Temaşa*'da yayınlanan Muhsin Ertuğrul'un yazıları da benzer şekilde sadece teknik eleştiriler içerir ancak ahlaki eksiklikten de bahseder (Yılmaz 2021).⁵ Özellikle 2010 öncesi geleneksel Türk sinema tarihi yazımı da Batıyla karşılaştırmalı bir gecikmişlik paradigmasını yeniden üreten bir söylem içerir (Özön 1968, Teksoy 2007, Evren 1995). Teknolojinin yetersizliğine odaklanıldığında ve "ilk film" yapım tarihleri göz önüne alındığında, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika modellerine göre film endüstrisini, tıpkı roman, bireyleşme ve kapitalizmde olduğu gibi "gecikmiş" olarak sınıflandırmak mantıklı olabilir. Nitekim erken sinemanın Batı Avrupa ve Kuzey Amerika özelinde dönemselleştirilmesi, 1910'ların ortalarına kadar getirilmektedir. Özgün ve yerel gelişmeleri görmezden gelen bu dönemselleştirmeye Çin ve Hindistan sinemalarının tarihçileri istisnalar getirdiler. Zeng Zhang, Şanghay'ın erken sinemasını 1930'ların sonlarına kadar genişletirken (Zhang 2005), Neepa Majumdar Hindistan'da "erken sinemayı" 1920'lerden itibaren başlatmaktadır (Majumdar 2013). Yalnızca ABD veya Batı Avrupa sinema tarihiyle karşılaştırmalar yaptığımızda, Amerika'da örneğin ilk kadın yönetmen Alice Guy Blaché'nin sinemayla olan alışverişi 1890'ların ikinci yarısında başlarken, Türkiye'de bir kadının kameranın arkasına geçişi 1910'ların sonuna rastlıyor. Bunun ana sebeplerinden birisi, sinema sektöründeki kadın-erkek eşitsizliğinden ya da kültürel faktörlerden öte teknolojik dağıtımın küresel eşitsizliği. Bu nedenlerle de erken sinemanın Türkiye genelinde dönemselleştirilmesini sessiz sinemanın sonu kabul edilen 1930'lara kadar uzatmak hem mümkün hem de adildir.

Dünyada sinemanın ilk kadın yönetmenlerinden kabul edilen Alice Guy Blaché'nin *Consequences of Feminism (Feminizmin Sonuçları, 1906)* filmini Sabahat Filmer seyretmiş miydi şimdilik bilemiyoruz ama her iki kadının arasındaki ortaklıklar birbirine yakın zamanlarda profesyonel olarak sinemacılık yapmaktan öteye gidiyor diyebiliriz. *Feminizmin Sonuçları*, söylem bakımından dönemin İstanbul'unda Sabahat Filmer'in de katkıda bulunduğu feminizmle ilgili tartışmalara esprili bir dille bakar gibidir. Blaché'nin filmi, evde biçki-dikiş yapıp ayna karşısında süslenen erkekler ile barlarda içki içip sokaktaki erkekleri taciz eden, hatta kendi aralarında fiziksel kavgaya giren kadınları gösterir. Kadınların bu kavgaları birinin taciz edilen erkeği sahiplenip koruması altına almasıyla sonuçlanır. Kontrolcü, maço ve baskıcı kadınlar ile sarhoş karısını bardan toplamaya çalışan ve çocuk bakan zavallı adamları komedi ile hiciv arasında bir yerde gösterir.⁶

Benzer bir tartışmayı Türkiye bağlamında yapması açısından *Türk Kadını* dergisi de bu minvalde ilgi çekici bir öneme sahip. Derginin yazarlarından Nezihe Rikkat, ideal kadının "erkekleşmesi"ne yol açan "kadın inkılabına ilişkin endişelerini" dile getirir (Keşoğlu 2020). Rikkat fikirlerine Sabahat Filmer ve Mutia Sabri tarafından gelen eleştirilere verdiği cevabı da dergide yayınlar sonradan. Elif Mahir Metinsoy, Rikkat'ın dönemin kadın hareketi ve kadın özgürleşmesiyle de mesafeli olduğunu belirtir (Mahir Metinsoy 2020, 279). Rikkat, ev ve aile hayatı dışında da varlık gösteren, kimi durumlarda hayatta kalma mücadelesi veren, idealleri uğruna tek başına cepheye giden ya da mayınlı denizlerde seyahate çıkan Sabahat Filmer ve Halide Edip gibi Darülfünunlu kadınları pek tasvip etmemektedir. Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu'nun yazdığı üzere, dergiye göre ideal Türk kadını:

Üst ve orta sınıfın tahayyülündeki, eğitilmiş ama çalışma hayatından çok ailesine bakan, ev idaresini ve çocuk bakımını mükemmel yapan, kocasına destek olan, ailenin direği kadındır. Türk Kadını'nın kesinlikle temsil etmediği kadın ise fakir, alt sınıf, hayatta kalma mücadelesi veren, o yolda erkekler gibi korkusuzca mücadele eden, ya da Nezihe Rikkat'in deyişiyle 'erkekleşen' kadınlardır (Talay Keşoğlu ve Keşoğlu 2010).

Feminizmin Sonuçları filmindeki gibi bir dünyayı Alice Guy Blaché'nin aksine ciddi bir tavırla öngörüp eleştiren Nezihe Rikkat, sinemalara da ağır eleştiriler getirir. Sabahat Filmer'in Ordu Film Merkezi'nde staja başlamasından yaklaşık bir sene evvel, Beyoğlu, Kadıköy ve Şehzadebaşı sinemalarının gösterdiği romantik filmleri ayıplayan bir yazı yayınlar. Rikkat'e göre, sinemalar her kesimden kadını kendine çekiyordu. Romantik film gösterimlerini "genel ahlaka aykırı" olarak değerlendiren yazara göre bu filmler, kadınlar için manevi bir tehlike unsuruydu. Rikkat bu filmlerin etkisiyle fuhuşun normalleştirildiğini, iffet ve namus gibi değerlerin önemsizleştirildiğini iddia eder.

Temâşâ edilen manzaralar içinde öyleleri vardır ki hiçbir hanım gördüğünü bilâ hicâb hikâye edemez... Kumpanyanın bir günlük isticâr ettiği şatolardan sahte konteslerin aşkılarıyla diyar diyar kaçtığını görünce alkışlıyoruz. Zevceleri tarafından mâhirane aldatılan kocaların hâline gülüyoruz. Bunlar bize aptal, değersiz, böyle bir âkıbeta müstehâk olarak gösteriliyor. Fuhuşun ziynet ve ihtişam içinde aldığı şekil göz kamaştırıyor. İffet ve nâmûs ise kordelanın haricinde âdi bir şey gibi duruyor. Bir çok genç

kızların bu temâşâlarla sınırları bozulmuştur. Dikkat ederseniz gülüşlerinde, yürüyüşlerinde sinemaların te'sirini görürsünüz (Öztürk 2010).

Rikkat'in atıfta bulunmuş olabileceği film, âşığıyla kaçan kontesleri anlatan diva filmlerinden İstanbul'da da ses getirmiş olan *Tigre Reale* (Giovanni Pastrone, 1916) olsa gerektir. Film, Fahri Celal Göktulga'nın 1921 tarihli *Menikelli* isimli öyküsünün de ana izleğini oluşturur (Göktulga 2017). Göktulga her ne kadar kendi hikayesinde kontese ve kontesi oynayan Pina Menichelli'ye benzer bir sevecenlikle yaklaşırsa da, Menichelli ve dönemin diğer bazı İtalyan divaları Türkiye'deki genç kadınlara kötü örnek oluşuyla bolca eleştirilmiştir (Balan 2015). Nezihe Hanım da bu filmlerin kadınlar üzerine olan etkilerine karşı dönemin Sermet Muhtar Alus ve Peyami Safa gibi erkek yazarlarıyla hemen hemen aynı fikirdedir. Hatta aynı yazısında "Eğitim ve Öğretim"den sorumlu İsmail Hakkı'dan Beyoğlu, Şehzadebaşı ve Kadıköy'de kadınlara ayrı sinema salonları yapılmasını ister ve kadın seyircilere göre filmlerin seçileceği "muntazamca" bir sinemanın hem eğitici hem de eğlenceli olacağını savunur (Türe 2008). Nezihe Hanımın bu ricasından yaklaşık beş sene sonra, Sabahat Filmer, İzmir'de Müslüman kadınlarla erkeklerin birlikte film seyrettiği ilk gösterimini düzenlemiş olmakla gururlanır.

Sabahat Filmer'in Hayat Anlatısı

Komutan Hüsamettin ve eşi Bergüzar Hanımın iki kızından biri olan Sabahat Filmer (1898-1991), Şehzadebaşı'nda Numune mektebini başarıyla tamamlayıp Darümuallimat'a birincilikle girmiştir (Filmer 1983, 8). Bunu takiben Darülfünun'da önce edebiyat ardından matematik bölümüne geçtiğine dair resmi kayıtlar mevcut (BOA, MF. MKT. 1221/86). Bu odak değişikliği, sinema teknolojisine olan ilgisinden kaynaklanıyor muydu bilemiyoruz ancak Sabahat'in sinemayla olan profesyonel ilişkisi de bu yıllarda başlamıştır. 1919 senesinde halen üniversite öğrencisiyken Ordu Film Merkezi'nde staja başlar. Film merkezinde o sıralar fotoğrafçılıktan gelen askerler kamera operatörlüğü yapıyor ve erken dönem propaganda filmleri üretiyordu. Merkez tarafından savaş cephelerinde çekilen haber ve propaganda filmlerinin yanı sıra İstanbul'da da uzun kurmaca filmler çekiliyordu.

Sabahat Filmer, bu filmlerin gösterimlerini organize etmek ve sunmak dışında üretimlerinde de katkıda bulunduğunu, Burçak Evren'e gönderdiği şahsi bir mektubunda yazmıştır.⁷ Ahmet Fehim'in Sabahat'e yakınlığından rahatsızlık duyan Cemil Filmer'e bakılırsa Sabahat, büyük olasılıkla yönetmen yardımcısı olarak da çalıştı. Cemil Filmer, *Binnaz* filmine emeği geçenlerle filmin bitişi için yapılan kutlama yemeği sırasında Ahmet Fehim'in oğlunun Sabahat'le samimiyetinden rahatsız olduğunu hatta Münif Fehim'i bizzat ikaz ettiğini belirtir (1984, 98). Aynı zamanda Merkez'in senaryo ekibiyle iş birliği yaptığını da 1919'da yayınladığı kısa öykülerden tahmin edebiliyoruz. Sabahat, zaman zaman gazeteye sinema üzerine yazılar yazan ve romanlarında karakterlerinin ruh hallerini ve değişen bilinçlerini tasvir etmek için sinema benzetmeleri kullanan Halide Edip Adıvar'ın öğrencisi olmuş ve asistanlığını da yapmıştır.

Sabahat Filmer sayesinde Ordu Film Merkezi, Asri Kadınlar Cemiyeti'nin de buluşma yeri haline gelmiştir (Filmer 1983, 34). Sabahat'a göre Merkez, I. Dünya Savaşı sırasında Alman propaganda filmlerinde de çalışan Osmanlı askerleri tarafından yönetiliyordu (Filmer 1983, 34). Ordu, Kurtuluş Savaşı için asker toplama hazırlığı yaparken, Asri Kadınlar Cemiyeti de savaş gazilerine yardım ediyordu. Sabahat Filmer'e göre Atatürk, Cihan Harbi sırasında cephede çekilen haber filmlerini görmek için Ordu Film Merkezi'ne diğer Osmanlı generalleriyle birlikte sık sık gelirdi (Filmer 1983, 35) ancak kendisiyle olan kişisel ilişkisi milli mücadele başladıktan sonra güçlenmiştir (Filmer 1983, 88-89). Bu gösterimlerin ardından Mayıs 1919'da Sabahat ve Asri Kadınlar Cemiyeti'nin diğer üyeleri, İstanbul halkını İzmir'i işgal eden İtilaf ordularına karşı direnişe çağıran mitingler düzenlemeye başlarlar. Sabahat bu mitinglerden birinde konuşmacılar arasında da yer almıştır. Mitinglerin yaklaşık 200.000 kadını topladığı ve işgal orduları tarafından sert bir şekilde kontrol edildiği bildirilir (Filmer 1983, 49). Müstakbel eşi ve bu mitingleri kameraya alacak olan Cemil Filmer de anılarında çekimler sırasında işgal güçlerinden ekipmanları saklamaya çalıştıklarını anlatır (1984, 107). Takip eden yıllarda çift, Cemil'in mitinglerde yakaladığı bu görüntüleri tekrar tekrar kullanacak ve böylece ulus devlet aşamasındaki kültürel devrime kendi katkılarını sağlamış olacaklardır.

Darülfünun'dan mezuniyetini takiben Sabahat, milli mücadeleye bir öğretmen olarak destek verme maksadıyla Çanakkale'de yeni açılan bir kız lisesine atanır (Filmer 1983, 68). Ancak bu görevi, İtilaf ordularının Çanakkale'ye yaklaşmasıyla birlikte yerli halkın şehri boşaltması kararı nedeniyle çok kısa sürer. Her ne kadar düşman geri püskürtülse de İstanbul'da kalmayı tercih eden Sabahat, Film Merkezi'nin stüdyosunda artık kısa filmlerin yanı sıra *Binnaz* (1919) ve *Mürebbiye* (1919) gibi "mevzulu uzun filmler" in de çevrileceğini ve senaryo hazırlıklarının başladığını öğrenir (Filmer 1983, 81). Merkez'de Fuat Uzkınay tarafından "tam zamanında geldiniz," sözleriyle karşılanır ve İstanbul'un henüz kurumsallaşmamış film sektörüne geri döner (Filmer 1983, 82).

Bu noktada artık Sabahat, Ordu Film Merkezi'ni "iyi vakit geçirdiği," çalışmayı ve iş arkadaşlarını sevdiği, ancak aynı zamanda "başkalarına bağımlı" hissettiği bir işyeri olarak adlandırmaya başlamıştır (1983, 83). Sabahat'in yapımına katkıda bulunduğu Binnaz'dan sonraki ikinci uzun film olan *Mürebbiye*, birlikte çalıştığı Müslüman ailenin erkekleriyle ilişki yaşayıp, onları yozlaştıran bir Fransız mürebbiye hakkındaki Hüseyin Rahmi Gürpınar romanının uyarlamasıdır. Savaş ve işgal nedeniyle zor koşullarda çekilen film, teknik yetersizlikleri nedeniyle dönemin eleştirmenleri tarafından küçümsenmiş görünür (Arcan, 1919). Filmin karşılaştığı bir diğer talihsizlik ise, işgalci itilaf devletlerinin Kasım 1918'de yerel film gösterilerinin teftişini de içeren kontrol mekanizmalarından kaynaklanmış görünüyor (Özuyar 2007, 28). Mürebbiye filminin, Fransız kadınlarını yanlış tanıttığı için Fransız ordusu tarafından yasaklandığı bilinir (Özuyar 2007, 28). Anılarını milli mücadele çatısı üzerine kuran Sabahat Filmer'in işgal ordularının film teftişlerinden ya da *Mürebbiye*'nin yasaklanmasından bahsetmemesi ise dikkat çekicidir.

Maalesef iki filmle ilgili gazete haberlerinde Sabahat'in adı neredeyse hiç geçmiyor. *Mürebbiye*'nin basın gösterimi üzerine yazılan bir yazıda "hanımefendi" diye anılan bir "katibe"nin bahsine rastlayabiliyoruz (Arcan 1919). Büyük ihtimalle Sabahat olan bu anonim "hanımefendi," yazara göre Cemil Filmer tarafından basına Ordu Film Merkezi'nin asistanı olarak sunulur. Arcan'a göre Sabahat, Merkez'i sadece basına sunmakla kalmamıştır, Merkez'in vizyonunu ve yeni film projelerini de tanıtmıştır. Yazar, Sabahat'i "hassas sesli ve terbiyeli," "ciddi ve eğitilmiş bir kadın" (Arcan 1919) olarak tanımlar. Yıllar sonra ise ayrı ayrı hem Lütfi Akad (2004) hem de Sabahat'in yetiştirdiği Necip Sarıcı, Sabahat'in film endüstrisindeki lakabının "hanımefendi" olduğunu yazarlar (Evrensel 2021).

Sabahat Filmer'in anılarından olayların tarihlerini net olarak tahmin edebilmek her zaman mümkün değildir. Yine de bu iki filmin yapımını takiben yazdığı için, tahminen 1920 senesinde, kendisine Çanakkale'den yeniden öğretmenlik teklifi gelir (Filmer 1983, 84) ancak tekdüze bir hayat istemediği gerekçesiyle bu teklifi reddeder. Aynı zamanda çevresindeki uygun adaylarla evlenmesi yönünde de ısrarlar vardır fakat o, bu ısrarları Mustafa Kemal'in "yüksek ideali"nden uzaklaşmak, hatta kendi tabiriyle "mukaddes bir cennetten sürülmek" şeklinde değerlendirir (Filmer 1983, 86). Savaşın önceki yıllarda kendisi için sinemaların da etkisiyle Hollywood yıldızı Erol Flynn (1909-1959) gibi bir erkeği hayal ettiğini belirtir. Ancak savaşla birlikte "hem özel hislerini hem de ulvi duygu ve görevlerini" tatmin edebilecek birisini istemektedir ve bu amaca uygun olduğuna, "beraberce daha güçlü ve daha başarılı çalışacağına" inandığı Cemil Filmer'le evlenmeye karar verir (Filmer 1983, 87).

Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ni ve İzmir'in kurtuluşunu takiben, 1922 senesinde Sabahat ve Cemil, Ordu Film Merkezi'nde propaganda filmlerinin yıkanması ve gösterimleri için çalışmaktadırlar. Gösterilen popüler haber filmlerinden biri de, halen EYE Film Müzesi'nde bulunan ve dönemin Fransız kameramanlarının da kayda aldığı "Atatürk'ün İzmir Cephesi Teftişi" olmuştur (Filmer 1983, 88). Sabahat, bu gösterimlerin hepsinin "gönülleri bir ayine katılmış gibi huzurlu" hissettirdiğini belirtir (1983, 90). Sabahat, halka bir misyon ve amaç duygusu aşıladığı için bu gösterimleri milli mücadele adına çok önemli buluyordu. Cemil Filmer ile İzmir'e yerleşerek bir sinema salonu açtılar (1983, 90-91). Sabahat, Atatürk için 1923 senesinde İzmir'de özel bir film gösterisi düzenlediğini anlatır. Anılarına göre bu, Müslüman kadınların erkeklerle bir arada oturduğu ilk film gösterimiydi (1983, 134; 1984, 126).

Osmanlı devletinin sinema salonlarında cinsiyet ayrımcılığına ilişkin farklı uygulamalar bulunmakta idi. Arşiv belgeleri bize 1908 senesinde Müslüman kadın ve erkeklerin birlikte oturduklarını ancak kısa süre sonra bunun kesinlikle yasaklandığını gösteriyor (BOA. Zabtiye Nezareti, 621/109). Sabahat'in tanıklığını dikkate alacak olursak bu gösterimin arada perde ile gerçekleştirildiğini varsayabiliriz. Diğer resmî belgeler, kadınların sinema salonlarına gitmesine ilişkin bazı ataerkil çekinceleri vurgulamaktadır (BOA. Dahiliye Nezareti, 65/27). Her halükarda, Sabahat'in gerçekleştirdiği gösterimin yeni kurulan Cumhuriyet'te Müslüman kadın ve erkek arasındaki perdeyi kaldıran ilk örneklerden biri olduğunu varsayabiliriz.

Çiftin aynı yıl İzmir'de açtıkları ikinci sinema salonu, Lale Bahçesi adında bir açık hava sinemasıydı (Filmer 1983, 139). Cemil Filmer, salonların başında dururken, Sabahat İstanbul'dan İzmir'e nitrat filmleri getirmeye başlamıştır. Nitratın son derece yanıcı bir madde olması nedeniyle halen mayın döşeli denizde ve savaş gemileri arasında seyahat etmesi gerektiğinden hayatını riske attığını eşinin ve annesinin de bu nedenle kendisine karşı çıktığını belirtir (1983, 140). Ordu Film Merkezi'yle de çalışmaya ve yapımı devam eden bazı filmlerle İzmir için yeni film programları hazırlamaya devam etmektedir (Filmer 1983, 140).

1930'lara gelindiğinde, Cemil'le beraber İstanbul ve İzmir'de çeşitli başka sinemalar açmaya başlarlar. İstanbul'a yeni bir ofis açmak için taşınıp İzmir'deki sinemaları uzaktan idare etmeye karar verirler (Filmer 1983, 157). Tahminen aynı yıllarda Sabahat'tan milletvekili olması istenmiş ve eski hocası Halide Edip Adıvar'la yeniden yakınlaşmıştır (Filmer 1984,153). Sabahat, kocasının deyişle evliliklerinin devamı adına milletvekilliği teklifini geri çevirmiştir (1984, 153). Çift, Hollywood şirketlerinin yerel ofislerinin bulunduğu Budapeşte, Viyana, Kahire, Paris ve Londra'daki film şirketleriyle temasa geçerler (Filmer 1983, 158). Paris'te

Warner Bros ve Paramount stüdyolarının temsilcileriyle görüşürler. 1930'ların sonunda İstanbul'da popüler olan Mısır sineması stüdyolarının çalışmalarını yakından takip edebilmek için Sabahat ve eşi Mısır'ı ziyaret etmiştir (Filmer 1983, 169).

Çift, 1951 senesinde Sabahat'in başkanlığında kendi stüdyoları olan Lale Film'i kurdular (Evren, 2013). Şirketin %51'lik hissesi Sabahat'a, geri kalanı ise eşi ve çocuklarına aitti (Akçura, 2004). Lale Film, 1954 senesinde Sabahat ile yapılan bir röportajın başlığında "Kadınların İdaresindeki Stüdyo" şeklinde anılır (Gürcan, 1954). Röportajın sonunda yazar Sabahat'a stüdyonun çok iyi yönetildiğini ve çalışanların işlerine adanmış göründüklerini söyleyince Sabahat, stüdyo şefi, dublaj müdürü, çevirmen, kurgucu ve temizlikçilerin hepsinin kadın olduğunun altını çizer.

Sabahat'in stüdyoda edindiği bilgi birikimi, özellikle İngilizce ve Fransızca dublaj çalışmaları yapmasına olanak sağlamıştır. Film dublajı, bu dönemde Türkiye sinemasında yaygın bir uygulamaydı ve Lale Film ülkedeki ilk dublaj stüdyoları arasındaydı (Çalışkaner, 1987). Cemil, Sabahat'in yabancı dil bilgisi ve edebiyat eğitimi sayesinde film dublajında büyük başarı elde ettiğini yazar (Filmer 1983, 196). İlerleyen yıllarda ise film yapımçılığının yanı sıra şirket başkanı ve dublaj sorumlusu olarak çalışmaya devam etmiştir. 1954'te verdiği bir röportajda, Sabahat'in yazdığı şiirler nedeniyle, Atatürk'ün kendisini "genç şaire" diye adlandırdığını (Yelpaze 1954) iddia ediyor. Aynı röportajda, yakın zamanda biri onaylanmış, diğeri ise inceleme aşamasında olan iki film senaryosu yazdığından bahseder (Yelpaze 1954, 18). Bu filmlerin hayata geçirilip geçirilmediğine dair henüz kesin bir bilgi, filmlere dair bir kanıt elimizde yoktur. Bunun sebebi, Sabahat'in eserlerinin bir kadın olduğu için kaydının düşülmemesi ile ilintili midir emin olamasak da hayatı ve eserlerindeki bu belirsizliklerden yapacağımız çıkarım yokluğa değil bir palimpseste benzer. Senaryosunu Sabahat'in yazdığı filmlere şimdilik ulaşamıyor oluşumuz, onun bunları yazmadığı anlamına gelmemektedir.

Sabahat, aynı röportajda senenin en iyi filminin Cahide Sonku tarafından yapıldığını belirtir (Yelpaze 1954, 18). Bahsettiği film, Türkiye'nin ilk kadın yönetmeni olarak geçen Cahide Sonku'nun hem yapımçılığını yaptığı hem de yönetmenleri arasında yer aldığı *Beklenen Şarkı* (1953) filmidir. Filmin o dönem Lale Film ile rekabet halinde olan Sonku Film tarafından çekilmiş olması ise Sabahat'in kadın meslektaşına verdiği önemin bir işareti gibidir. 1957'de Lale Film'de çalışmaya başlayan Necip Sarıcı, Burçak Evren'in belirttiğine göre şirketin "en büyük odası Lale Film'in sahip ve yöneticisi Sabahat Filmer'e aittir." (2013, 44). Ona göre "Sabahat Hanım bu odadaki masasında başı hep önüne eğik çalışır. Çünkü ya ithal ettiği yabancı senaryoları okur ve dilimize çevirir ya da okuduğu senaryoların arkasına, kağıt israfı olmaması için yenilerini yazar." (Evren, 2013, 44) 1964 senesinde Sabahat, Türkiye'deki film stüdyoları sendikasının temsilcisi olarak görev alır (Özön, 2000). Film işçilerinin sendikasının karşısında patron olarak da yer alan Sabahat Filmer, 1964 senesinde sinema çalışanlarının toplu sözleşme taleplerini kabul eden ilk kişi olur. Bu hareketiyle Necip Sarıcı'nın ifadesiyle "asaletiyle Türk sineması tarihine adını altın harflerle" yazdırmıştır (Evren 2013, 71). Takip eden birkaç yılda Sabahat yorulunca oğlu İlham Filmer'i Lale Filmin başına getirir (Evren 2013, 72). Film endüstrisinde geçen elli yılın ardından, Filmerler şirketi 1979'da şirketlerinin dublaj yöneticisi olan Necip Sarıcı'ya satarlar (Evrensel, 2021).

Binnaz (1919): Fattan mı Diva mı?

Türkiye'de uzun sessiz filmlerin çekildiği dönem (1917-1930'lar arası), hem sinemanın artık bir sektör olmaya başladığı, hem de ilk kadın sinemacıların profesyonel olarak çalışma hayatına katıldığı zamana denk gelir. Bu filmlerin önemli bir kısmının ana karakterlerinin kadın oluşu dolayısıyla kadın hikayelerinin öne çıkması dikkat çekiyor. Başrolünde kadınların olduğu sessiz filmlerden şimdilik sadece *Binnaz'a* (Ahmet Fehim, 1919) ulaşmak mümkün gibidir. Ancak *Binnaz'ı* bir bağlama oturtmadan tek başına bir film olarak değerlendirmeye kalkmak hem eksik hem de yanıltıcı olabilir. Bunun sebebi yalnızca tarih-dışı ve zaman ötesi bir analiz yapmaktan kaçınmak değildir. Filmin elimize ulaşan versiyonu, hem orijinalinden eksiktir, hem de farklı zamanlarda geri dönüşüme ve müdahalelere uğramıştır. Filme gelen bu çok zamanlı ve katmanlı müdahaleler, kimisi Türkiye'ye, kimisi sessiz sinema dönemine özgü pratiklere işaret ediyor. Bir diğer deyişle, filmlerin değişen koruma ve restorasyon teknolojileri, sinematik üslupları, olay örgüleri ve mecralar-arasılığı gibi çok katmanlı film yapım ve arşiv uygulamaları mevcuttur. Osmanlı/Türkiye devletlerine ait sessiz filmlerin arşivlerden talihsiz kaybı, Güney Asya sinemalarının çok katmanlı ve dağınık arşivcilik pratiklerine paralel olabilir (Rashmi Sawhney 2018, Majumdar 2013). Nitrat üzerine basılmış bu filmlerin bir kısmı, 1940'lardaki büyük stüdyo yangınlarında yanmıştır. Bu yangınların ardından, Söğüt'de bir film deposunda saklanan ve örneğin Sabahat'le Cemil Filmer'in kurucuları olduğu Lale Filmin o zamana kadarki bütün arşivini barındıran filmler de 1959'da yanmıştır (Özgüç 2012, Evren 2013, 50). Günümüze ulaşan bazı kopyalar ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Film Arşivi'nde sıkı bir denetim altında tutulmaktadır.

MSGSÜ Film Arşivi, *Binnaz* (Ahmet Fehim, 1919) ve *Bican Efendi Vekilharç* (Sadi Fikret Karagözoğlu, 1921) olmak üzere sadece iki sessiz filme sahip görünüyor. Arşivdeki kopyalar ise parçalar

halindedir ve yeniden kurgulanıp düzenlenmiştir. *Bican Efendi Vekilharç*'ın ulaşılabilen kopyası orijinalinden yaklaşık dört dakika daha kısa iken, *Binnaz*'ınki orijinal uzunluğunun yarısından azdır. Giovanni Scognamillo'ya göre herhangi bir sıralamaya bağlı olmadan rastgele parçalar halinde saklanan bu peliküller, on yıllar sonra sinema tarihçileri tarafından yeniden sıraya dizilip kurgulanmıştır.⁸ Orijinal filmin önemli bir kısmı kayıp ve kalan kopyası yeniden kurgulanmış ise, 1960'larda kurgulanan güncel *Binnaz* ile 1919'da yapılan ve yirminci yüzyıl başında İstanbullular tarafından seyredilen *Binnaz* olmak üzere iki ayrı filmden söz edebiliriz. Günümüze ulaşan kopyanın üzerinde sessiz filmlerin genel pratiği olan ara yazıların bulunmayışı da anlatının çizgiselliğini yorumlamak açısından ayrıca bir sıkıntı yaratmaktadır. Tam da bu nedenle *Binnaz*'ı -tıpkı Sabahat Filmer'i olduğu gibi⁹- tek başına bütünlüklü bir okumadan kaçınarak toplumsal ve sinemasal bir bağlam içerisinde yoruma açık bir şekilde değerlendirmek gerekir.

Sabahat Filmer'in öykülerinde kadınları ahlaki yargılarla kategorize ettiğini görürüz (Hüsameddin 1919). Kadınlar, onun yazılarında ya çok iffetli ya da düşük ahlaklıdır. Dönemin uluslararası sinema ve edebiyatında da benzer ikiliklere rastlarız. *Binnaz*, çekildiği dönemin edebi ve sinematik pek çok anlatısında olduğu gibi kadın düşmanlığı barındırır da bu konu Miriam Hansen'in genel olarak erken sinema için önerdiği üzere psikanaliz gibi zaman-dışı teorilerle ele almaya uygun değildir (1986, 2000). *Binnaz* filmi, ulaşabildiğimiz tek kadın (anti-)kahramanlı film olması bakımından da Sabahat Filmer'den hatıra kalan tek sessiz film olması adına da önemli. *Binnaz*'ı film analizi ve araştırmaları adına değerli kılan bir diğer unsur ise dönemin Avrupa yapımı melodramlarının baskın olduğu film pazarının dinamikleriyle benzer bir katkıda bulunuyor oluşu. Özellikle İtalya ve Fransa merkezli bu filmlerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İstanbul'da da yaygın biçimde dağıtımına girdiğini iddia edebiliriz (Balan 2010). Filmlerin ana kahramanı olan divalar, seyirci üzerinde etkisi güçlü, yetenekli ve baskın kadın karakterler olup genelde toplumsal cinsiyet rollerine bağlı sosyal adaletsizliklerle örülük hikayelere sahiptirler (Vacche 2008). Vacche, dönem sinemasının bir diğer kadın tiplemesi olan "vamp"larla divaların farkına değinir. Ona göre, Hollywood vampları ben-merkezci ve kişisel çıkarları doğrultusunda hareket ederken, İtalyan divaları daha ziyade adalet arayışı içinde ve duygularıyla aksiyona geçerler. Ek olarak, İtalyan divalarının hikayeleri hep trajik iken, Hollywood vampları "kötücül ve başarılı" karakterlerdir (Vacche 2014).

Binnaz, yalnızca dönemin ulusaşırı film dağıtım dinamiklerinin arasında değil, aynı zamanda çeviriler, metinler ve mecralar arasında da yer almaktadır. Victor Hugo'nun yazdığı *Marion de Lorme* oyunu, Yusuf Ziya Ortaç tarafından Türkçe'ye çevirilip Lale Devri'nde geçen bir tiyatro oyunu olarak *Binnaz* adıyla yeniden yorumlanarak yazılır. Victor Hugo'nun oyunundan uyarılma olan *Marion Delorme* (Henry Krauss, 1918) isimli bir Fransız filmi de mevcuttur. Bu filmin İstanbul'da ne kadar etkili olduğunu şu an için bilemesek de, *Binnaz*'ın Krauss'un filminin bir yeniden çevirimi olması ihtimali mevcuttur. Her halükarda *Binnaz*, adını hikayenin ana kadın karakterinden alır ve 1700'ler İstanbulunda geçen tarihi bir kostümlü drama türündedir. Olay örgüsü, iki erkeğin bir kadın yüzünden tartışması ve sonucunda birinin trajik ölümü hakkındadır. Sahne sanatları tarihçisi Metin And, *Binnaz* karakterinden "yosma" ifadesi ile bahseder (1967). Filminden *Binnaz*'ın fuhuş yapıp yapmadığı tam olarak anlaşılmasa da oyun metni *Binnaz*'ı bir "odalık" ya da üst sınıf bir metres gibi konumlandırmaktadır. Sinema tarihçisi Agah Özgüç, *Binnaz* karakteri için "yosma"ya nazaran daha hafifletilmiş "vamp" demeyi tercih ediyor (2012). Özgüç'ün bu tercihinin ardında "fettan" sözcüğünün Hollywood kara film türünün meşhur kötücül kadın karakteri "femme fatale"nin bir tür çevirisi gibi duyulması ve "yosma" ifadesinden daha az sürtük utandıran ("slut shaming") bir ifade olması yatıyor olabilir (2012).

Filmin bugünkü haline baktığımızda, duygularının kurbanı olan ve bu haliyle de aslında bir vamtan ziyade "zavallı" ve adalet arar konumdaki bir kadını görürüz. Dönemin ulus-ötesi sinema akımlarının İstanbul film piyasasındaki etkilerini düşünecek olursak, İtalyan diva filmlerinin Amerikan sinemasına nazaran popülerliği, vamtan çok bir diva filmi seyrettiğimizi düşündürüyor. *Türk Kadını* dergisinden de daha önce örneğini verdiğim şekilde, bu dönemde kadınların Pina Menichelli, Francesca Bertini ya da Lydia Borelli gibi İtalyan divalara olan takıntılarını hakkında çok sayıda yazı yayınlanıyor, genç İstanbullu kadınlar, roman anlatılarında dahi divaların kıyafetlerini, jestlerini ve yaşam tarzlarını taklit etmekte suçlanıyordu (Balan 2015). Bu filmlerin karşısında duran Nezihe Rikkat ile ters düşen Sabahat Filmer'in, *Binnaz*'ın yapımında çalışıyor olması tesadüf olmasa gerek.

Binnaz'da diva filmlerini hatırlatan biçimsel unsurları da görebiliriz. Yakın çekimler, *Binnaz*'ın bizzat çaldığı ud ile müziğin ve dans sahnelerinin bir anlatı öğesi olarak mizansende görülmesi, diva filmlerinin film dışı sanatlarla ve duyumsallığa yer açan öğeleri arasındadır. Bunun yanı sıra fuhuş, problematik bir aşk üçgeni ve kıskançlık temaları ile *Binnaz* karakterinin baştan çıkarıcılık ile duygusal aşırılık arasında gidip geliyor oluşu, diva filmleriyle anlatı bazında kesiştiği noktaları oluşturuyor. Lale devri eğer dekadanlık ve sefahatin ağır bastığı bir dönem olarak düşünülürse, bir diva anlatısına uygun bir ortam sunar. Her ne kadar Lale Devrinin bu türden temsili sorgulansa da, *Binnaz* için yazdığı değerlendirmede Özde Çeliktemel, filmin lüks ve şehvet içerikli mizansenini, filmin geçtiği Lale devrine bir tür bağlılık olarak okumaktadır (2013). Filmin yönetmen ve

oyuncuları aslen tiyatrodan gelmektedir ve böyle bir ekip için film belki de fazla sinematik bir mizansen içermektedir, dış çekimleri örneğin Topkapı Sarayı gibi gerçek mekanlarda yapılmıştır (Özön 1970, 27). Film boyunca, Binnaz mandolin çalar, erkekler için dans eder, lüks kıyafetler giyer, paşalar ve yüksek rütbeli subaylarla vakit geçirir. *Binnaz*, bu haliyle, bir tek kadın karaktere bolca yer vermiş olsa da içinde barındırdığı ince kadın düşmanlığı onu dönemin diğer yapıtlarından daha az sorunlu yapmıyor.

Mevcut *Binnaz* filmi, bir Osmanlı ordu alayı ile açılır ve askerlerle paşaların birlikte nargile içtiği, çeşme başında ya da görkemli dekorların arasında eğlendikleri sahnelerle devam eder. Filmin üçte biri bitene kadar çerçeveye herhangi bir kadın girmez. Nitekim filmin tamamında da görünen toplam kadın sayısı beşten fazla değildir. Belki de bunun bir sebebi, filmin ana karakteri bir kadın olsa da *Binnaz*'ın ordu tarafından ve yine nispeten ordu hakkında çekilmiş bir film olmasıdır. Buna ek olarak, Müslüman kadınlara sahnenin yasak oluşu ve Osmanlı film/tiyatrosunda önemli roller almış olan Ermeni kadın oyuncuların 1915 ve sonrasında görünürlüğünün azalması da düşünülmelidir. *Binnaz*'ın başrol oyuncusu da ismi maalesef şimdilik sinema tarihinde pek bilinmeyen ve Matmazel Blanche olarak anılan Fransız bir aktris iken, diğer rollerde yer alan kadın oyuncular Eliza Binemeciyan ve Rana Dilberyan gibi ünlü Ermeni sahne sanatçılarıdır.¹⁰

Çerçevede gördüğümüz ilk kadın, ara yazıların yokluğu ve filmin sessiz oluşu nedeniyle sadece duruşundan ve olay örgüsünden Binnaz olduğunu anladığımız peçeli bir kadındır. Binnaz, bir saygı jesti ile paşanın elini öper. Bir sonraki sahne, erken dönem sinemada sıkça yer alan röntgen/teşhir planlarının yaratıcı bir alternatifi sayılabilir. Bu filmlerden aşına olduğumuz anahtar deliğinden röntgencilik yapan öznel kamera planı, *Binnaz*'da perde arasından yapılan bir çekimle gerçekleşir. Bir el tüm çerçeveyi kaplayan kumaşı kameradan açar ve yakın planda bir adamın yüzünü görürüz. Röntgenlenen sahne, iki kadının müzik aletleri çalıp, göbek attığı ve saraylı olduklarını tahmin ettiğimiz erkeklerince bu gösteriyi seyrettiği bir parti sahnesini gösterir. Bir sonraki planda kadınlar, Binnaz'ın odasında kahve ve yemek servisi yapar, başka kadınları eğlendirir. Bu noktada muhtemelen yine saraydan bir adam Binnaz'a yaklaşır ve Binnaz'ın ondan kötü haberler aldığını tahmin ederiz.

Filmdeki ikinci yakın çekim, yeni ziyaretçiyi gösterir. Binnaz'ın kendisine tavırları ikircikli gibidir, aldığı haberlerle ilgili endişeli görünür, beden dili adamı ilk başta kesin bir şekilde reddeder görünür, ama yanındaki arkadaşının müdahalesi ve tereddüdünün ardından, üçüncü yakın çekimde heyecanlı bir yüz ifadesi ile gülümser. Başkasının iradesine boyun eğmiş ve onun kendisini öpmesine izin vermiş gibidir. Binnaz'ın bu teslimiyetini, kapının arkasından gelen birisinin sesini duymuş gibi aniden arkasını dönmesiyle pişmanlık dolu bir jest izler. Binnaz adamı iter ancak adam ısrar eder. Ara yazılar olsaydı belki de adamın zenginlik vaatleriyle *Binnaz*'ı ikna etmeye, kandırmaya çalıştığını görecektik. Lakin bu haliyle gördüğümüz sahnede diğer kadınlar adamı dışarı çıkartır, herkes gittikten hemen sonra Binnaz odada tek başına mandolin çalmaya başlar. Bu planın ardından, bir zindanın yüksek duvarlarından kaçmaya çalışan ve Binnaz'ın aşığı olduğunu tahmin ettiğimiz bir adam görürüz. Zindan duvarlarında geçen ve görsel etkisi yoğun ve gergin bir kaçma-kovalama sahnesi seyrederek. Yüksek duvarlara tırmanıp kendini aşağı atan bu adamı Binnaz'ın sıcak bir şekilde karşıladığını görürüz. Başka bir adam çerçeveye girer, kaçak sevgiliyi korkutur, görebildiğimiz son sahnede Binnaz yere düşer ve sevgilisi öfkeyle evi terk eder.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinin erken sinemasında toplumsal cinsiyet meselesine dair *Binnaz* filmine bakarak netlikle söyleyebileceğimiz noktalardan birincisi, filmdeki ve dolayısıyla belki de sektördeki kadın oyuncu eksikliğidir. Binnaz'ı da diğer kadınları da genelde eğlence, keyif ve temaşanın yoğun olduğu sahnelerde görürüz ancak yine de kadın rolleri gözle görülür şekilde azdır. İkinci bir nokta ise Binnaz'ın filme adını verecek kadar önemli bir karakter olmasına rağmen, özgür iradesinin ya da failliğinin olmayışıdır. Binnaz, esas olarak duyguları taşkın bir kadın olarak tasvir edilir, ancak oyunda yazıldığı gibi manipülatif ve art niyetli bir haline rastlanmaz. Filmin seyredemediğimiz eksik/kayıp sahneleri, Binnaz karakterinin cinsel olarak baştan çıkarıcı yönlerini daha da vurgulamış dahi olsa, tipik bir vamtan beklentimiz yalnızca bu değildir. Binnaz bir vamp failliği ile aldığı aksiyonlarla hikâyeyi ilerletmez, bilakis etrafındaki erkeklerin attığı adımlar nedeniyle hikaye onun başına gelir. Bu haliyle *Binnaz*, Özgüç'ün ("yosma" gibi bir ifade yerine) ilerici bir yorumla belirttiği şekilde "fettan" (Özgüç 2012, 24) bir kadından öte, kaderinin, çevresinin ve duygularının kurbanı bir diva gibidir.

Günümüze kalan haliyle filmdeki en dramatik gerilim sahnesi, Binnaz'ın aşığının uzun halatlarla zindan duvarlarından kaçışıdır. Dönem sinemasının seyirciyi şaşırtma modasına da uygun olacak şekilde, heyecan uyandırmak için özel efektlere bilinçli bir şekilde yaslanmayan sahnelerdir bunlar. Ancak asıl şaşırtıcı olan, yirminci yüzyıl başının heyecan arayışındaki seyirci gözleri için ilgi çekici olan bu sahnelerden filmle ilgili okuyabildiğimiz eleştirmen değerlendirmelerinde bahsedilmemesi. Sabahat Filmer'in de filme dair kendi yorumlarına maalesef şimdilik rastlayamıyoruz.

Temaşa dergisinde yazılan bir incelemede yazar, muhtemelen Binnaz karakterini "histerik" ve "ikircikli" bulduğu için, oyuncunun beden dili ve hareketlerini rahatsız edici olarak değerlendiriyor (K. R. 1920).

Bu haliyle ana karakterin geleneksel bir erkek seyirci için kadınlara atfedilen nitelikleri, oyuncuya yansıtılmış oluyor. Binnaz'ın arzu ve duygularının üzerinde kontrolü yoktur. Binnaz, sevgilisini zengin bir erkekle aldatmaya dirense de sonunda rıza gösterir ve hemen ardından bu duruma öfkelenir. Etrafında saraylı ya da mevki sahibi pek çok erkek olmasına rağmen düşük rütbeli bir askere aşıkır ama ona da sadık değildir. Bu haliyle her ne kadar filmin anlatısının merkezinde yer alsa da Binnaz'ın varoluşunu tamamen etrafındaki erkeklerle olan ilişkisi belirler. Bu haliyle seyirciye eril bir hayal/fantezi ürünü ve karikatürize, motivasyonu anlaşılmasayan bir şekilde sanki bedeni bir başkası tarafından ele geçirilmiş gibi hareket eden bir kadın karakter çizilmiştir. Yine de filmin seyredildiğimiz versiyonu ile *Temaşa* yazarının seyrettiği versiyonların farklı oluşu, Binnaz hakkında tam bir yargıya varmamızı zorlaştırıyor. Bu nedenle de yazarı irrite edenin oyuncunun stili mi yoksa kadın karakterin akıldışı, içgüdüsel ve anlık dürtülerle davranıyor oluşu mu emin olamıyoruz.

Mevcut versiyonda tekrar eden biçimsel unsur ise yakın çekimlerin kullanımınıdır. Çoğunlukla erotik vurguları olan bu yakın çekimlerin birisini bir yabancıymın, diğerini ise şehvetli bir paşanın olmak üzere iki farklı erkeğin bakış açılarından görüyoruz. Binnaz'ın yüzüne odaklanan röntgenci çekimler, duygularının acı ve endişeden heyecan ile ani ve güçlü bir arzuya dönüştüğünü gösterirken uzun tutulmuştur. Binnaz'la aynı dönemde çekilip onun gibi günümüze kalabilen diğer uzun metrajlı film olan *Bican Efendi Vekilharç* ta (Sadi Fikret Karagözoğlu, 1921) da anahtar deliği çekimleri ve kadınların nesneleştirildiği sahnelerde benzer bir özdeşünümsellik vardır. Anahtar çekimleri de kadınların fetişleştirildiği diğer sahneler gibi röntgenciliği ve dolayısıyla sinema seyirciliğini çağrıştırmalarıyla özdeşünümselliği düşündürür. Ancak Binnaz'daki Matmazel Blanche'nin oyunculuğunda belirgin bir mimik çeşitliliği ile sağlanan duygu yoğunluğuna rastlarız. Binnaz karakterinin beğenilmeyen jest ve beden diline rağmen film eleştirmenlerinin ilgisini çekmesini sağlayan da mimiklerindeki bu duygusal zenginlik olabilir.

Binnaz, tarihi bir kostümlü drama olarak hem Türkiye'de hem de İngiltere'de gişede başarılı bulunur (Özuyar 2007). Bu durumda belki de 1920'lerin gazetecilerinde filme karşı hayal kırıklığını yaratan, filmin oyunun kendisi kadar beğenilmemesi idi. Ancak *Binnaz* ile ilgili varabileceğimiz en kesin sonuçlardan birisi, bu filmde asıl tanık olduğumuzun, filmin anlamının (yeniden) yaratımında yakın geçmişin yaptığı müdahaleler. Bu müdahaleler sonucunda yaratılan sinematik anlam ise popüler medya ve sinemadan aşına olduğumuz bir şemaya denk geliyor. Bu şemayı teyid eder şekilde Binnaz bağımsız bir özne olarak değil, filmin hem kendi hikaye dünyasının içindeki (karakterler) hem de dışındaki (seyirci) erkekler için bilinçli olarak performans sergileyen bir kadın olarak varlık gösterebiliyor. Binnaz, tamamen kendi duygularına hapsolmuşluğuyla solipsist bir varoluş biçimi sergiler ve bu haliyle iki erkek arasında bir trajediye yol açar. Böylelikle de Binnaz, Sabahat Filmer'in öykülerindeki iki kadın stereotipinden birisine denk düşer. Bencil, cahil ve problemlili bir narsist ile sorumluluk sahibi, eğitilmiş ve fedakâr iki kadın tiplemesini anlatmasıyla Filmer'in öyküleri de elbette dönemin patriarkal ruhunu benzer bir karikatürizasyon ile yansıtmaktadır. Sabahat Filmer'in *Binnaz* ve *Mürebbiye* dışındaki diğer kurmaca sessiz filmlerde çalışıp çalışmadığına dair elimizde net bir bilgi yok. Ancak *Mürebbiye* de *Pençe* (Sedat Simavi, 1917), *İstanbul'da Bir Faciayı Aşk* (Muhsin Ertuğrul, 1922) ya da *Sözde Kızlar* (Muhsin Ertuğrul, 1924) gibi kalıplaşmış kadın baş karakterlerin olduğu dönem filmlerine örnektir.

Binnaz'ın kayıp film parçalarını ve uzak-yakın dönemlerde ayrı ayrı filme gelen müdahaleleri hesaba katarsak, filmin aurasını daha iyi anlayabiliriz. Orijinal metni, Victor Hugo'nun yazdığını, onun Türkçeye çevrilirken yeniden uyarlandığını, bu halinin ise tiyatrodan sinemaya adapte edildiğini de unutmamak gerekir. Bu nedenle de filmin biricikliği anlatıda değil, ona sonradan gelen müdahalelerin oluşturduğu katmanlarda bulunabilir. Bu müdahaleler esnasında orijinal hikaye senaryonun kaynağı varsayılan edebi metinlerden Türkçe olana dayandırılmıştır. Rastgele saklanmış selüoitler, orijinal hikaye göz önünde bulundurularak görünüşte doğrusal bir düzenleme ile 1960'larda yeniden kurgulanmıştır. Filme gelen bu çok zamanlı müdahaleler, klişeleşmiş kadın karakterlerin yerleşimini de değiştirebilir. Tam da bu nedenlerle *Binnaz* filmini, daha geniş bir perspektiften, erken dönem sinema ağı içerisinde çok-zamanlı katmanları ve kültürlerarası bağlantıları olan sinematik bir palimpsest olarak görmek mümkündür.

Sonuç

Sabahat Filmer'in Asri Kadınlar Cemiyeti'nin üyesi olarak İzmir'in işgaline karşı konuşmalarıyla katıldığı mitinglerden milletvekilliği teklifine kadar uzanan aktif politik hayatının yanı sıra dönemin ruhuna da uygun bir şekilde öğretmen ve hemşire olarak başlayan çok yönlülüğü, sinemaya adanmış mesleki yaşantısında da kendisini gösterdi. Yönetmen yardımcılığı, senaryo, dağıtımcılık, sinema salonu işletmeciliği, film stüdyosu başkanlığı, prodüktörlük, dublaj menajerliği gibi sinemanın hemen her alanında faaliyet gösterdiyse de hayat hikayesini Atatürk'e adanarak, milli bağımsızlık ve Cumhuriyet değerlerine bağlılığını kariyerinin önüne koyar. Sabahat'ın yapımında çalıştığı *Mürebbiye* ve *Binnaz* filmleri de Kurtuluş Savaşı esnasında çekildi. *Binnaz* filmi savaş ve milli mücadele ile alakalı bir ruh halini yansıtmaktan biraz uzak görünür ve belki de eleştirmenler tarafından beğenilmemesinin bir nedeni de budur. Ancak filmin dönemin ulus-ötesi sinemasal melodram-diva

filmi trendlerini takip eder bir hali vardır. Sabahat Filmer'in milli mücadele döneminde kamusal hayata aktif olarak katılmış bir kadın olarak kendi hayat öyküsü ile filmdeki kadınların hikayeleri arasındaki zıtlıklar, filmin dönemin sosyal gerçekliğini yansıtmaya derdinin olmayışı ile de birlikte düşünülmelidir. Dönemin kadın hareketi de tek bir eğilimde değildir zaten. *Türk Kadını* dergisinden Nezihe Rikkat ile Sabahat Filmer ve beraberindeki Darülfünunlu kadınlar arasındaki ayrılıklar kadınların çoğulluğunun bu makale tarafından ortaya konan bir göstergesini sunar.

Binnaz filmi, 1910'ların sonu ya da bugünün bağlamı içinde değil, filmin zaman içinde geçirdiği değişimlerin farkındalığı ile değerlendirilmiştir. Sabahat Filmer'in de ismine dönemin filmle ilgili kaynaklarında pek rastlanmaması hatta aslında sinema tarihinde de kendisinden çok az bahsedilmiş olması bu araştırmayı, görece yeni kaynakların müdahalelerine yönlendirmiştir. Sabahat'in hayatını anlamaya yönelik bakabileceğimiz yeni kaynakların katkısı tarihi yeniden kurgulamaktan ziyade, geçmişini birincil ağızdan ortaya çıkarmaya yöneliktir. Tam da bu nedenlerle bu çalışma, kadınların sinema tarihinin 1919 gibi önemli bir anına odaklanırlar görünürken, bu seneyi sadece bir çapa olarak alıp, bu çapa üzerinden kadınların sinemadaki eylemliliğini bir palimpsest gibi çok katmanlı bir şekilde değerlendirmeyi denedi. Bu eylemlilik içerisinde Sabahat Filmer gibi Lale Film Stüdyosunda idarecilik yapan diğer kadın emekçilerin isimleri şimdilik pek bilinmese de zaman içinde bulunacaktır.

- ¹Sabahat Filmer'in yapımında çalıştığı bir diğer sessiz filmin adı *Mürebbiye* (Ahmet Fehim, 1919).
- ²Farklı bağlamlarda da olsa sinemayı ve sinema tarihini bir palimpseste benzeten farklı pek çok çalışma mevcuttur. Bkz. Trumpener 2001, Eloit 2004, Kucharska 2007, Young 2007, Deming 2012, Jeffries 2014, Luedke 2021.
- ³Burada İngilizcede kullanılan "agency" kavramını eylemlilik şeklinde çevirdim. Yazıda aynı kavram için kimi zaman "faillik" ifadesi de geçmektedir.
- ⁴Bu yazıda eşi ile karıştırılmasın diye kendisini daha çok ilk ismi olan Sabahat ile anacağım.
- ⁵ Sessiz dönem film eleştirileri üzerine ayrıca bkz. Odabaşı 2017. İstanbullu Rum sinemacılar üzerine dönemin Rumca kaynaklarını araştırmış detaylı bir çalışma için ise bkz. Bozis ve Bozis 2014.
- ⁶Bu filmin toplumda kadınların görünürlüğünün artışı ve birinci dalga feminizmi hicvettiğini düşünmek de mümkün. Öte yandan, cinsiyeti nedeniyle sinemadaki varlığını koruyabilmek ve ispat edebilmek için hayatı boyunca uğraşmış bir kadının süfretlerin çok ileri gittiğinden korktuğunu ifade etmesi pek olası görünmüyor.
- ⁷Mektup, Sabahat Filmer'in çalışma hayatını öğrenmek isteyen Burçak Evren'e Filmer tarafından 1983 senesinde bizzat yazılmıştır ve Evren'in şahsi arşivinde bulunmaktadır. Evren, konuyla ilgili görüşmemiz sırasında mektuptan alıntı yapmama izin vermiştir.
- ⁸Giovanni Scognamillo ile 6 Eylül 2006 tarihli kişisel röportajdan.
- ⁹Sabahat'in farklı isim ve lakaplarla kaydedilmiş olması; öğretmenlik, hemşirelik, dublaj müdürlüğü, prodüktörlük, senaristlik, yazarlık, yönetmen yardımcılığı gibi çok farklı iş kollarında birden yer alması; hikayesini kendi ağzından farklı başkalarının ağzından ise biraz daha farklı dinliyor oluşumuz onun hayat anlatısına çoklu ve bütünlüğü reddeden bir noktadan bakmamızı da gerektirir gibidir.
- ¹⁰İstanbul'un meşhur Ermeni tiyatro oyuncularına dair detaylı bir araştırma için bkz İzrail 2018.

Kaynakça

- Ahmed, Sara. *Feminist Bir Yaşam Sürmek*. (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2021).
- Akad, Ö. Lütfi. *Işıklı Karanlık Arasında: Anı*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004).
- Akçura, Gökhan. *Aile Boyu Sinema*. (İstanbul: İthaki, 2004).
- And, Metin. "Yusuf Ziya Ortaç ve Tiyatro." *Hisar*, Haziran 1967.: <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/b99276ff-1bec-426e-8fd5-eea30bd3d318/content> adresinden alındı.
- Arcan, Galip. "Mürebbiye Filmi." *Temaşa* 17, 1919.
- Balan, Canan. *Changing Pleasures of Spectatorship: Early and Silent Cinema in Istanbul* (St Andrews, University of St Andrews, 2010).
- "Imagining Women at the Movies: Male Writers and Early Film Culture in Istanbul." *Doing Women's Film History: Reframing Cinemas, Past and Future*, ed. Gledhil, Christine ve Knight Julia, 53-65 (Indiana: University of Illinois Press, 2015) <http://www.jstor.org/stable/10.5406/j.ctt174d25h.9>.
- Besin, Ömer ve İsmail Hacifettahoğlu. *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*. (İstanbul: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Zabtiye Nezareti, 621/109, 20 Ağustos 1908.
- Dahiliye Nezareti, 65/27, 12. 6 Ocak 1913.
- Mektubî Kalemi Defterleri, 1221/86 15 Aralık 1916.
- Bean, Jennifer M. "Trauma Thrills: Notes on Early Action Cinema." *Action and Adventure Cinema*. (New York: Routledge: 2004): 17-30.
- Bolton, Lucy. *Film and Female Consciousness: Irigaray, Cinema and Thinking Women*. (New York: Palgrave Macmillan, 2015).
- Bozis, Yorgo, ve Sula Bozis. *Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar*. (İstanbul: YKY, 2014).
- Çalıküşu, Nevzat. "Bilge Olgaç Sinemasına Bir Bakış." *Ihlamur*, no. 52 (2017): 46-54.
- Çalışkaner, Mine. "Türkiye'de Seslendirme ve Sözlendirme Sorunu." (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1987).
- Çeliktemel, Özde. "Binnaz." *Directory of World Cinema: Turkey*. (Londra ve New York: Intellect, 2013).
- Doane, Mary Ann. *Femmes Fatales: Feminism, Film Theory, Psychoanalysis*. (New York: Routledge, 1991).

- Deming, Richard. "A Cinematic Alchemy: Lawrence Jordan and the Palimpsest of Cinema." *Framework: The Journal of Cinema and Media* 53.2 (2012): 360-379.
- Ekström, Anders. "Exhibiting Disasters: Mediation, Historicity and Spectatorship." *Media, Culture & Society* 34, no: 4 (2012): 472-87.
- Eloit, Audrène. "' Oedipus Rex" by Pier Paolo Pasolini The Palimpsest: Rewriting and the Creation of Pasolini's Cinematic Language." *Literature/Film Quarterly* 32.4 (2004): 288-299.
- Evren, Burçak. *Sigmund Weinberg: Türkiye 'ye Sinemayı Getiren Adam*. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995).
-----*Necip Sarıcı* (Adana: Altın Koza Film Festivali Ulusoy Matbaa, 2013).
- Evrensel. "Kendi Sesinden Sinemanın Sesi: Necip Sarıcı." 17 Temmuz 2021.
<https://www.evrensel.net/yazi/89124/kendi-sesinden-sinemanin-sesi-necip-sarici-2-buyuk-sinema-ailesine-yesilcama-giris>.
- Filmer, Cemil. *Hatıralar*. (İstanbul: Emek Matbaacılık, 1984).
- Filmer, Sabahat. *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar* (İstanbul: Gül Matbaası, 1983).
- Gay, Volney P. *Joy and the Objects of Psychoanalysis: Literature, Belief, and Neurosis*. (Albany: State University of New York Press, 2001).
- Göktulga, Fahri Celal. *Kedinin Kerameti: Hikâye*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).
- Gordon, Paul. *Dial "M" for Mother: A Freudian Hitchcock*. (Madison, N.J: Fairleigh Dickinson University Press, 2008).
- Gunning, Tom. "The Cinema of Attraction[s]." *The Cinema of Attractions Reloaded*, ed. Wanda Strauven, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006), 381-88. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46n09s.27>.
- Gürcan, Tarık. "Hanımların İdare Ettiği Stüdyo." *Resimli Yirminci Asır*, 1954.
- Hansen, Miriam. "Pleasure, Ambivalence, Identification: Valentino and Female Spectatorship." *Cinema Journal* 25 no: 4 (1986): 6-32. <https://doi.org/10.2307/1225080>.
----- "Fallen Women, Rising Stars, New Horizons: Shanghai Silent Film as Vernacular Modernism." *Film Quarterly* 54 no: 1 (2000): 10-22.
- Herzog, Christoph. *Istanbul - Kushta - Constantinople: Narratives of Identity in the Ottoman Capital, 1830-1930* (New York, Routledge, 2020).
- Hüsameddin, Sabahat. "Kadın Kalbi." *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* 5 no. 104 (1919): 1308-1312.
----- "Zehirli Kudret." *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* 5, no. 110 (1919): 1401-1406.
- Irigaray, Luce. *Speculum of the Other Woman*. (Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1985).
- İzrail, Nesim Ovadya. *Osmanlı ve Türkiye Tiyatrosunda Şahinyanlar* (İstanbul: bgst Yayınları, 2018).
- Jeffries, Dru Harvey. *The Comic Book Film as Palimpsest* (Montreal: Concordia Üniversitesi, 2014).
- Kafadar, Cemal. Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature." *Studia Islamica*, no. 69 (1989): 121-150. <https://doi.org/10.2307/1596070>.
- Kafadar, Suna. "Dil Yarası, Göz Bağı: Sanatta Feminist Müdahaleler ". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm 10* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020): 775-89.
- Keşoğlu, Birsen Talay, ve Mustafa Keşoğlu, *Türk Kadını 1918/1919: Yeni Harflerle*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları Kadınların Belleği Dizisi (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2010).
- Keşoğlu, Birsen Talay. "Engellenemez Bir Kadın İnkılabı İle Karşı Karşıyayız." *Toplumsal Tarih* 315 (2020): 44-49.
- K. R. "Temaşa Muhasebesi." *Temaşa*, no. 18 (1920): 5.

- Kucharska, Justyna. "Diasporic Cinema as a Double-Palimpsest. Bollywood/Hollywood by Deepa Mehta." *Visions of Canada-Visions du Canada* 6 (2007): 207-221.
- Luedke, Lyric. *Cinematic Palimpsests: Polysemy and In (ter) dependency in the Spectator Experience*. (Kalifornia: Chapman Üniversitesi, 2021).
- Mahir Metinsoy, Elif. "Türk Kadını Dergisi ve Mütareke Döneminde Kadın Yazarlar". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (2020): 271-292
- Majumdar, Neepa. "What Is 'Early' Cinema?" *Framework: The Journal of Cinema and Media* 54 no: 2 (2013): 136–39. <https://doi.org/10.1353/frm.2013.0015>.
- Marks, Laura U. *The Skin of the Film: Intercultural Cinema, Embodiment, and the Senses*. (Durham: Duke University Press, 2000) <https://doi.org/10.1515/9780822381372>.
- Mulvey, Laura. "Visual Pleasure and Narrative Cinema." *Screen* 16, No: 3 (1975): 6–18. <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>.
- Odabaşı, İ Arda. *Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*. (İstanbul: Dergâh, 2017).
- Özdemir, Esen. "Türkiye Feminist Hareket/Örgütlenme Tarihi." *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, ed. Feryal Saygılıgil. (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016) 291-325.
- Özgüç, Agah. *Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü*. (İstanbul: Horizon, 2012).
- Özön, Nijat. *Türk Sineması Kronolojisi 1895-1966* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968).
----- *İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay* (İstanbul: Türk Sinematek Derneği Yayınları, 1970).
----- 'Birinci Sinema Şurası: Bir Şuranın Öyküsü.' *Yeni Film* (24 Aralık 2000). <http://Yenifilm.Net/2000/12/Birinci-Sinema-Surasi-Bir-Suranin-Oykusu/>."
- Öztürk, Seda. *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2010).
- Özuyar, Ali. *Devlet-i Aliyye'de Sinema*. (Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd, 2007).
- Sabahat Hüsameddin. "Kadın Kalbi." *Edebiyat-ı Cedide Mecmuası* 5 No: 104 (1919): 1308–12.
----- "Zehirli Kudret." *Edebiyat-ı Cedide Mecmuası* 110 (1919): 1401–6.
- Sarıcı, Necip. "İlham Kaynağı Daima Sinema." *Dünya*, Ağustos 2011. <https://www.dunya.com/ozel-dosya/ilham-kaynagi-daima-sinema-haberi-152623>.
- Sawhney, Rashmi. "Cinema as Spectres of History." *Doing Women's Film and Television History Conference*, (Southampton: University of Southampton, 24 Mayıs 2018).
- Silverman, Kaja. *The Acoustic Mirror: The Female Voice in Psychoanalysis and Cinema*. (Bloomington: Indiana University Press, 1988).
- Sontag, Susan. "The Art of Fiction No. 143." Edward Hirsch röportajı. *The Paris Review* No. 137 (1995): . <https://www.theparisreview.org/interviews/1505/the-art-of-fiction-no-143-susan-sontag>.
- Teksoy, Rekin. *Rekin Teksoy'un Türk Sineması*. (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007).
- Terzioğlu, Derin. "Man in the Image of God in the Image of the Times: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyâzî-i Mısrî (1618-94)." *Studia Islamica* 107 (Ocak 2002): 139–65. <https://doi.org/10.2307/1596215>.
- Trumpener, Katie. "Old Movies: Cinema as Palimpsest in GDR Fiction." *New German Critique* 82 (2001): 39-75.
- Türe, Fatma. *Images of Istanbul Women in the 1920s* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2008)
- Vacche, Dalle Angela. *Diva: Defiance and Passion in Early Italian Cinema* (Texas: University of Texas Press, 2008).
- Vacche, Dalle Angela. "The Diva Film: Context, Actresses, Issues." *The Italian Cinema Book*, ed Peter Bondanella (Londra, Palgrave Macmillan, 2014): 55-66.

Yelpaze. "Sabahat Filmer," Temmuz 1954.

Yılmaz, Ayşe. "Bir Erken Dönem Sinema Süreli Yayınları Retrospektifi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 19, No: 37(2021): 305–56.

Young, Donna Gail. "Hamlet" in *The Cinema: A Palimpsest of Performance*. (Oklahoma: The University of Oklahoma, 2007).

Zhang, Zhen. *An Amorous History of the Silver Screen: Shanghai Cinema, 1896-1937*. (Chicago: University of Chicago Press, 2005).